

TANULMÁNYOK

a magyar társadalom életéből.

Írta

GEŐCZE SAROLTA.

*Jelige: Ha csak egy magocska is megfogam
abból, a mit elhintettem munkám
nem volt hiába való.*

BUDAPEST, 1896

Singer és Wolfner Andrásy-ut 10.

ELŐSZÓ.

Kedves olvasó, íme nem könnyű feladatom: neked be kell mutatnom egy fiatal hölgyet, az én barátomat, de nem szabad megdicsérnem, mivel a bemutatás az ő hajlékában történik.

Pedig semmi sem volna könnyebb, mint őt megmagasztalni. Egy lányszív, lényének minden vonzó lágyságával és egy férfias ész: a kettőnek egymásba vegyült világossága, ez *Geőcze Sarolta*.

Egy rajongó lélek, égve az asszony hivatásának kultuszában, égve a férfias munka tiszteletében, égve a magyar faj ellenállhatatlan szeretetében: és egy okos, gyakorlati elme a mely szüntelen munkával, gondos-

VI

sággal, fáradhatatlansággal járja útait. Végezi tisztét a nemzeti napszámban: ez a két világosság egymásba olvadva *Geőcze Sarolta*.

Ha olvasod, előkelő, sok tudással és kiváló ízléssel fegyverzett szellemnek mondod. Ha beszélsz vele, egy szelíd, félénk, naiv gyermeklélekkel állasz szemben.

El vagyok ámulva, hogy immár ez a második kötet irodalmi munkásságából. Mert ő voltaképpen nem ír. Nem ír azért, hogy írjon, nem ír azért, hogy könyvben kinyomassák. Olyan az ő írói munkássága, mint a jó és őszinte ember nevetése és sírása. Nem nevet és nem sír ezért vagy azért, teszem azt, hogy szép fogasorát mutogassa: vagy mert bájos gödröcske támad az arcán. ha nevet: avagy hogy szép és megható, ha sír és érzékeny emberek lévén körülötte, sírással könnyem ér el valamit, a mire vágyik.

Nem. Az őszinte ember sír. mert tele van a szíve bánattal vagy boldogsággal; vagy tele van keserűséggel, a mely addig fojtogatja, a míg a szeméből könyképen gátat törve ki nem patakzik. Vagy nevet.

mert tele van a szíve örömmel, a melytől átszellemül az arcza, szelíd, lágy vonalakban elrajzolódva földerül, míg az ajkán édes nevetésben gyöngyözik el szíve szép tartalma.

Így ír Geöcze Sarolta. Szeretném azt mondani: írva fakad. E könyvben különféle címeket fogtok találni, de valóságban a tárgy mindig ugyanaz: a szeretet, a melylyel a szíve tele van. Egyszer bánatos, egyszer édes. egyszer vidám, néha egyet villámlik is, de mindig a szeretet színeit hordja mindene. Szereti családjá ősi házát, a ház régi szokásait, régi vendégeit; szereti a faluját, a vidékét és népét; szereti a fáját, és szereti az emberiséget is ezekben. Szereti a szépet az isten és az ember alkotásaiban, és ez az ő múzsája, a mely írásra kényszeríti. Ő maga meg mintegy bocsánatot kér abbéli vakmerőségéért, hogy ír. Ha nem is mindig nyílt szóval, de azzal a látható és érezhető szerénységgel, a mely eredetiségének és erejének az asszonyi bájt adja meg.

A ki pedig közületek azt hiszi, hogy tisztem illendőségén túl mentem, mert mindaz, amit

VIII

ide írtam, csak dicséret, annak megbocsájtok mert hiszen nem ismeri Geőcze Saroltát. holott én ismerem. Egyébként ez a félreértés köztünk csak addig állhat meg, a míg olvasónk nem olvasta ezt a könyvet. Azontúl már ő mondja mindazt, a mit én mondtam itt és még egy egész sor egyebet, a mit én elhallgatni tartozom, nehogy méltán vádolhasson bárki azzal, hogy illetlenséget teszek, dicsérvén azt, a ki arra a tisztességre elhívott, hogy a könyvét előszóval megnyissam.

Budapest. 1890. febr. 18.

RÁKOSI JENŐ.

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

Kedves Olvasóm.

Ha te az erős logikával megszerkesztett, befejezett műveket szereted, a mikben megtalálod egy szépen nőtt fa minden részét: mélyre nyúló gyökerét, erős törzsökét, terebélyes koronáját, lombját, virágját, gyümölcsét — akkor tedd félre ezt a kötetet felvágatlanul: mert csak *kötet* ez, és nem *könyv*; nem rendszeres, be végzett tanulmány *egy* kérdésről, hanem a pillanat erős benyomása alatt keletkezett, ötletszerű tervek, vázlatok sorozata, miket nem fűz össze egyéb, mint a valamennyit átható érzés: a fajszeretet, a mely egyszersmind forrásuk is volt.

Miért bocsátom közre őket mégis?

Mikor még kicsinyek voltunk, így tél utója körül, mikor már nagyon megúntuk a téli, szobai sanyarúságot, a legnagyobb örömnünk az volt, ha a fagyos, hóleves úton lemegettünk az üvegház mellé, a hol szegény jó öreg Ezermester kertészkedett. Ilyenkor, télen, az volt a mestersége. Ott settenkedtünk körülötte, a mint a melegágyakat csinálta: ott tartogattuk neki a virágmagos papírtokocskákat a míg ő a magot hintette: és mi is segítettünk a meleg, porhanyó földet a mag felett elhárítgatni: ott fent aztán nem győzték a kezünket mosni. És azután is lejártunk oda mindennap és gyönyörködve lestük, hogy ütöget ki a porhanyó, fekete földből a töménytelen iczi-piczi zöld levélke: és örvendezve láttuk másnap, harmadnap, hogy lett nagyobb mindegyik, hogy vált kétfelé, hogy nőtt mindegyiknek gyöngye száracskája: mindegyik gyöngye száracska végén hogy hajtott apró, fényes bodor levélke, elébb csak egy-kettő, azután mind több-több. Bizony, szép is volt az a zöldelő, dús tenyészettel teli melegágy. Kint a kertben és az udvaron még hideg kopárság,

sáros fagy. csúnya, fekete sár mindenfelé: ott bent pedig, az üvegtető alatt, zöldelő. viruló élet, napfényes, enyhe melegség.

Azután, ültetés idejekor, mindig olyan nehezünkre esett, hogy a mi kedves meleg-ágyainkat kifosztogatták, hogy a mi szép kis palántáinkat a jó melegről kivitték a hideg földre; s örültünk, ha a kertész egy-két szálat mégis bent hagyott. Azután pedig nagyon csodálkoztunk, hogy az a bent hagyott egy-két szál nem tud erőre kapni: csak satnyult-satnyult. mígnem elveszett: ellenben kiültetett pajtásai megerősödtek, nagyra nőttek, virágba borultak.

Föld az emberi lélek, melyben az Isteni Ezeremester kertészkedik. A mag, a mit elhint, a női szív melegétől hamarabb kikel: de a gyöngye palántának az erős férfiesz hideg földjére van szüksége, hogy megerősödhessen. Menjetek, kis palántáim.

Találjatok jó földre.

Természettudomány és társadalom.*

A kezdetleges emberi társadalom fejlődését nem az éghajlat, nem is a földrajzi tényezők indították meg, hanem az agyag, a réz, a vas megismerése, feldolgozása; ezekben látjuk első csíráját a természettudományoknak: legelső megfigyelését az anyag természetének és a változásoknak, a melyeknek alá van vetve; ezen anyagok feldolgozásával kezdődött az őskori műveltség; mégis: évezredek teltek bele, a míg a természeti élet kutatása a komoly tudomány színvonalára eljutott, a míg kiterjesztődött az élet és az anyag minden jelenségére; hiszen ezt a fokot jóformán csak most, a XIX. században, érte el. Honnan, e roppant késői fejlődés, holott az emberi tudásnak más ágai, például a jog- és hittudomány, valamint a művészetek is, régiesen magas fokát érték el a fejlettségnek. E

* Felolvasás, a Magy. Orvos, és Természetvizsg. vándorgyűlésén, Brassóban. 1892-ben.

feltűnő jelenség nyitja az emberi természetben rejlik: nem fürkészi az ember azt, a mi úgy is mindig körülte van, nem ingerli kíváncsiságát, a mi az unalomig megszokottá válik rá nézve, ezért nem ügyeli meg a gyermek s a ki értelemre a gyermekhez legközelebb áll: a nép, a levegőt, a fűvet, a földet, a maga beszédjét; tudja, ismeri úgy is: tovább nem gondolkozik felőle. S ha valami hétköznapi jelenség mégis foglalkoztatja elméjét, valami csodás mesét gondol ki hozzá, mintegy igazolásul: a tüzet Prometheus lopta le az égből, a kovácmesterségre Vulcanus tanította meg az embereket, a kalászt Ceres hordozta szét a földön: isteneik egész táborát mozgósították a régi népek, hogy csodás színezéssel figyelemre méltóbbá tegyék a mindennapi élet megfigyelt jelenségeit. Egész mythosvilág keletkezett a természeti élet tünetnyeiről. És ezek a kigondolt történetek lassankint átszivárogtak a köztudatba, és ott, igen érdekes lélektani processus alapján, a képzelt dolog valósággá izmosodott: vallás lett belőle és ez a vallás azontúl a maga tekintélyével szentségtörésnek minősítette a benne való kételkedést. Ezzel nagy időre el volt vágva az útja a természeti élet további tudományos vizsgálatának; és a régi vallásnak meg kellett szűnnie, a régi tudatnak ki kellett vesznie az emberek

lelkéből, hogy újra elfogulatlanul tudják vizsgálni a természetet. Sok idő telt ebbe, mert az új vallás is: a kereszténység, nagyon sokat átvett az ősi vallásos hagyományból és átvette a a pogányság tudományos hagyatékát és azt adta tovább, nemzedékről-nemzedékre változatlanul, természetében lévén a tekintély tisztelete és a létező dolgokban, mint isteni rendelésben, való megnyugvás. Mekkora megnyilatkozásaira volt szükség az emberi kutató őserőnek, hogy egyes lánglelkű emberek, szembeszállva korszellemmel, saját vallásos meggyőződésükkel, üldöztetés, a társadalomból való kiközösítettség daczára, követni merjék emberi természetük belső ösztönét és elfogulatlan vizsgálat tárgyává tegyék a körülöttük megnyilatkozó természeti élet jelenségeit. Az egyesek e küzdelemben elvérzettek; munkájuk életükkel együtt sokszor félbeszakadt; olykor csak későre akadt rokon lángelme, a ki azt folytatni képes volt; és a kik voltak is természettudósok, elszigetelten munkálkodtak, jóformán csak a saját erejükre utalva. Innen a sok tétovázás, tévedés, tapogatózás. Csak a múlt század nagy politikai forradalma szabadította fel a természettudományt, csak azóta vált lehetővé rendszeres, organikus fejlesztése a hozzátartozó tudományágak összeségének, így folyt be a társadalom a természettudomány fejlődésére. Most

lássuk megfordítva: miként módosította a terészettudomány a társadalmat?

Minden évszázadnak meg van a maga bélyege: a XV-iké a renaissance, a XVI-iké a reformáció, a XVII-iké a klasszicizmus, a XVIII-iké a forradalom; a jelen századra a természettudomány nyomta reá bélyegét: ez hatotta át az elméket, ez érezteti hatását tudományban, művészetben és a társadalmi élet minden nyilvánulásában. Ha a múlt századbéli emberek kikelnének sírjukból, csak elbámulnának, mi lett a világból; azt hinnék, hogy nyilván egy új teremtés körébe léptek. Ha látnák az alkalmazott természettudomány: a mai technika vívmányait, az újkori óriási forgalom ezer és egy eszközét, a modern mezőgazdaság, a vízszabályozás eredményeit, a mikroszkopikus vizsgálatok feltárta új világot s ennek nyomán az újkori orvoslás csodálatos fejlődését; ha egy pillantást vethetnének a tudomány által immár feltárt állati, növényi élet műhelyébe, a föld őskorának immár megfejtett rejtelseibe; ha az etnográfia elejbök állítaná a népfajokat, a statisztika feltárná előttük a nagy tömegek törvényeit; ha látnák, hogy sokszorozza meg az egészségügyi ismeretek terjedése országok népét: ha mindezt megláthatnák, bizony nem hinnének szemüknek. Hát még - mit szólnának a mai társadalomhoz! Ha szem-

lélői lehetnének a még folyton folyó átalakulásnak, az elmerülő meg felfelé törekvő, azelőtt nem is létezett társadalmi elemeknek. Szédítő ezt a kavargást nézni; szédítő csak végig is gondolni mindazt a változást, a mit az újkor magával hozott.

A természettudomány véghetetlen mezőket nyitott meg az emberi elmének: innen az intelligencia óriási meggyarapodása. Soha ennyi tanult ember a világon nem volt, és még sem súlyosodott a munka úgy rá az emberre soha. A tudomány megszűnt egyesek előjoga lenni, tehetsége révén részese lehet annak mindenki; ma nincs ember, a ki tért ne találna tehetségének egészen új társadalmi csoportok tolultak felszínre, életre hívta a megsokasodott munkanemek által. És az újkori élet árja egyre mossa az osztályok közötti gátakat; a nivellálás folytonfoly: a finomult ízlés, a fényűzés elhatol minden rétegbe: az óriásit fejlett technika sokszorosítja, mindenkire nézve hozzáférhetővé teszi a műalkotásokat. És a természettudomány áthatja a közfelfogást is: „Minden, a mi él, életében bírja létjogát, ezt a nagy elvet beoltotta a kor szellemébe; és a mi ebből folyik, hogy: „Minden, a mi van, méltó a megfigyelésre; minden, a mi van, becses a maga nemében, mert a természet nem ismer különbséget kicsi és nagy közt.”

Hogy ne lett volna ennek az elvnek éltető, újjáteremtő hatása a többi tudományokra is: pragmatikailag ebben a században kezdték a történetet vizsgálni: az összehasonlító nyelvészet, a nyelvnek ez a természetrajza, ebben a században született: és a népek természetrajza, az ethnográfia, most fordította a gondolkozó elmék figyelmét a népfajok sajátosságainak oknyomozó kutatására; a földrajz csak most szakadt el a régi lelketlen chablontól és tért rá természetes alapjára. És a természettudomány hatását megérezte a társadalom is: az egyéni erő felszabadult és keresztül törte a politikai korlátot: az ember immár nem érzi magát kötve állami kötelék által, mert a föld kerekén mindenütt lel új hazát, új tért munkásságának s ez által kifejlődik benne a kozmopolitizmus. De e jelenséggel szemben ott van korunk másik jellemző vonása: a nemzeti érzés pregnáns kifejlődése. Hogy fér össze e kettő? Egy tőnek két ilyen különböző hajtása hogy lehet? Pedig, mert az ellentmondás csak látszólagos, egyiket is, másikat is a természettudomány hozta létre. Létre hozta a nemzetiségi eszme kifejlődését azzal a fent idézett elvével, hogy minden létező önmagában hordja létjogát, ha kicsi, ha nagy: ma nincs többé különbség kis és nagy nemzet közt; ma nem más népet akar utánozni egy nép sem, de

kifejleszteni a saját nemzeti sajátosságait, a melyek őt minden más néptől megkülönböztetik; innen a népnyelv, a népies költészet, a népies stíl, a nemzeti zene eddig meg nem ért kultusza világszerte. — Óriási tehát a természettudomány hatása a társadalomra: az elmék megtermékenyültek, a társadalmi rétegek száma megsokszorozódott, a rangbeli különbséget az intelligencia fokozatai váltották fel; az egyén felszabadult: nem korlátozza immár születés, kaszt, előítélet; szabadon bontogathatja ki lelke szárnyait, lelkébe szabadon áradhat az a fény, a mit előtte tudományban, ismeretben, művészetben hat évezred létrehozott. Ez az eredmény a csodával határos; és az ember csak áhítattal gondolhat a század nagy vezéreszméjére, a mely ezt a csodát művelte: a természettudományra.

II.

De térjünk immár át a saját viszonyainkra. Nálunk is az volt az útja a természettudományok kifejlődésének, mint egyebütt? Nem. A magyar szellem ebben is hű maradt önmagához és nem fokról-fokra haladva, hanem egyetlen nagy erőfeszítéssel tette jóvá a múlt idők mulasztásait s érte utol a többi népek haladását.

Nincs, a ki kétségbe vonhatná a magyar

faj józanságát, csodálatos államalkotó ösztönét: maga a vérszerződés, a hazaszerzés módja, a kereszténység önkénytes felvétele egyenesen a fennaradhatás szempontjából: mindez csaknem hihetetlen előrelátásra és állambölcsességre vall egy olyan kezdetleges míveltségű népnél. S azontúl is, a nemzet eljárása a betelepített más fajokkal szemben, az a példátlan tolerancia más vallás, más nyelv iránt: mindezek e fajt a politikailag legérettebb nemzetek sorába iktatják. És ennek a mindenben józan fajnak a légző pozitívabb dolog: a természettudomány iránt még se volt érzéke. Nagy részének ma sincs. Lehet, hogy épp a politikai momentum folytonos előtérben volt, s a fennmaradásáért vívott szüntelen harcz volt az oka; de tény az, hogy nálunk nagyon későn kezdődött a természettudományi kutatás és a pozitív felfogás nagyon nehezen hatolt be a köztudatba, nagyon nehezen tört magának utat a többi tudományokba is. Jobb szerettük magunkat szegény öreg Horváth István módjára nemzeti büszkeségünk szivárvány ős buborékaival áztatni és még most is fáj, ha a tudomány fajunk eredetéről szóló hagyományainkról letörli a költészet himporát. Pedig a magyar ember ismeri a természeti élet jelenségeit, éles, figyelő szemét nem kerüli ki semmi; de idegenkedik az abstractiótól és

valljuk be: kicsinyli is az aprólékos dolgokkal való bíbelődést, holmi bogár-, pókfajzat megfigyelését. A magyar ember előtt egyetlen méltó tárgya az elmélkedésnek a haza sorsa. Ám ezen mosolyogjon, a ki semmiféle hazához tartozónak nem érzi magát; a magyar fajnak ez az érzése volt a palládiuma, a mely megvédte minden veszélyben, a mely kiemelte minden sülyedésből. Hanem a tények logikája kérlelhetetlen: a természettudományokban való járatlanság keservesen megbosszulta magát. Midőn a 48-ban proklamált politikai szabadság nyomán felszabadult a föld, megszűnt az ösiség s a tagosítás a gazdát korlátlan urává tette földjének: a magyar földbirtokos osztály zöme és a föld népe korántsem volt megérve a modern gazdasági viszonyokra, járatlan volt a természettudományokban, a nemzetgazdaságban, a technika vívmányaiban és járatlan volt a számításban. A magyar társadalomtól idegen volt még akkor a pozitívizmus szelleme. És az átalakult viszonyok közt űzte az ősi gazdálkodást, nem hitt a talaj kimerülésében, nem hitt a mesterséges talajjavításban, a csatornázást elhanyagolta, az erdőt csak úgy taláalomra vágatta és építkezett továbbra is rosszul és egészségtelenül és élt tovább úri kényelemben, úri heverésben. S hogy lenézték a kézi mesterséget! Mesterségre adni az úri

fiút – Isten ments! Hány tehetség züllött így el, kiszámíthatatlan kárára a társadalomnak, azért, mert elzárták előle azt a tért, a melyre a tehetség utalta! Hány ilyen elzüllött existenciát ismertem magam is a falusi ezermesterek közt, a kik kontárok maradtak mindenben, mert belső ösztönüket kifejteniük sohasem engedte a családi büszkeség. Tanulni nem tanultak; prókátor nem lett belőlük: hanem lassankint elparlagosodtak és paraszt sorsra süllyedve, korhelyekül tengődtek, vesztek el, a kik a természettudományok, a technika terén jóltevői lehetnek volna az emberiségnek, büszkeségei hazájoknak. Hát a magyar vidékek egészségügyi viszonyairól mit szóljak? Azokról a tóközökre épített alacsony házakról, azokról a soha nem szellőztetett sötét szobákról, a miknek a kitört ablakát vályoggal szokás berakni. És ha ragadós betegség tör ki az ilyen házban, hogy öli a gyermekeket rakásra, nem a nyavalya, de a szenny, a tudatlanság. És nem vádképen mondom, hisz nem tudják, mit tesznek, de bizony a falusi úri emberek lakása sem sokkal különb. Nyirkos, sötét, fülledt levegőjű nálunk faluhelyt a legtöbb úri lakás. Hiszen azért olyan ijesztő a halandóság ép a legmagyarabb vidékeken, azért vész el annyi sok kis gyermek, azért hal el annyi fiatal anya, azért ér nálunk öreg kort kevesebb ember, mint bár-

hol egyebütt. Most, csak most kezd a nemzet eszmélni, mennyit mulasztott harmincz esztendő alatt. Most, csak most támadt egy erős falanx, nem csekély részben a tönkrement úri családok sarjaiból, a mely feladatául tűzte ki a multak mulasztásait helyre hozni, munkájával reformálni a magyar társadalmat, utat törve a természettudományi ismereteknek a társadalom minden rétegébe. És ezzel együtt megindult nálunk is a társadalmi osztályok nivellálódása: lassan megy, az igaz, de egyre többen törik a rést és egyszer csak mégis le lesz bontva a válaszfal, a mi embert embertől elválaszt. Kezd már nálunk is a közfigyelem a közegészségügy, az ethnografia, a természettudományok felé fordulni; kezdik számba venni az ipart, a kereskedelmet; kezdik már belátni, hogy úri ember előtt nem a jogi pálya az egyedül üdvözítő, hanem, hogy a társadalmi élet minden tere méltó a derék, önértetes munkás munkájára. Egy szóval: lassan, de haladunk és Isten adjon kitarást, hogy meg ne álljunk a megkezdett úton!

III.

De vajjon a természettudomány s a vele járó pozitívizmus, a mely a társadalom egészére oly éltetően, oly termékenyítőleg hat, ugyanezt

az áldásos befolyást gyakorolja az egyénre is? Boldogabb lett az ember, mióta a természettudományok ily roppant tért foglaltak az elmékben? Vajjon a természettudomány boldog kivétel lenne az alól az öröktörvény alól, hogy minden fény magával hordja árnyékát?

Talán igen.

Hisz ez a boldog kivétel látszólag létezik: hiszen soha az egyén annyi élvezetet nem szerezhetett magának; soha annyira tudatában nem volt a saját értékének; soha tehetségeit oly szabadon nem érvényesíthette; soha oly könnyen felül nem emelkedhetett a társadalmi korláton, előítéleten: szóval, ennyi morális és szellemi szabadsággal nem rendelkezhetett, mint most. Mégis az embert vajjon boldoggá teszi ez a nagy szabadság?

Vajjon az emberiség nagy része tud vele élni? Kötve hiszem. A tökéletesen művelt ember, a kiforrott jellem, a tisztult elme igen az tud vele élni, az boldog bele. De a többi? A műveletlenek, a tudatlanok, a gyöngék, a kikből még hiányzik az erkölcsi öntudat: azok hogy bírják meg az erkölcsi felelősség súlyát, a mely az ilyen szabadsággal együtt jár? Pedig az emberiség nagyobbik fele az utóbbi csoportba tartozik.

Vessünk csak egy pillantást korunk lelki

világába; figyeljük csak meg a mai ember lelki életét. Valami ideges izgatottság egyrészt valami sivár fásultság másrészt; teljes hiánya az illúzióknak, valami kegyetlen pozitívizmus: ebből áll a mai ember lelki világa; az emberi ösztön meglelte erre a helyes szót; elnevezte fine de siècle-nek. Az a század vége, ha a század napot jelent, az emberiségnek fárasztó munkanapját, melynek alkonyán a fáradt testnek-léleknek csak egy a vágya: a pihenés, és erőinek megújódását csak egy másik nap hajnalától várhatja. De lássuk közelebről. Ott van a mai gyermek: az nem fél a kéményseprőtől, az nem fél a sötétben; az nem hiszi, hogy az ő bábuja eleven, az nem hiszi, hogy a vízfenéken tündérek tanyáznak; az nem fél a kísértettől és ha árván marad, nem várja vissza a megholt édes anyját; kegyetlen józanság megnyirbálta, valami fakó szürkeséggel vonta be az ő lelkét kora előjogával megeleveníteni, a mi nem él, a mi pusztá, kiszínezni, a mi színtelen, lehetőnek hinni, a mi tehetetlen, ezzel az isteni előjoggal nem él; lelke időnek előtte összezsugorodott és képtelen a gyermeki boldogságra; megvénült, mielőtt nagyra nőtt volna és elfásul, mielőtt élvezett volna. Aztán fölserdül. Lesz belőle mai fiatal lány, mai fiatal ember. Fiatal? A nagyanyáink fehér fürtös korukban is fiatalabbak voltak, mint ezek az

unokák; még akkor is több volt bennük a tűz, a lelkesedés. Álmodozás, szenvedély nélkül éli életét a mai jól nevelt leány. A szerelmet regényből, ha ismeri. Szerelem nélkül megy férjhez, de azért férjhez menni akar, hogy a jövője meg a kényelme biztosítva a legyen. Apja, anyja nyugodt lehet: partit visszautasítani, azt ő sohasem fog; szegény emberhez nélkülözésre ő sohasem megy férjhez. A fiú is, hogy pelyhedző állal fenéig ürítette az élet poharát s büszkén vallja, hogy immár nem hisz semmiben, szentnek nem tart semmit, vallást, hazafiságot, erkölcsöt, conventionális nyugnek tekint, végre megházasodik, mert úgy kívánja a carriére. És összekerülnek. És mint jól nevelt emberek, élni fognak kifogástalanul, egymás kényelmét nem zavarva. S ha Isten gyermeket ad nekik? Annak a gyermeknek meglesz mindene: az újkori hygiene követelményei szerint berendezett szobája, beszélő bábuja, francia játékszere; lesz bonne-ja, óvónője, lesz neki mindene; fog tanulni svéd tornászatot, korcsolyázást, fogják azt tanítói mindenre; ha megbetegszik, jön a házi orvos, jön az ápolóné és csírájában ölik el majd a betegséget. Irigylésre méltó gyermek! Megvan mindene. Csak egy hiányzik neki: az édes anyai szeretet éltető napja. Ismerik önök a fin de siècle anyának, apának gyermekeit? Láttak önök

sötét helyen virágot, a mint egyre nő, nő felfelé és nem bírja levélkéit kibontogatni; holott csak egy kis napsugárra lenne szüksége, hogy megjöjjön színe, illata. Elég. Csak még annyit: milyen lehet a tele az ilyen életnek? Annál már igazán nem tudok szomorúbbat gondolni, mint egy önzésben, részvétlenségben eltöltött élet alkonyát. A vénülést ott nem enyhíti semmi: a mások iránti részvét, az unokákban való megifjulás nem veti szelíd visszfényét a hervadt arczra; a belső jószág kisugárzása nem szépíti meg a ránczokat; az aggkor tehetetlensége, a szervezet bomladozása a maga visszataszító meztelenségében, az elmúlás vigasztalan képe, ez a, fin de siècle örege. Sivár és szomorú kép; méltó befejezése a megelőzőknek.

Önök megdöbbenve kérdik: de mindezt a pusztítást csak nem a természettudomány vitte véghez?

Az vitte, közvetve az vitte. A pozitívizmus túlsarjadásával megingott az emberekben a hit, megrendült a kegyelet. Pedig a léleknek a hitre szüksége van, elidegeníthetlen java az, mint akár az igazság. Óriási tévedése a mai kornak, hogy kiöli a hitet a lélekből! Tudjuk mindnyájan azt az élet-tani törvényt, hogy a felsőbb rendű szervezet, a míg teljes fejlettségét eléri, átmegy az állati fejlődés minden fázisán s hogy az alsóbb rendű

szervezettül csak annyiban különbözik, hogy az a fejlődésnek valamely korábbi fokán állott meg, míg ő maga fejlődött tovább. A fizikai fejlődés ezen törvénye áll a lélekre is; a léleknek is van embryo-állapota: a lélek is átmegey a fejlődés minden fokán s a fejlődésnek ezt az útját meg- rövidíteni nem lehet, mert az erőszak itt is korai csenevészedség által bosszulja meg magát. A tiszta igazság megismerését meg kell előznie a hit korszakának: Homeros éneke régibb, mint Plató respublikája: Krisztus tana megelőzte Kantot és Schoppenhauert. A nagy szellemek is csak gyorsabban esnek át a fejlődés fázisain, de átugorniok nem lehet egyet is: Renannak hinnie kellett Jézusban, mielőtt életét megírta. A mai nevelés pedig, egy végzetes tévedés alapján, rendszeresen törekszik a gyermeki lélekben, a hitet előlni s a mi ennek főéltetője: a képzeletet józan csapásra szorítani. S még kérkedik vele, mint a minap hallottam egy híres paedagogustól, hogy ő sohasem félt a sötétben. Csak megsajnáltam: micsoda szegény képzelet lehet az, a mely még egy sötét szobát se tud benépesíteni. S eszembe jut egy másik eset. A kis gyerek nézi, nézi a Gönczölszekerét. Egyszer csak megszólal: „Milyen gyönyörű szekér az! Úgy-e, mikor Istenkéék szekerközni mennek, a nagy angyalok ülnek a nagy Gönczölszekerébe, a kis

angyalok a kis Gönczölszekérbe?” És most neki megy egy bölcs paedagogus és a maga lelketlen józanságával kezdi rombolni a gyermeki hit e kedves alkotását: hogy az a szekér nem is szekér, hanem csillag; hogy az a csillag nem is csillag, hanem valami óriási égitest, olyanforma, mint ez a mi földünk. Máskor pedig a szivárványra mondta az a gyermek, hogy „úgy-e, az angyalok építik Istenkének, hogy karácsonkor hozzám eljöhessen rajta? —, és az ő mentora megint csak kezdte neki nagytudákosan magyarázni, hogy azt bizony csak az esőcsöppeken megtörő napsugár idézi elő. Mondhatom, felháborított ez az eljárás. Hát arra való a gyermeki lélek gyenge virága, a hit, hogy ilyen esetlenül rombolják szét? Hiszen, ha az a négy esztendőes gyermek az igazságot megérteni elég erős volna. De így? Mit ér neki, hogy az ő kedves illúzióját megrontották? Még csak okosabb sem lett tőle. És a kiábrándítás munkája így megy fokról-fokra tovább.

Vegyünk csak egy más esetet. A minap, hogy a hulla-égetésről hallottam azt az igen meggyőző előadást, egészen elragadott a tudománynak ez a vívmánya. Kész lettem volna meghagyni, hogy halálom esetén hideg tetemet a villamos szikrával emésztessék meg. S a hogy erről gondolkoztam, egyszer csak fölmerül lel-

kemben a kis elhagyatott falusi temető, beomlott hantjaival, korhadó fejfáival; láttam magam előtt a gyepes, virágos halmot, a mely alatt az én anyám hideg teteme porlad, a melynek minden szál füve, minden szál virágja abból a drága tetemből szívja életét; eszembe jutott, hogy én azt a halmot elkerüljem, nehogy kigőzölgése megfertőztessen; eszembe jutott, hogy az a hant nekem ne legyen ezután semmi egyéb, mint egy enyészetnek indult szervezet czélszerűtlen földtakarója; eszembe jutott, hogy én az én gyönyörű, fiatalon elhalt anyámat most már egy rút, féregmászta, bomladozó, porló tömegnek, alaktalan hydrogen-, oxigén-keveréknek képzeljem és ne higyjem soha többé, hogy ő engem lát, hogy ő egyre kíséri itt hagyott gyermekeit; ne higyjem, hogy édes atyámmal a síron túl újra egyesült s hogy ott öröködnék együtt gyermekeik fölött?

Ha nem hagytok meg semmit, a mi az életet széppé, kedvessé, tartalmassá teszi, vegyétek vissza igazságtokat! Nem érzem magamat elég erősnek arra, hogy hit nélkül éljek. Tartsátok meg a puszta, rideg igazságot a magatokhoz hasonló erős, hatalmas szellemeknek, de nekem és az én gyöngé társaimnak hagyjátok meg hitünk boldogító illúzióját. Mi boldogok akarunk lenni és minket a ti józanságtok boldogtalanná tesz.

De nem hiszek abban az abszolút józanságban sem. Hiába mondjátok nekem, hogy nem hisztek semmit, csak abszolút bebizonyított igazságot; hiába mondjátok, hogy bennetek nincs illúzió. Nem meritek magatoknak sem bevallani; de valahol, a lelketek egyik sötét zugában, meghúzta magát a régi hitnek egy kis maradványa s mikor csapás ér és kedveseitek életéért kell remegnetek, akkor féltéken előjő és szelíden megnyugtatja háborgó lelketeket; és a mi életemeknek tartalmat ad: ambícióitok, büszkeségetek, nem egy nagy illúzió-e az maga is?

És önök most azt mondják: ilyet mondani e körben árulás. Jól van: kövessenek meg; de ismerjék el, hogy igazat mondtam. Az ember büszke fenhéjázásában megtagadja gyengeségét; pedig az azért csak létezik, mint ősi, kiirthatlan alkotó eleme természetének. S mivel erről meg vagyok győződve, épp oly meggyőződése az is, hogy a természettudományi ismeretek terjedése áldás az emberi társadalomra, mint egészre; de a vele járó pozitívizmus az egyént nem tette boldogabbá; és a mennyire kívánatos, Hogy a természeti alapigazságok megleljék útjokat az elmékbe, ép oly óvatosan kell eljárni, különösen az igazság befogadására még meg nem ért gyermeki lélekkel szemben, nehogy rombolást vigyünk véghez ott, a hol még építeni nem lehet.

Urak és parasztok.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

A *Hazánk* egyik múltkori vezérczikke foglalkozik a nyítramegyei mozgalommal s a szövetségekkel; megengedi ön, hogy e tárgyhoz, itt, a vonal alatt, én is hozzászóljak? Szinte merészség ez, tudom, és egy kicsit félve is teszem; de mióta a sociologia a természettudományok módszerét követi és az észlelés és kísérletezés ösvényén jár, azóta nincs tapasztalati megfigyelés oly parányi, melynek alkalomadtán a maga helyén értéke ne volna. Ezért közlöm én is a magaméit. Annak a cikknek utolsó részében, a szövetségek eredményéül, a többi közt meg van említve a föld népének a *self-governementre* való alkalmazható tétele és a harmonikus viszony az úri osztály és a nép közt. A köznép boldogulása és az úri rend viszonya a néphez — ez a két kérdés régóta mélyen érdekel; ha akarom, ha nem, elém tolakodik s mióta eszemet tudom, szüntelen megfigyelésre kényszerít. Szeretem a népet, nem

szabadeelvűsködéből, nem affektációból, de mert közöttte nőttem tel s mert képe beleszövődik minden gyermekkori emlékembe. Szeretem a régi időből megmaradt úri osztályt, mert hozzá köt a szív és vér minden kapcsa és hozzáköt a hagyomány. Az én legrégebbi gyermekkori emlékeim, közt pedig ott van az egykori jobbágyok utódainak kegyeletes, gyermekded, bizó ragaszkodása a hajdani földesuraság maradékaihoz és az úriemberek tanácsadó, résztvevő, segítő gondoskodása a falu legutolsó szegényéről is. Ezért fáj nekem a nép pusztulása; ezért fáj nekem az elhidegülés az úri osztály és a nép közt; ezért fáj látnom, hogy az az egykor bizó, ragaszkodó nép hogy távolodik el napról-napra jobban, hogy szakad el, hogy szakítja el magát erőszakkal attól az osztálytól, melyben egykor sorsát jószágosán intéző gondviselőjét, ma pedig, Amerikától s a szocziál-demokrata maszlagtól elbódultan, üldöző s jogait jogtalanul visszatartó ellenségét látja. Hogy szakad ki ezzel együtt lelkéből a hagyomány s mindamaz érzés, a mely eddig fájához, nemzetéhez, szülőtte földjéhez, hazájához kötötte; hogy vetkezik ki faji vonásaiból; hogy felejt el gyermekkora meséit, ifjúkora dalait; hogy korcsosodik el nyelve, viselete; hogy hagyogítja el apáiról reá maradt, hagyományszeresítette szokásait; hogy válik belőle lassankint

sivár, józan, rideg lelkű, nemzetet, hazát nem ismerő, faji bélyegétől megfosztott ember.

Mindenütt nincs így, tudom. Sokhelyt még megvan a régi, patriárkális viszony; máshol — a hol a talaj az elhidegülésre kedvezőbb volt — a nép még elmaradottabb, hogyszem saját jogairól gondolkozni tudna; ott csak a nemzetiségi bujtogatás virágozik. De a mótely a magyar népben benne van és terjed, s kérdés, egészséges szervezete lesz-e elég erős mérges fekélyét előlőni, vagy az fog-e elhatalmasodni rajta? Csak járja ön végig az „amerikás” fálvakat és álljon szóba az Amerikát jártakkal. Nem az az ember jött vissza onnan, a ki elment, Az az amerikai egy-két év többet vénített rajtuk, mint Rip van Winklén átaludott húsz esztendeje. Mi lett abból a naí v, hiszékeny parasztból, a ki elment? Ez itt egy kijózanodott, fájától elidegenedett kozmopolita, a ki azt tartja, hogy „nincs haza; ott a haza, a hol kenyeret kapok”, és kérkedve emlegeti, hogy „mit nekem az a magyar beszéd; angolul kell tudni, mert azzal mindenütt megél az ember”. A haza és a nyelv, meg a vallás: a régi oltárok mind, mind lerombolva. Az Amerikából visszajött magyar paraszt a magyar fajra nézve elveszett.*

* Van kivétel itt is; de a többségre csak igaz ez az állítás.

Ha pedig azt akarja ön látni, mivé teszik a józan magyar parasztot a szocziálista tanok, hát ne restelljen a szegedi kubikosok közé elmenni, a kik itt végzik a földmunkákat a Vág-szabályozásnál; ott, az abroncsra feszített, gyékényfedelű, földbe vájt kunyhókban a szegedi tarhonya és a paprikás szaru mellett megtalálja a szocziálista újságokat is, a mi azoknak a munkásoknak ma már csak oly mindennapi táplálékuk, mint a tarhonya és jobban neki tüzesíti a vérüket a leg-erősebb paprikánál. Szinte nézni se volt jó annak a szűkmellű, sápadt, szikárképű embernek az elváltozott arczát, meg a csodálatosan fénylő szemét, a ki ott, a sötétes kunyhó legbelsejében, a bárányszerű subába burkolózva, szenvedélyes, próféta hangon jóslgatta a mai rend felbomlását s az ő országuk eljövételét. Szépen akart beszélni, tehát Jobbadán Mihályosan cifrázta a szót, kevert közé sok szocziálista frázist s a sok idegen szót és idegenebb eszmét lefordította az ő egyszerű paraszt-eszére. Szinte nevetni lehetett volna rajta, ha nem lett volna olyan szomorú. Nincs haza, nincs nemzet, a melyhez az ember ragaszkodjék, ez volt a veleje beszédének; a kenyér és a pénz — ebből áll mindaz, a miért az embernek küzködni érdemes.

Ezeket a külföldi méreg, a szocziálizmus, boldondította, azokat Amerika idegenítette el. De

honnan van, hogy az elhidegülés az úri osztály és a nép közt nőttön-nő ott is, a hol még nem kezdődött meg a kivándorlás s a társadalombomlasztó eszmék beszivárgása? S mi üzte ki a röghöz tapadt, szülőföldjéhez ragaszkodó, nehezen indulatba jövő magyar parasztot idegenbe, tengeren túlra? S mi tette fogékonnyá azt a hagyományaihoz ragaszkodó, romlatlan erkölcsű, nyílteszű, konzervatív népet e felforgató eszmék iránt?

A nyomor. Persze, hogy a nyomor s a mi ezt előidézi: az elszegényedés. De hát ezt mi okozta? Vajjon csak a parasztbirtok elaprózódása s a földbirtok csekély jövedelmezősége? Én azt hiszem, sokkal inkább a tudatlanság s a magára hagyatottság. Az egykori jobbágy nagyon is hirtelen lett a maga ura; miután oly sokáig élt kiskorúságban, földesura gyámsága alatt, nem tudta magát az önállóságba egyszerre beletalálni: még nem voltak benne kifejlődve azok a nemesebb erkölcsi tulajdonságok, a melyek szükségesek ahhoz, hogy az ember szabadságával élni tudjon; nem is volt hozzá eléggé művelt. Ekkor lett volna szükség, hogy a középosztály, értelmiségénél fogva, útmutatója, vezetője legyen a népnek s megtanítsa azt szabadsága és erői használatára. Ekkor, mindjárt kezdetben, kellett volna a népet a szövetkezésben rejlő erőre megtanítani. Akkor nem kellene most

törvény a kivándorlás ellen és nem kellene kormánybiztos az Alföldre. Az úri rend ezt akkor elmulasztotta. S a magára maradt nép elszegényedett, elzüllött. A gyepelőt, melyet az urak kezükből kiejtettek, lelketlen üzérek és bujtogatók vették föl. S a nép követte őket Amerikába s a szocialista tanok utópiájába. Sorsát itt túrhetetlennek találta s ők egy jobb jövő reményével kecsegtették: csodálhatjuk-e, hogy szívesen követte őket? Vagy megmozdult-e akkor csak egy kéz, a mely visszavezette volna őket az elhagyott tűzhelyhez, és megtanította volna őket a jobb jövő biztosítékát a saját egyesített erejükben keresni? Akkor vettük észre a veszedelmet, mikor már az áradat megindult s most állítunk gátat eléje, mikor az már mindenfelé rést tört magának. S attól félek, így vagyunk a nemzeti-ségi mozgalmakkal is. Mikor még ránk hallgatott az oláh, a tót köznép, akkor nem gondoltunk vele, hagytuk tudatlanságban, szegényedni, zülleni: akkor jöttek a Lucaciuk és Hurbánok és ígértek nekik jobb jövőt a szent dákoromanizmus és pánszlávizmus nevében; a nép, természetesen, követte őket. És mi most eget-földet betoltunk felháborodásunkkal a hűtlen nemzeti-ségek felett; vagy egyszerűen azt mondjuk a mi ősi struczmadár-bölcsességünkkel, hogy a nemzeti-ségi kérdésekről, a melyek nincsenek, ne

legyen szó. Nem is lenne, ha a bihari és egyéb urak ezelőtt huszonöt esztendővel azt a tekin-
télyt, melyet nekik a vagyon s az értelmi fen-
sőség biztosított, e nép boldogulásának előmoz-
dítására, értelmi színvonalának emelésére hasz-
nálták volna és nem restelltek volna, azt barom
helyett emberszámba véve, érdekeivel törődni,
s ezzel bizalmát megnyervén, helyes irányban
vezetni tovább. Győződött volna meg e nép
arról, hogy a magyar urak tanácsán indulva,
saját erejének kifejtésével is megszerezheti magá-
nak a biztosabb megélhetést, s azt a csekély
jólétet, mely az ő szerény vágyainak netovábbja:
jöhettek volna akkor a bűjtogatók minden ékes-
szólásukkal, a nép nem követte volna őket. Mert
a nagy tömegek organizmusában ugyanaz a
jelenség észlelhető, a mely az egyéni szervezet-
ben: hogy a bomlasztó eszmék befogadására a
népet mindig a nyomor készíti elő, mint a hogy
a betegség is rohamosabban pusztít a kiehezett,
elcsigázott testben. Minden nagy evolúziót a
nép millióinak teljes elszegényedése előz meg;
mint a hogy megelőzte a kereszténység elterje-
dését, a reformációt s a nagy forradalmat.
Annyira vérében van a népnek a konzervativiz-
mus, hogy teljesen tűrhetlenné kell válnia álla-
potának, mielőtt új vágyak befogadására képes
volna.

Sok bűne volt a magyar úri osztálynak; meg is lakolt érte keservesen: legnagyobb bűne talán mégis az a mulasztás volt, a mit a jobbágy-ság felszabadulása után elkövetett, mert azért a mulasztásért nem maga, hanem a nemzet lakói. De hát mily okból követte el ezt a vétket az az úri osztály, a melynek sok bűne között egyet nem vethetett szemére soha, még legnagyobb ellensége sem: hogy a *noblesse oblige* elvéről megfeleledkezett volna. A kiváltságos állásával járó kiváló kötelességek iránt mindig volt érzéke, még abban az időben is, melyben megérdemelte az önzésnek Grünwald által reá süttött bélyegét; mert, a kik az önzés lethargiájából fölrázni igyekeztek, kezdve a múlt század tiszta látású közigazdáján, Berzeviczyn, egész a nagy ébresztőig, a ki a nemzetet az új jövő Igéretföldéig elvezette, mind, mind a kiváltságos osztályból kerültek ki. Bűnös, szántsándékos mulasztást követett-e el ez az úri osztály akkor, mikor az egy tollvonással nagykorúnak nyilvánított népet kiskorú gyámoltalanságában magára hagyta? Nem hiszem. Ha tudta volna, hová fog ez vezetni, nem tette volna, de teljesítette volna kötelességét, mint annyiszor tette, még áldozatok árán is. Nem; nem volt tisztában a várható következményekkel; nem tudott még eszmélni. Emlékezzünk, akkor volt ez, mikor az önkényuralom

hosszú zsibbadása után először kezdett örülni tagjai szabad mozgásának, s a visszanyert szabadság mámore megzavarta tiszta látását és nem látott a jövőbe. Nem látta azt sem, a mi akkor jelen volt: a nemzetiségi eszme roppant térfoglalását és elevenen működő erejét az európai államalakulásokban; s nem látta aztán a munka és a tőke között megindult harcot sem; később vette magát észre, mikor már a láng átcsapott a szomszédból. S még egy baj volt. Hiszen az úri osztály, a középrend, a tönk szélére jutott maga is; nagy része rettenetesen lakolt azért a gondatlanságért, azért a tudatlanságért, a mellyel nekiment a modern életnek, annak ezer igényével, de annak szellemi és erkölcsi fegyverei nélkül. Egy kis töredék az, a mi a régi középosztályból mai napig fenmaradt; a többi földönfutó lett, elzüllött; ki csak vagyoniilag, ki erkölcsileg is; ez utóbbiakból s az ő maradékaikból került ki az az eladó lelkiismeretű stréber-nemzedék, a mely a hivatalos lajtorják fokain vív egymással elkeseredettebb harcot, mint a bogarak a kiálló bogánckórón árvíz idején. Helyüket az Ősi portákon az új földesurak foglalták el, kiknek nagy részénél a *noblesse oblige* elvét hiába keressük. Hol is vették volna ezt az elvet, mely csak nemzedékről-nemzedékre hagyománykép szállott nemes kötelességéretből

fakadt büszke önérzetnek lehet a gyümölcse? A mai lázas gyorsasággal élő korban a lelki folyamatok is gyorsabban mennek végbe; s így lehet, hogy egy-két nemzedék elég lesz arra, hogy ez az elv az új birtokososztálynak is vérébe menjen. De eddig még nem ment. S ez az oka, hogy a föld népe egyre jobban idegenkedik az úri osztálytól. Hogy is ragaszkodják ahhoz a birtokoshoz, kihez a múlt kegyelete nem fűzi, s ki még nem eléggé élte bele magát úri voltába arra, hogy ne csak alárendeltjeinek, de saját magának is tudjon szabni törvényt és kötelességet, a melyet jobban teljesít, mert önkényt vállalt el? Azután ott volna az értelmiség másik képviselőjéül az esze, a képzettsége után élő, vagyontalan vagy vagyont szerző diplomás és diplomátlan hivatalnok világ; ezek közül azonban sokban megvan az, a mit diploma-gőgnek mondanék, a mely gőg őket elvakítja, hogy a parasztban csak a parasztot látják; másrészt szegény, s ha volna is érzéke a nép sorsának javítása iránt, hiányzik hozzá a mód. Egy harmadik csoport végre a vagyongyűjtésnek adja magát s ebben az egy törekvésben meríti ki minden testi-lelki erejét. A nép boldogulását előmozdítani egyik se igen képes, s így annak ragaszkodására sem tarthat számot. Maradnának a papok s tanítók. Ezeknek a munkájuk még

leggyümölcsözőbb ott, a hol amazok nem dogmatikai szörszálhasogatásba s ezek nem a megélhetés kínos munkájába ölik bele testi-lelki erejük javát.

Ezekből az elemekből áll nálunk a vidéki társadalom, ezekből kell kikerülni a szövetkezeti mozgalom megindítóinak is. Ott, a hol a régi úriosztály még régi birtokaival együtt megtartotta régi tekintélyét, ott a köznép érdekében tehető minden lépés kezdeményezése feltétlenül ezt illeti meg. Csak hogy itt is van egy bökkenő. A régi úriosztály e megmaradt töredékében — épp anyagi helyzetének kivételessé vált kedvező volta, párosulva a régi név prestigéjével — a jogosult büszkeségnél többet: valószínű gőgöt fejlesztett ki, egyrészt a régi úri családoknak elszegényedett és kezük és eszük munkájára utalt tagjai, másrészt a vagyonuk vagy tehetségük révén az alsóbb társadalmi rétegekből kiemelkedettek iránt, a mi ezeknél, a mellőzésből eredő, többnyire titkolt elkeseredettséget szüli. Hogy az ily elkeseredettség mily bomlasztólag működik minden együttes társadalmi akcióban, azt önnek, a ki ily mozgalmakban annyiszor vett részt, nem szükséges mondanom.

S ezzel, visszatérve oda, a honnan kiindultunk, a szövetkezetek ügyére: én kívánom, hogy

az önök által elhintett mag eljusson mindenüvé és fogékony talajra találjon; mert ha sikerül ez eszmének a vidéki társadalom minden tényezőjét megnyerni, akkor, de csakis akkor fogja ama nemes gyümölcsöket teremni, melyeket a fent idézett czikk írója tőle vár s melyek kiszámíthatatlan erkölcsi és anyagi gyarapodás forrását nyitnák meg a nemzetnek.

Népünkért

I.

Én ugyan csak; amolyan bibliai madár vagyok, a melyik lel egy magocskát, azt elejti valahol és azután szép, terebélyes fa nő belőle; de most igazán szeretném, ha az én magocskát oda tudnám elvinni, a hová akarom.

Szeretném, ha a szövetségi eszme gyökeret tudna verni Zemplénben és Ungban.

Szülőföldem nekem ez a vidék és így nagyon szeretem. Nyolcz éve már, hogy a sors végkép elszakított tőle; de nem tudta elszakítani a gyermekkori emlékeknek azt az ezernyi szálát, a mely engem ahhoz a vidékhez köt. Nincs bennem érzés, nincs bennem gondolat, a melynek gyökér-szálai ne abba a darabka földbe nyúlnának; nincs bennem érzés, nincs gondolat, a melynek színt, életet ne azok az első, gyermekkori tapasztalatok adnának. Ezért drága nekem az a vidék; ezért drága a földje, népe; ezért szeretném, hogy viruló legyen az a föld s boldog, elégedett rajta a nép.

Vajjon az-e?

Istentől megáldott, gazdag, szép vidék. Folyóvize, erdeje, legelője, bortermő hegye, kővér szántóföldje bőven, s rajta munkabíró, józan, értelmes nép. S e föld mégis pusztul, s e nép mégis szegényedik és vándorol Amerikába. Néptelenednek a falvak; fogy a munkáskéz; vadul az erkölcs. Honnan van ez?

Ősz van. A termés betakarítva. A mi kicsi termett, annak a javát pénzzé tették. Ára nem volt semminek; de azért eladtak mindent, mert az adót, árteret fizetni kell, jön a végrehajtó; meg ruházkodni is kell és valami kis adósság is van többnyire, az után pedig nagy a kamat. Ősz van. A termés java eladva. A selejtese megtartva eleségnek, vetőmagnak. Leesik az eső. A kerék agyig vág a sárba. A nép beszorul a házakba és kezdődik a téli hosszú tengődés. Mikor a munkabíró férfi nem keres semmit: egy-egy kis fuvarozás, úgy őszkor, egy-egy kis favágás, szállítás a téli csikorgós időben; egyéb semmi. Az asszonyok pedig elbabrálnak a fonással, elvakoskodnak nappal a homályos, téglával-mivel félig berakott, apró ablakok, este a homályosan égő függőlámpa, szegényebb helyen a tűz fénye mellett: s költik el napról-napra a szegényes, elégtelen táplálékot s szívják mindnyájan a nyirkos, tapasztott padlójú, vályogból rakott házak

romlott, tisztátalan levegőjét, künn pedig a trágyalé folydogál szépen végig az udvaron, s az esővíz bűzhödt tócsákba gyűlik az utcán, házak végébe. A fonókák vidám dalolása, a lakadalmak bő vendégségei és dévajkodása ne tévesszenek meg senkit: nélkülözés, sanyarúság ideje a tél erre a népre, melyet csak a megszokás tesz elviselhetővé. Csak tavasszal kell őket megnézni, elcsigázva, erejükből kivéve a felnőttek, növésükben elmaradva, a téli tisztátalanságban elcsenevészedve, sápadtan, puffadtan a gyermekek. És beteg: torokfájós, himlős, hideglelés, köszvényes majdnem minden házban. Sírásónak, papnak van dolga elég.

Tavasszal sokszor beköszönt az inség, a koplalás is. A téli eleség elfogyott, sokszor még a vetőmagot is pénzzel kell megpótolni. Miből élnek ilyenkor újig? Ez az aratás ideje a falusi uzsorásoknak. Pénzt nem adnak kölcsön, mert azért a törvény nem ítélt meg uzsorás kamatot; de adnak gabonát és aratáskor 100%-ot vesznek érte: vagy megveszik a téli munka eredményét, a jó, erős házivásznat, s ha annak vásári ára 20—30 kr., „beveszik” tíz-tizenöt krajczárba; *kisegítik* őket a szegény embert mindenfelé; és a tudatlan, jámbor ember nem is sejti, mekkora árát adja ő annak a segítségnek; még azt hiszi, ő tartozik hálával érte. És ha aztán

a termésből évről-évre több megy az ilyen uzorakamatra és kevesebb marad az eladni való; és azután évről-évre nő az igazi, pénzbeli adósság is — egy-egy temetés, egy-egy kiházásítás nem történhetik meg pénz nélkül — és a szegény ember nem bír boldogulni, ha még úgy iparkodik is: akkor csoda-e, ha hallgat az „amerikás ügynök” hitegetésére és megváltik apáról maradt darabka földjétől és eladja maganevelte ökrét, tehenét és kijátszva törvényt, hatóságot, bujkálva, más név alatt, megy boldogulását keresni oda, a hol azt szükölködés, kemény munka árán meg is találja.

És a mint e nép sorsát így magamban végig-gondolom, feltűnik előttem egy másik kép: az erdélyi szász nép élete. Látom az ő gyönyörű, tiszta, rendezett falvaikat; látom az ő egészséges, tágas lakóházaikat; sok, jó húsban lévő, fényesre kefélte szarvasmarhájukat, virágzó, mindennel fölszerelt gazdaságaikat: és a mint erre gondolok, megvillan előttem két szám, a statisztikának két rövid adata: hogy a halálozási százalék Zemplénben 5.2, a barczasági szászok közt 2.2. Beszédes két szám. Az egyik azt mondja, hogy a Bodroghközön, a hol egész sereg apró gyerekek játszik minden ház előtt, öt koporsót visznek ki addig, míg a kihalófélben lévő, reprodukív erejében megfogyatkozott szász nép

házaiból kettőt. És ezt a sötét képet még sötétebbre színezi az én emlékezetem, a mely nekem tömérdek kis koporsót, piczi sírdombot mutat, síri némaságában ékesen szóló tanújelét oly életnek, a mely bimbókorában szakadt meg, mielőtt rendeltetését betöltötte és gyümölcsét megérlelte volna; holott a szász földön a gyermektemetés ritkaság; ott sokkal inkább ismerik az emberi élet becsét, hogy sem annak oltalmára vagyoni és értelmi erejük javát ne fordítanák.

Tanulmányozásra érdekes, fejlődésében igazán tanulságos egy faj ez. Szegényen, koldusul szakadt ide ezelőtt hatszáz évvel, nem hozva magával egyebet a germán faj szívósságánál, munkaerejénél, rendszeretekénél és takarékoságánál. S ezekkel a tulajdonságokkal itt nemcsak hazát szerzett magának, de ki tudta vívni a haegemoniát is azon fajok fölött, a melyek közé beékelődött. És faji vonásait ez elszigeteltségben megőrizte híven, ki is fejtette, hívebben és jobban, mint azt megtehették otthon maradt vérrokonai.

A szászság azonban e nemes tulajdonságait, természetesen csak saját szűkkörű, partiális érdekeinek védelmében fejthette ki.

E tulajdonságok virágoztatták fel a szász földet; ezek tartották fenn e népnek anyagi

s ezzel együtt erkölcsi és politikai függetlenségét.

Az eszköz pedig, a melylyel ezt véghezvitték, az *erőegyesülés* vagy más szóval a *szövetkezés*.

Formaszerinti szövetkezet mindössze néhány éve, szám szerint ötvenhárom működik a szász földön, mintegy 2500 taggal s hetedfélszáz-ezer írt vagyonnal. Szép és értékes eredmény ez is. De én ennél is többre becsülöm a szászok községi és gazdasági életében eleven erő gyanánt működő szövetkezeti szellemet, mely minden egyes gazdasági tényükön kifejezésre jut.

Hogy többet ne említsek, ott van Brassónak tejjel való ellátása. Brassó 30,000-nyi népessége a magyar városokhoz viszonyítva, roppant mennyiségű tejet fogyaszt, amennyiben a lakosság táplálkozásában a tej, illetőleg a kávé játszsza. kivétel nélkül, a főszerepet. A napi tejszükséglet átlag tizenöt-húszezer liter. Ezt a nagymértékű tejszükségletet a barczasági szász faluk látják el, teljesen kielégítően működő apparátussal.

Hogyan? Úgy, hogy tíz-husz bivaly tartó gazda szerződik egy szegényebb szászszal, a ki nap-nap mellett összeszedi az estéli és reggeli fejest, beviszi Brassóba, eladja s egy átlag-ár szerint számol el a begyűlt pénzzel megbízóinak,

előre meghatározott percentuáció fejében, kik így a legcsekélyebb költséggel a lehető legjobban értékesítik a termelt tejet.

Ez az irány végig vonul egész községi és gazdasági életükön. A szász nép boldogulásának titka tehát a lehető legintenzívebb gazdálkodás a szövetkezeti elvnek legteljesebb alkalmazása mellett.

A szervezettségnek, a fegyelmezettségnek, a társadalmi érettségnek azon képe után, melyet a szász nép élete tár elénk, szinte fáj visszaterünni arra a kiskorú gyámoltalanságra, melyben a mi felvidéki népünk tengődik azon a földön, a mely bővebben termi az áldást és dúsabban jutalmazza a munkát a Nemere-járta, zord éghajlatú, barczasági síknál. Hogy mily tényezők idézték elő ezt az állapotot, ne kutassuk; a szemrehányás ilyenkor úgysis hiába. A baj megvan; látjuk mindnyájan. A kérdés az, van-e segítség? Vagy a végzüllésre van-e e nép kárhóztatva örökre?

Én ezt nem tudom hinni. Én ismerem ezt a népet, ismerem hibáit, de ismerem erényeit is, és meg vagyok győződve, hogy még lehet segíteni rajta.

Bajának oka a magárahagyatottság, a szervezetlenség. Nos tehát, fel kell fogni rajta; szervezni kell; önbizalmat kell belé önteni; meg

kell tanítani arra, hogy önerejében bízzék s egyesült erővel iparkodják elérni azt, a mire az egyes ereje nem képes: szóval, *meg kell alakítani a szövetkezeteket*. De ezt ki tegye? Maga a nép még nincs hozzá eléggé érett, nincs eléggé önálló; nincs a függetlenséghez annyira hozzászokva, hogy célját maga tűzze ki magának s hogy kitűzött célja elérésére maga válogassa meg eszközeit. De már itt-ott mutatkozik benne a függetlenségre való hajlam.

Maga a kivándorlás, ott a saját erejére utaltság, a küzdelem a folyton megújuló nehézségekkel, sőt talán maga az az elhatározás is: szakítani a megszokott viszonyokkal és neki-menni egy új, ismeretlen élet küzdelmeinek, a férfiúi jellem bizonyos nemesebb vonásait fejlesztik ki benne, a felelősségérzetet és önállóságot, mely belőle eddig hiányzott. Önmagát szervezni ez a nép most még nem képes; de ha lesz, a ki útját megmutassa, lesz képes követni. Útmutatója, vezetője, az életét átalakítani hivatott mozgalom kezdeményezője pedig nem lehet más, mint a megye gondolkozó, művelt úri osztálya, az értelmiség.

Mikor még Brassóból járogattam haza, a Bodrog mellé, sokszor meglepett a kishitűség. Nem bíztam e vidék jövőjében. Mert magam sem ismertem még akkor a kibontakozás eszkö-

zeit. De a „Szövetkezés” múlt októberi számában olvastam a nyitrai zászlóbontás részleteit s főkép Károlyi Sándor gróf előadását a szövetkezetek szervezéséről. Szülőföldem viszonyaira gondoltam és nem tudok többé elcsüggedni annak jövője fölött. Hisz a szövetkezetek szervezete oly egyszerű; nem kell ahhoz semmi, csak tiszta értelem, a viszonyok világos felfogása és az úri osztály részéről egy kis önzetlen érdeklődés a nép sorsa iránt.

Nos, a nép azon a vidéken lehet elmaradott; de azt bátran ki merem mondani, hogy Zemplén és Ung úri osztályánál előkelőbb gondolkozású úriosztály nincs ez országban sehol. Ez nem is lehet másként. Oly fényes múltra tekint vissza ez a megye, hogy megbélyegezné önmagát, ha annak nemes, fenkölt hagyományaihoz hűtelen tudna lenni. A nagy múlt mindig kötelességet ró a jelenre: méltónak maradni ahhoz a múlthoz. És Zemplén e kötelesség elől sohasem volt hajlandó kitérni. A mely föld a szabadságharczok idejében Rákóczyt, a nyelvújítás korában Kazinczyt, a rendi alkotmány ledöntésére Kossuthot s az államalapok kiépítésére Andrásyot adott a nemzetnek; az a föld, ahol Sárospatak fölött a Lorántffy Zsuzsanna szelleme lebeg; az a föld meg fogja teremni most is azokat a jellemeket, a melyekre a nem-

zeti élet új fejlődési fokán szükség van; meg fogja teremni azokat a tehetségeket, a melyek az újkori élet feladatainak megoldására képesek lesznek.

Ugyanaz az érzés, a mely Rákóczynak a kardot adta kezébe és halni küldte a Marmara partjára, ugyanaz az érzés tanította Kazinczyt a nyelv bűbájára; ugyanaz lángolt Kossuth szívében, mikor egy nagy érzésben foglalta össze és forrasztotta egybe nemzetté mindazt, a ki e hazának fia volt; ugyanaz sugalmazta Andrásynak lángeszű concepióját, a melyet Deák hiába keresett: s most, midőn a változó idők új feladatok megoldása elé sodorták a nemzetet, ugyanaz az érzés fogja megtanítani Zemplén Károlyi Sándor grófjait is átértésére azon nemes kötelességnek, melyet a múlt ró a jelenre, melyet a múlt ró a gondolkozó, művelt rétegekre a nép iránt, a melyet immár ki kell emelni tudatlanságából, magárahagyatottságából; a melyben föl kell ébreszteni az önbizalmat, erejének öntudatát; a melyet szerveznünk kell, felfegyveroznünk a mai élet küzdelmére, ha meg akarjuk menteni a magyar faj, a magyar nemzet számára.

Ismerem a mai kor áramlatát, tudom, mennyire hatalmába kerítette az önzés a jobbakat is: de én azért nem tudom hinni, hogy bármily kor-

szellem is képes lenne az emberi lélekből a nemesebb ösztönöket kiölni. Én lehetetlennek tartom, hogy az a zempléni értelmiség, a mely ily fényes múltra tekint vissza, közömbös tudna maradni a kötelesség hívó szavára.

Az Andrásnyak, a Sennyeyek, a Majláthok, a Barkóczyak még nem haltak ki e vidéken; lehetetlen, hogy az ifjabb nemzedék most, mikor többé nem a közjogi, hanem a közgazdasági kérdések lettek életkérdései a nemzetnek, mondom, nem hiszem, nem tudom hinni, hogy ők e kérdések elől kitérnének. Az apák megállották helyüket annak idején tántoríthatatlanul, tiszteletet keltve, még tévedéseikben is; nem volnának ők ez apák fiai, ha a nemzeti élet megváltozott követelményei elől meghátrálnának. De a kötelességek teljesítésében itt nem volt soha különbség a társadalom legfelső és középső rétege közt; az úri osztály mindig kivette belőle a maga részét és teljesítette híven; Kossuth hagyományai élnek benne most is. S akiket az újkori fejlődés vetett felszínre: az a szakértelemben gazdag, műveltségben kiváló, magának a társadalmi életben számottevő állást kivívott gazdatiszti osztály, a derék, munkás, értelmes, gyakorlati észjárású jegyzői kar, tudom, hogy mindegyik méltóan meg fogja állani helyét a reá váró munkában. Végre, a kiket először

kellett volna említenem: a papság, Zemplén-megye hazafias érzésű, előítélet nélküli, fölvilágosodott papsága, mely a nemzeti elnyomatás sötét napjaiban oly híven ápolta a hazafiság szent tüzet, fel fogja ismerni hivatását most is és vezetője lesz e népnek az új idők feladatainak megoldása közben éppúgy, mint az elmúlt évtizedek politikai küzdelmeiben.

A szövetkezetekről.

Tisztelt Szerkesztő úr!

A „*Szövetkezés*” októberi füzetében olvasom *Károlyi* Sándor gróf fejtegetését a szövetkezetek szervezéséről; a meggyőződés melegétől áthatott, egyszerű szavak mély benyomást tettek rám. Az otthoni viszonyokra gondoltam. Ha nekünk akadna *Károlyi* Sándor grófunk, milyen boldoggá lehetne tenni azt a kis Bodroγκózt s egész Zemplént; talán még a szerencsétlen Hegyalja sebeit is be lehetne akkor gyógyítani. Hiszen a mi népünknek nincs egyéb baja, mint a magára hagyatottság, a szervezetlenség, így, a mint most van, erői javának nem tudja hasznát venni, mert nem bírja előteremteni azokat az eszközöket, a melyek boldogulásának feltételei volnának. A szövetkezetek útján előteremthetné.

Megszerezhetné az olcsó hitelt; értékesíthetné terményeit; kedvező feltételek mellett szervezhetné be gazdasági és egyéb szükségletét:

alakíthatna háziipari munkaszövetkezeteket, melyek keresethez juttatnák, a természetadta, ingyenbe eső termékek felhasználásával, a téli időszakban is: és gondoskodhatnék a munkaanyag olcsó beszerzéséről s a munka előnyös értékesítéséről. És nem menne Amerikába. Én nem értek e dolog részleteihez: de olvassa ön el a „Szövetkezés” fentemlített füzetében *Bernát* István értekezését: abban sok érdekes adatot fog ön találni arra nézve, hogy a gazdasági életnek — a helyi viszonyokhoz alkalmazva — mennyi mindenféle ágára terjed ki Európa különböző országaiban a szövetkezetek munkássága. Az egyes vidékek, községek viszonyai meg fogják mutatni nálunk is az utat, a melyen haladni kell. Csak ne kicsinyeljék e munkakört; bizony, méltó az a legnemesebb becsvágyra. Csak arra gondoljanak otthon, a kik hivatva vannak egy-egy falu népének a vezetésére, hogy mind az az ipari és társadalmi alkotás, a mi ma egy-egy ország gazdagságának alapja, többnyire egyes emberek lelkes munkásságának az eredménye, a kik annak idején vállalkoztak a közöny legyőzésére és a kezdetben gyöngye palánta védelmére, gondozására. Egyes emberek önzetlen lelkesedése teremtette meg a sziléziai vászon- és csipke-ipart: az teremtette meg a Jura-vidék órás-iparát s ezzel népének gazdagságát. Miért

csak épp nálunk ne lenne sikere a komoly, becsületos törekvésnek?

Némelyek talán azt az ellenvetést teszik, hogy a mai áramlat nem kedvez az ilyen önzetlen lelkesedést és komoly munkát, kitartást igénylő kezdeményezésnek? Engedje meg, hogy *nem*-et mondjak erre. Régóta figyelem én a mi társadalmunk fejlődését, az egyes családok belső életét; és mondhatom önnek, korántsem leverő az, a mit tapasztalok; ellenkezőleg: ép e tapasztalatból merítem a hitet a társadalom jövőjébe. Igenis, volt egy időszak — a hetvenes években — mikor úri osztályunk átengedte magát az élvezetek mámorának és a következményekkel nem gondolt és nem számolt anyagi viszonyaival sem. Csakhogy az az időszak elmúlt, mert a középosztály balgaságáért meglakolt kegyetlenül. Ez a kegyetlen leczke — szóljak-e a tönkrement, elzüllött családokról? — térítette észére az úri osztályt. És az azóta józanabb csapáson halad, törekszik megmenteni vagyona romjait; már nem restell dolgozni; élvezeteiben mérsékli magát és erkölceiben tisztább. Ha ön elfogulatlan szemmel tekint maga körül, igazat fog nekem adni ebben. Sokkal több ma a tiszta családi élet, mint volt ezelőtt húsz-huszonöt évvel, s a mai nemzedék komolyabban fogja föl az élet feladatait, komolyabban, veszi főképp a családi élet köteles-

ségét, mint a megelőző. Azt nem merem állítani egyenesen, hogy a léhaság teljesen kiveszett volna közülünk; ahhoz egy nemzedék munkája nem elég. De ki fog veszni; a nemesebb irányban fejlődő társadalom ki fogja vetni magából, mint a meggyógyult szervezet a kóroanyagot. Megengedem, hogy lehetnek cinikusok, a kik ezt az állításomat gúny tárgyává teszik. Ám tegyék. Fődolog, hogy az élet azt meg ne hazudtolja, hanem tanúságával megpecsételje.

Visszatérve a szövöttekzetekre, a kezdeményező lépés e részben, azt hiszem, a vidéki sajtót illeti. Hiszen annyira új ez a dolog még nálunk, hogy a közönséget előbb még tájékoztatni kell felőle. Az évszak kedvező. A hosszú őszi esték sok alkalmat nyújtanak a konzervatív észjárású emberek meggyőzésére, a kérdés előkészítésére és megérlelésére. Tavaszra már elkészülhetnének itt-ott a szervezkedéssel és már kiszabadíthatnák a népet a természetbeni uzsorások körme közül. Ne sajnálják a fáradságot; lépjenek sorompóba; drága minden percz, a melyet elvesztesznek; és áldás lesz minden lépésükön, a melyet a nép boldogulása érdekében megtenni nem sajnálnak.

Csak még egyet: felekezeti vagy pártkérdést ne csináljanak a szövöttekzeti ügyből; nem felekezet, nem párt: a magyar nép érdeke az. Ne

protestáns a katolikussal, ne zsidó a keresztény-nyel, ne konzervatív a liberálissal, ne merkan-tilista az agráriussal álljon itt szemben egymással; de egymás mellett, egymást támogatva, jó magyar hazafi a jó magyar hazafi mellett. Ne szenvedjen a felekezetiiség vagy pártoskodás szirtjén törést az a hajó, mely mindnyájunknak drága kincsét: a magyar nép boldogulását, viszi drága, féltett teher gyanánt a jobb jövő felé.

A szövetkezetek megalkotása lesz a legszebb milléniumi emlék.

A magyar gazdaosztály.

A magyar gazdaosztályról szeretnék szólni. Egy kicsit félve teszem, mert talán meg se illet. De drága nekem ez az osztály, drága nekem a föld népe, drága nekem az otthoni fekete föld, mert bár a sors rég elszakított tőle, a gyermekkori emlékek ezernyi szálát elszakítani nem tudta; azok a szálak odakötnék most is. Ezért kísértem aggodó figyelemmel a készülő gazdakongresszus tervezetét; ezért látom örömmel azt a komoly, minden lényeges tényezőre kiterjeszkedő munkát, melyet az előkészítő bizottság végez; ezért esik jól látnom, hogy ez a sokat leszólt, léhasággal, felületességgel, tudatlansággal vádolt gazdaosztály ily komoly munkára képes és ennyi alapossággal, ennyi körültekintéssel, ily minden ízében átgondolt terv szerint készül foglalkozni a gazdasági élet mindazon kérdéseivel, melyek — egyes osztály szűk érdekkörét messze túlhaladva — belevágnak az egész nemzeti szervezet életébe és méltók lennének arra, hogy a törvényhozóknak képezzék éjjelnappali gondját, ha ugyan azoknak nagy része e mandátum elvesztésén kívül egyébért aggódni

s a pártérdeknél nemesebb érdeket ismerni hajlandó lenne.* Oly szép ez a program, hogy ha a kongresszus annak minden részét földolgozza, nemcsak a magyar gazdák életében fog emlékezetes maradni, de megbecsülhetetlen szolgáltatot fog tenni magának a nemzetnek is, mert nagy mértékben fogja gyarapítani a nemzet szellemi és erkölcsi erejét. A nemzetgazda ám számítsa ki pontosan azt az anyagi hasznot, mely a gazdaságtársadalom szervezkedéséből s az okszerű gazdasági elveknek elterjedéséből és érvényesítéséből az országra háramlani fog: én ennél a magyar fajra nézve sokkal becsesebbnek tartom azt a szellemi és erkölcsi erőgyarapodást, mely egy ilyen szervezkedésnek természetes következménye. Anyagi hasznot az országnak hajtának a nagy iparvállalatok is. De a gazdaosztály ennek a nemzetnek a legmagyarabb része, hordozója és fentartója a nemzeti jellem minden vonásának. A gazdaosztály erősödése a magyar faj erősödése, a gazdaosztály gyöngesége a magyar faj gyöngülése. Mert a földhöz való ragaszkodás s az ezzel járó konzervativizmusból eredő erős fajszeretet és faji öntudat erőssé teszi még az egyes gazdát is azzal a kozmopolita áramlattal szemben, melynek a városi nép szinte ellentállás nélkül enged.

* Bár hazudtolná meg az élet ezt az állítást mielőbb!

Ismerem a magyar földbirtokos osztályt. Ismerem minden hibáját, minden fogyatkozását, ismerem vétkei; de ismerem erényei is. Azután a sors úgy hozta, hogy alkalmam lett megismerni a magyar társadalom többi rétegeit is, jóformán kivétel nélkül. Találtam is sok szép tulajdonságot mindegyikben, de a magyar földbirtokos osztállynál nemesebb fajt nem találtam sehol. Különben hogy is lehetett volna olyan, termékeny nagy jellemeiben és nagy elmékben? Hiszen, a kik nálunk a közéletnek vezérei, a szabad eszméknek terjesztői és szószólói voltak, azokat — gyér kivétellel — ez az osztály adta a nemzetnek; ebből az osztályból kerültek ki a nemzeti eszme leglángolóbb lelkű és legönzetlenebb harcosai; ebből kerültek ki a nemzeti jogok védői; a régi, megyei világban ez az osztály kezelte tiszta kézzel a nemzet vagyoniát, ez őrizte az ország becsületét. Nemes faj volt egykor, nemes faj most is. A körülmények fejlesztették azzá.

Függetlenül bírva az őseiről reá maradt földet; nem mételyezve meg idegen erkölcsöktől; nem zsugorodva össze a bürokratizmus egyéniségsorvasztó, szűk korlátai közt; minthogy megélhetése biztosítva volt; másnak a kegyétől nem függött: a meghunyászkodásra nem volt szüksége; irigykedésre nem volt oka; igényei

pedig, miknek kielégítés végett áruba kellett volna bocsátania függetlenségét, nem voltak; meggyőződését nyíltan hirdethette; alakoskodásra, képmutatásra nem volt utalva; s így a jellem legnemesebb tulajdonságai fejlődtek ki benne. Büszke, nyílt, szókimondó, becsületes, szíves, vendégszerető volt; az önzést nem ismerte; a haszonlesés nem fért hozzá; a hazudozást megvetette; fölfelé önérzetes, lefelé nyájas volt; a hatalmasok előtt nem alázkodott, a gyengékkal hatalmát nem érezte. Saját ügyeinek független intézése kifejlesztette benne a gyors ítélőképességet, a körütekintést, az energiát: ez tette született adminisztrátorrá: függetlensége kifejlesztette benne a politikai érzéket; ez tette született *törvényhozóvá*. Ezek a nemes tulajdonságok tették úrrá e hazában: ezek adták meg felsőségét a többi nemzetiségek fölött; ezekben rejlett az idegenekkel szemben bámulatos beolvasztó ereje. S mindezekhez járult az erős vas-testalkat, s az elpusztíthatatlan életkedv. Ezek a testi és szellemi tulajdonságok hozták létre a magyar úriembernek azt a nyílt, szíves modorát, a melynek varázsát az idegen rögtön megérezte, és azután talán tanultabb, talán műveltebb létére, mégis elismerte felsőségét és iparkodott hozzá hasonlítani. Ilyen volt a magyar úriember. Ilyen volt a magyar úriasszony is,

csakhogyan benne a férfias erőt nőies báj helyettesítette. Egyébiránt ezeknek a nemes tulajdonságoknak köszönhető, hogy a világ legszebb asszonyának tartották.

S ilyen, csaknem változatlanul ilyen a magyar úriosztály ma is. Hogy van mégis, hogy a léhaság, a tudatlanság, a felületesség vádja érhetne? Hogy lett a gentry-név majdnem hírhedt? Van-e alapjuk ezeknek a vádaknak? S ha van, hogy magyarázható meg ez az ellentmondás?

A vád tényleg igaz. A megyei életben döntő hatalom a nexus. Az egykori szeplőtlen becsületességbe vetett hitet erősen megingatták az árvaszéki krónikák és egyéb megyei viselt dolgok. A miniszteri előszobákban egyre több a hét-szilvafás hivatalvadász. A hivatalokban egyre több az olyan hivatalfő, a kit nem a tudása, csak a neve tart. S egy-egy öngyilkosság egy-egy párbajhistória, egy-egy bírói vizsgálat bepillantást enged az erkölcsi életbe s az itt feltáruuló sötét képeknek az esztelenül megterhelt telekkönyv s a mi ezt követni szokta: az anyagi és erkölcsi züllés adja meg még sötétebb hátterét.

Ha az úriosztály nagyrészt ma is az, a mi régen volt, hogy vehetett rajta mégis annyira erőt a rothadás?

Ez egy szomorúan érdekes lélektani procesz-

szus alapján történt. Megmagyarázzák azok a tulajdonságok, a mik jellemében nincsenek meg. És megmagyarázzák részben a megváltozott viszonyok.

Magyarországon, a viszonyok a kiegyezés után rohamosan megváltoztak. A modern élet áradata igényeivel, vívmányaival, élvezeteivel rázúdult az országra. Az úriosztály — a hatvanas évek pangása után — mohó életkedvvel vetette magát belé az áradatba. A politikai lidércnyomás alól felszabadult társadalom szilaj örömmel örült szabadságának, szinte belérészedett az életörömbe. S az elmék — miknek addig a hazafígond java erejét lekötve tartotta — a szomjas ember mohóságával fogadták be a nyugat felől terjedő eszméket, a mik magukkal hordozták az erkölcsi mótely magvát. A materializmus reakciója volt ez a közelmúlt ideálizmusával szemben. Élni, csak élni vágyott a társadalom s az egyén.

Megvolt benne a fogékonyság minden élvezet iránt; de nem volt meg benne, a mi fegyvere lett volna a modern élet előidézte küzdelmekben: a lélek fegyelmezettsége. Öntudatlanul, vakon, csak ösztönétől vezetve, vetette magát bele az árba és elmerült. Nem tartott mértéket élvezeteiben; igényeit nem szabta vagyoni viszonyaihoz; szorgalma és keresetképesége nem tartott lépést igényei szaporodásával; jövedelmét elélte;

vagyonát takarékossgal gyarapítani nem törekedett; a pénz értékével nem volt tisztában; örült, ha valamit megszerzett, de nem gondolt vele, milyen áron; kereskedői szellem nem volt benne, a kedvező áralakulatot kihasználni nem tudta; a jóállást könnyen vette, a visszafizetésen nem aggódott; a munkát még nem sokra becsülte, nem tudta értékesíteni a maga munkáját sem. S ehhez jöttek a *gründolasok*, az olcsó pénz s ehhez jött a *krach*. Így ingott meg alatta a föld. Eladósodott. S azzal megszűnt független ember lenni. S a függetlenséggel együtt sorvadtak el jellemének nemesebb vonásai. Büszkesége megtört: megtanult meghunyászkodni; nyíltsága elveszett: megtanult hazudozni; szorultságból előbb meggyőződését bocsátotta áruba, azután becsületét is. Eljött az az idő, mikor Magyarországon eladó lett minden. S ha már nagyon elmerülőfélen volt a hajó, akkor a saját munkaerejében nem bízó ember a kártyától várt segítséget és ha nem ütött be ez sem, akkor a revolverhez folyamodott, vagy az árvák pénzéhez.

Nagyon sok esetben más vétkéért bűnhődtek tisztakezű, jóhiszemű emberek, akiknek hivatásuk lett volna az ellenőrzést gyakorolni és nem tették; nem lelkiismeretlenségéből, csak tisztességérzetből: szégyeltek volna úgy tenni

fel, mintha nem bíznának amás becsületében. A dolgoknak meg van a maguk logikájuk.

Így történtek meg a sikkasztások; így fejlődött ki a stréberség; így adósodott el a földbirtok. De volt annak még más oka is: a gazdák szervezetlensége. A szervezkedésre nem gondolt senki. Az erők szétzüllve pangottak. A szövetkezésben rejlő erőt nem ismerve, a maga erejére utaltan küzködött mindenki, a hogy tudott. Nem fejlődvén ki a gazdáknál a közszellem, nem fejlődött bennük az önérték. Szétszóródva, atomokba esve szét, a gazdaosztálynak a politikai életben nem volt súlya. Érdekeivel nem törődött senki. Legkevésbé ismerte Őket ő maga. Csakis így lehet megérteni azt a megdöbbentő jelenséget, hogy egy oly törvényhozás, mely túlnyomó részben gazdákból áll, minden más termelési ágat istápol, egyedül a mezőgazdaságot szolgáltatja ki védtelenül mindeféle versenynek.

Ezért tartom következményeiben kiszámíthatatlan fontosságúnak a gazdakongresszust; ha ugyan a gazdatársadalom szervezkedését sikerül létrehozni. Temérdek erő fog így felszabadulni: temérdek tértelenségre kárhoztatott erő fog működési tért találni; s a szellemi erő kifejtés s még inkább a közös célért megindítandó küzdelem életre fogja hívni és ki fogja fejleszteni a szuny-

nyadó erkölcsi erőket. A jellem nemesebb vonásai újra elő fognak tűnni: s akkor a magyar földbirtokos osztály visszanyeri régi prestige-ét és meg fog tisztulni a közélet, mert ki fog fejlődni a társadalomban egy tiszta közvélemény, mely őre, éber, igazságos Őre lesz a közéletnek. Akkor a társadalom fekélyeit kiveti s a meggyógyult nemzettestben éltetve, gyarapítva, erőteljesen fog áramlani a megtisztult vér.

Ezt a perspektívát nyitja meg előttem a gazdakongresszus. Vajjon csak az aggódó szeretet által munkássá lett képzelet játéka volna mindez?

Talán nem.

Hisz a magyar gazdák férfiak, a kik tenni is tudnak és meg is tudják valósítani eszményeiket.

Egészségügyi statisztika.*

Kegyelmes Uram! Pár héttel ezelőtt értekezést kellett írnom az iskolai értesítőbe az egészségügyi oktatásról a polgári leányiskolában; s minthogy a számok meggyőző erejére akartam támaszkodni, kezembe vettem a statisztikát, és úgy jártam vele, mint az a piczi legyecke, a melyik farkasalma-virágba megy mézet keresni. Annak a virágnak a pora később érik meg, mint a bibéje, azért a saját porával nem porozódhatik be, hanem közvetítőre szorul, a a ki neki más virág porát elvigye. A közvetítő pedig a kíváncsi fürkésző legyecke, a melyik belebúvik a szűkcsövű virágba, melyben mézet nem talál. Jönne is ki, mihelyt tévedését észreveszi, csakhogy késő: a virág csövében lévő merev szőrök nem bocsátják. Ott vergődik a kelepceében, míg a más virágról hozott porból egy-két szemecske rá nem hull a bibére. S ekkor? — A bibe összehajlik, s a virág pora

* Az „Egészség” 1889. októberi számából.

érni kezd. Érésébe öt-hat nap is beletelik; addig a kis légy fogoly. Mikor a virágpór megért s belőle egy kevés a legyecské testére akad, akkor a virág merev szőröcskéi lelankadnak, s az éhes vendég mehet más virágba mézet keresni.

Nos hát, én is mézet lopni mentem: egészségügyi adatokat kerestem a statisztikában, és nem leltem jóformán semmit: hanem a tárgy úgy megfogott, hogy azóta nem bírok tőle szabadulni. Megpróbálok tenni érte valamit; talán akkor elereszt.

Első érzés, a mit a statisztika átnézése benem keltett, a csalódás érzete volt: a betegségi és megbetegedési viszonyokról kerestem benne felvilágosítást, és alig tudtam belőle egyebet kiböngészni annál a sovány adatnál, hogy 100 halálozás közül hányat okozott tüdővész, hányat tífusz? Stb. A helyett a születési és halálozási statisztika vonta magára figyelmemet. Az egyik azt mondja, hogy a születési arány legkedvezőbb, a másik, hogy a halálozási nálunk legrosszabb egész Európában, — hogy a gyermekhalandóság mértéke ijesztő, és öreg kort nálunk sokkal kevesebben érnek, mint máshol. Miért? — Ez a kérdés szeget ütött a fejembe.

Azért, mert egynéhány gyermeket dajkaságba adnak, mint egy felolvasó állította a

minapában? Hiszen ezek száma elenyészőleg csekély. — Vagy pedig a vagyoni és éghajlati viszonyok volnának döntők? — Ez sem lehet: mert lám, a gazdag, alföldi Borsodban a halálozási arány ép oly nagy, mint a szegény, zord, hegyes Túróciban, sőt valamivel még nagyobb. S viszont kitűnik az is, hogy a halálozási arány a műveltebb megyékben kedvező, a műveletlenekben szinte ijesztő mérvet ölt. Szabolcsban 5.76%-ot ér el, igaz, hogy ez aztán a maximum: a művelt száz megyékben a minimumra száll, 2.77%-ra.

Tehát a halandósággal szemben valamennyi tényező között a *műveltségi viszonyoknak* lehet legnagyobb fontosságot tulajdonítani; és, speciálisan a magyar fajra nézve, ki merem mondani, hogy a nagymérvű halandóság oka a természettudományokban való járatlanságban rejlik, mely járatlanság a kútforrása annak a nembánomságnak, melyet a magyar nép a betegséggel szemben tanúsít, s annak a babonának, mely ilyen dolgokban a magyar társadalomnak még művelt osztályai közt is el van harapódzva.

Excellenciád, akinek, szeme előtt van a természettudományokkal és közegészségügygyel foglalkozó társulatok működése, ezt az állításmat alighanem igazságtalannak fogja találni. Hát én elismerem, hogy vannak kitűnő szaktu-

dósaink e téren is: de hiányzik ez irányban a közszellem. A magyar faj, melynek történeti és politikai érzéke meglepő, majdnem teljes érzéketlenséget tanúsít a természeti étellel szemben. A nép érdeklődése azon jelenségekre szorítkozik, miktől termése függ; és a kizárólag földművelő népnél ez az egyoldalúság némileg természetes is. De nemcsak a földművesek közt tapasztalható. — Ismerem és megfigyeltem majdnem minden rétegét a magyar társadalomnak: és szinte hihetetlen az a tudatlanság, a mit a legműveltebb, legvagyonosabb rétegben is tapasztaltam a természettudományokat illetőleg. — Erről meggyőződhetik akárki, ha ily dolgokról ered szóba vidéki úriemberrel. Meg fog döbenni azon a naívságon, a mit különben józan gondolkozása, sőt bírálgatásra hajlandó ember is ily dolgokban tanúsít.

Kiszámíthatatlan az a kár, a mi e tudatlanságból az országra háramlik. Temérdek anyagi és szellemi erő marad gyümölcstelen vagy pusztul el teljesen miatta. Tudok esztendőt, Kegyelmes Uram, hogy egy kis bodroγκőzi faluban nem volt ház, melynek tornácán hideglelés beteg ne kuczorgott volna; néhol kettő-három is, összedagadva, elzöldülve, dideregve a nagy kánikulai hőségben; és mikor a hideglelés ki-telelt rajtuk, úgy el voltak gyengülve, hogy

az egész másik nyáron alig bírtak erőre kapni. És járja Excellenciád sorra a mocsaras vidékek falvait mindenütt ezt a képet fogja találni: gyereket, asszonyt, munkabíró férfit, elcsigázva a gyötrő betegségtől. — És javasolja valaki e népnek, hogy a hideglelés ellen csatornázzon, mocsarat szárítson, tágasabban építkezzék: el lehet rá készülvé, hogy bolondszámba veszik!

— És nézze meg Excellenciád a magyar parasztházakat, miknek ablaka tenyérsyi lyuk, a mit télire betömnék párnával, s ha üvegjét a szél kiüti, beraknak vályoggal is, és mit ki nem nyitnának aranyért sem; a ház végében a trágyagödröket, mikből a trágyalé végig folydogál az udvaron, ki az utczára, a hol bűzös pocsolyák mocskos, hínáros vize leheli ki a vérrontó miazmákat. — Pedig csak jó mély árkot kellene húzni valamelyik tóig, a min a víz lefolyhatna.

— És nézzen el Excellenciád a magyar falukba himlő idején: egyik temetés a másikat éri: egyik piczi sírdomb a másik után domborodik; a temető megtelik, a házak pedig elcsöndesednek, kivesz belőlük a gyerekzaj. Egy bodrogközi 1500 lakosú nagyközségben pár éve két hét alatt 70 gyermeket temettek el, kik majdnem mind a tudatlanságnak és tisztátlanságnak voltak korai áldozata.

Sötét ez a kép, Kegyelmes Uram; Exczel-

lencziád szeme nincs hozzászokva; mert ha nagy urak mennek valahová, őket bandériummal, zászlóval fogadják, a mitől nem látják meg a nyomorúságot; őket éljenzik és agyondikciózzák, a mitől nem hallják meg a szenvedők jaját. Egyébiránt ezek a szenvedők nem is jajgatnak hanem tűrnek elborzasztó fatalizmussal: vagy fordulnak a javas-asszonyhoz.

Ezen az állapoton segíteni kell. Nem holnap, de ma, mert a magyar faj fennmaradása, erősödése függ tőle. Nálunk kettőzött energiával kellene törekedni e részben a közszellem megteremtésére, s a mi e közszellem kifejlődésének leghatalmasabb rugója: a természettudományi ismeretek terjesztésére; kettőzött szigorral kellene számon kérni minden vizsgálat alkalmával, minden tanítótól az elért eredményt; mert e téren minden mulasztás pótolhatatlan, és holnap már megteremheti káros gyümölcsét.

Bocsásson meg nekem Excellenciád e rész beszédért. A fajszeretet szól belőlem, a mi legyőzi bennem a féltékenységet. Tudom, hogy Excellenciád is szereti nemzetét, érette tenni kész, a minthogy tett is már sokat. De még sok van hátra; és Isten olykor az együgyűek szájába teszi az igazságot!

Tehát első sorban teljes energia kifejtése szükséges a két jelzett irányban.

Ez azonban nem elég. A közegészségügyre nézve megbízható adataink nincsenek. Ez baj, mert idevágó kérdésekben ki-ki csak saját tapasztalati körére vagy általános megfigyelésekre van utalva; holott ily alapon senki ítélete biztos nem lehet, és nem markolhat senki biztos kézzel a baj gyökerébe. Ezen a bajon a közegészségügyi statisztika fog segíteni; de nem a legtöbb helyt dívó egyoldalú, pusztán hivatalos adatokra támaszkodó eljárás mellett, hanem úgy, ha felöleli a társadalmi élet minden e fajta tünetét s a családi élet minden viszonyát.

A közegészségügyi tisztviselőket illetné első sorban e fontos feladat teljesítése; nekik segítségükre lehetnének a közigazgatási tisztviselők és a tanítók.

Valamint a papok kötelezve vannak nyilvántartani a születéseket és halálozásokat, úgy kellene kötelezni a járási és körorvosokat is a betegségek bejegyzésére; és kötelezni kellene mindenkit büntetés terhe alatt, hogy betegség esetén az orvosnál jelentkezzék. A betegség bejegyzésénél nem lenne elég a betegség pusztá fölemlítése, hanem ki kellene terjeszkedni: 1. a betegség idejére és tartóosságára; 2. a beteg korára, testalkatára; gyermeknél még a szülőkére is; 3. a beteg foglalkozására, családi körülményeire. — Mert van sok olyan

körülmény, a mi döntő hatású a betegség lefolyására; mint pl. az, hogy otthon ápolják-e a beteget vagy idegen helyen? Vagy gyermeknél: anyja gondozza-e, vagy idegen? Ezen adatok összeírásánál a nevek kiírását egyszerűen mellőzni lehetne, mivel csak maga a tény fontos, a név pedig nem. — A helyett az illető lakóhelyére vonatkozó egészségügyi adatokat kellene összegyűjteni; s épen e részben segíthetnének a közigazgatási hivatalok részéről, valamint az az összegyűjtött anyag feldolgozásánál, rendezésénél.

A tanítók működése főképp a gyermekek egészségi állapotának megfigyelésére irányulna. Mindjárt a beiratáskor kezdődnék a gyermek nagyságának, testarányainak mérésével. Miért ne mérhetne a tanító — mint akár a szabó — csakhogy a tudomány és egészségügy érdekében? Meg kellene győződnie a gyermek érzékeinek ép vagy fogyatékos voltáról is, a mi később tanítói működését nagyon könnyítené; megkérdezhetné, mikor, milyen betegségeken ment át a gyermek? — Évközben pedig főképp a mulasztások igazolásánál vehetné számba, kinek mi baja volt, meddig tartott, kezelte-e orvos? Továbbá, javult-e vagy romlott növendékeinek látása s általában egészségi állapota? — Ezen megfigyelések, kiegészítve a táplálkozási s lakás-

viszonyokra, valamint a családi körülményekre vonatkozókkal, gazdag és hasznos anyagot adnának kezébe, melyet az értelmes tanító maga dolgozhatna fel; ellenkező esetben a központban történhetnék a feldolgozás.

Főbb vonásokban ezek azon dolgok, a mi-
ket a közegészségügy érdekében szükségeseknek
gondolok.

Excellenciádnak látóköre szélesebb, tapasztalata nagyobb, eszejárása gyakorlatibb, s így lehet, hogy tervemet nem tartja elfogadhatónak. Én azt nem is bánom. Hol vennék én annyi belátást, a mennyi egy ilyen terv helyes kidolgozásához szükséges? — Ezúttal csak Exezellenciád figyelmét akartam némely körülményre irányítani, amit onnan a magasból talán nem vesz észre. — Én meg leszek elégedve, ha ez ügyben mások jobbat, helyesebbet gondolnak ki és visznek véghez, mint a mit én kiterveztem. Majd iparkodni fogok a munkából az én szerény hatáskörömrre eső részt egész odaadással, erőmtől telhetőleg elvégezni.

A mai magyar társadalom

Tisztelt szerkesztő úr!

Van nekem egy tervem, meg egy óhajtásom: a tervem az, hogy lefordítom a *Washington Irving Sketch Book-ját*, az óhajtásom az, hogy az egyes darabokat a *Budapesti Hírlap* tegye közzé.

Nyolczvan esztendőös újdonság, Guy de Maupassant után Washington Irving — ki hallott ilyet? Hol marad itt az aktualitás? A *Budapesti Hírlap* nem üz irodalmi ódondászatot, stb. így zúdulnak a szerkesztői ellenvetések e hallatlan terv említésére.

Önnek igaza van: az ódondásznak, a mi az ódondászé, az újságnak, a mi az újságé — hogy is illenék a kis eleven, kaczkai *Budapesti Hírlap*-ra a régi módi, fakult öltözék, nagyanyáink bő viselete, tornyos frizurája? És visszaesni a *fin de siècle*-ből a század legelejére, napilapnak, a melynek egyetlen, fő életprinczipuma az aktualitás? Önnek tökéletesen igaza van: mindezeket egész meggyőződéssel alá-

írom én is. De most hallgasson meg ön engem is.

Vajjon lehetetlen az, hogy nyolczvan esztendőös munka aktuális legyen? Ezen fordul meg az egész.

Határozzuk meg az aktualitást. Aktuális az a mi a társadalom jelenlegi életébe belevág. Határozzuk meg a napisajtó feladatát is. Ez a feladat nemcsak abból áll, hogy olvasóit az egész világon minden fontosabb ügy napi állásáról pontosan és híven tájékoztassa, hanem sokkal inkább abból, hogy a tömegnek irányt adjon, illetőleg a haladó kor szükséglete által megteremtett eszméket terjessze és köztudattá emelje.

Vessünk már most egy pillantást a mai magyar társadalomra. Egy nagy forrongó tömeg az egész, félig bomladozó félen, félig újjáalakuló félen; sehol egy nyugodalmas pont, a melyen a szem megpihenhetne. A régi társadalmi rétegek fekekestől felforgatva: a gentry vagyonából kipsztulva, züllőfélen maga is; a parasztság kivándorlófélen, régi erkölceiben megzavarva a félfelvilágosodás által — egyik sem az már, a ki volt; helyettük más társadalmi rétegek kerekednek felül, a felgazdagodottak, azok, a kiket a vagyonuk emel: a zsidóság, a városi polgárság, az iparos, a kereskedő elem; sőt vannak

oly társadalmi csoportok is, többnyire foglalkozás szerint, a melyeket egyenesen a kor megnövekedett igényei hoztak létre: a tanítók és forgalmi hivatalnokok immár hatalmas testülete; és még sok más, a miről ezelőtt ötven esztendővel még senki sem álmodott. A társadalmi forrongásból tehát egyes ily csoportok kezdenek kiválni, a tétlen elemek pedig hullanak szét és sodródnak hol ide, hol oda, hol egyik, hol másik eleven, működő csoporthoz. S az eszmék s az emberek s a vagyon óriási mértékben megnövekedett forgalmánál fogva ez a forrongás, ez a társadalmi kiválás ezután még nagyobb erővel fog végbemenni. Csak figyeljük meg egy-egy vidéki város, egy-egy megye mai társadalmát: kik állanak ma a dolgok élén? A kikre ezelőtt rá se ügyelt senki. Hova lettek az egykori vezetők? Szétzüllve tengődnek; az életrevalóbbja besorozta maga-magát közlegénynek a kenyérért küzdők seregébe és a maga erején, törekszik újra kivívni azt a helyet, a melyre azelőtt a véletlen állította születésénél fogva, de a melyen megállni akkor nem volt elég erős. Szinte beleszédül az ember, ha ezt a kavargást, ha ezt a fel s alá hullámzást, ha ezt a forrongó, egymás felibe torlódó emberáradatot nézi. Egy közös vonásuk azonban van: az, hogy mindegyik *új* ember a maga helyén; a napszámoszá lett úr

is, az úrrá lett napszámos is az: egyik sem tudja magát helyzetébe beletalálni; nincs tradíció, a mely nemzedékről-nemzedékre szállva, öntudattá fejlesztette volna benne az állásával járó tisztességet, kötelességet: mert a mi családi hagyomány lelkében él, az hamis nyomra vezet, egy nem létező, elmúlt és soha többé vissza nem térő állapot felé, s ha azt követi, elveszti lába alól a valóság szilárd talaját s akaratereje, öntudata belevész az önámítás süppedékes ingoványába. Ez a mostani nemzedék igazán sajnálatra méltó. Az új, szokatlan életviszonyok rászakadnak kivált a gyöngébbekre; sehol semmi tartalék, a mibe megfogózhatnának, nincs példa, a mit megnyugvással követhetnének; a fiú nem vehet példát apjáról, a leány nem anyjáról, mert most az élet nem olyan, mint volt az ő idejükben. Talán, ezért fáradnak bele annyian a küzdésbe, talán innen az életunalom, az elcsüggedés, főképp a fiatalokban. A kik utánunk jönnek, azoknak már jobb lesz. De nekünk még nehéz. Mi még keressük a formát, a mely szerint igazodjunk. Hol vegyük? A közelmúlt, a melytől az életviszonyok rohamos fejlődése elszakított, még nagyon is közel van hozzánk, még sajog az elszakadás helye, még nem tudjuk higgadtan, tárgyilagosan szemlélni. Másfelé kell fordulnunk orvosságért, azokhoz, a kik már átestek ezen a bajon.

A mienkhez hasonló állapotban volt Amerika a szabadságharcz lezajlása után: ott is fel volt bomolva a régi társadalmi rend; ott is megszakadtak a régi tradíciók; ott is új elemeket vetett a társadalmi forrongás felszínre, oly elemeket, a melyek nem tudták magukat új társadalmi helyzetükbe beletalálni. Akkor támadt az amerikaiaknak egy tanítómesterük: azt a tanítómestert Washington Irvingnek hívták. Az elment világgá, vagyis bejárta a nagy világot, felkereste azokat a nemzeteket, a melyektől az ő népe tanulhatott és elkezdett tőlük tanulni, először ő maga, figyelvén őket csodálatra és tiszteletre méltó objektivitással, elhallgattatva magában a nemzeti hiúság szavát, hogy annál jobban tudja szeretni nemzetét. Mert ragaszkodott nemzetéhez ő is, a hogy csak igaz ember ragaszkodhatik: de sohasem másoknak a rovására; megadott ő mindenkinek mindent, hogy ő is jogosan követelhesse meg a tiszteletet népe számára. Legyőzte az előítéletet az egykori ellenséggel szemben és ő volt talán a legelső amerikai író, a ki Angliáról teljesen elfogulatlanul írt, a ki az angol társas életről teljesen hű képet festett honfitársai okulására. Ezek a képek teszik az ő nevét halhatatlanná; mert ezek közül a képek közül mindegyik oly igaz, oly szép, oly tökéletes, mint maga az élet; és

talán azóta sem volt író, a ki más népnek az életét annyi igazsággal, annyi bensőséggel tudta volna visszatükröztetni, mint ő az angolét. Érezte, hogy az ő fiatal, fejlődő népének mire van szüksége; a fajszeretet megélesítette szemét és éppen azokat a vonásait tudta ellesni az angol életnek és azokat adta vissza a legművésziebben, a melyeket példa gyanánt állíthatott ifjú nemzete elé.

Sketch Book-ja valóságos bibliája a társadalmi életnek. És én azt gondolom hogy az annyira különböző elemekből alakult amerikai társadalom kifejlődésében és megszilárdulásában utolsó tényező volt az ő munkássága.

Ennyiben életbevágó volt az ő működése a saját nemzetére; de a mienkre? — A viszonyok analógiájánál fogva épp úgy tanulhatunk tőle most mi, mint annak idején a saját népe. A mi forrongó társadalmunk is példát vehet az ő általa felállított mintákról, mint a hogy példát vett egykor az amerikai társadalom. Mert az ilyen példák nem évülnek el; azokon nem fog sem nyolczvan év, sem egy-két század. Az angol társadalmi élet a társadalmi életnek oly klasszikus példája marad mindig, mint a milyen klasszikus példája az államéletnek a római állam a melyből okulást meríthet minden idők minden nemzedéke. — S ezen kívül van a régi angol társasélet ezen rajzaiban valami, a mi közelebb

hozza őket, a szívünkhöz: nagyon, de nagyon emlékeztetnek a régi itthoni viszonyokra. (Egy-egy jelenetét a *Sketch Book*-nak akár a magam gyermekkori emlékeiből megírhattam volna. Hiszen azért olyan kedves nekem ez a könyv; azért szeretném úgy, hogy az én testvéreim is olvashatnák azokat a kedves humorú, jóízű apró történetkéket, a miknek minden szava csupa jószág, csupa szeretet.) Melyikünk ne ismerne az öreg *Squire*-ban tulajdon nagypapjára; a karácsonyi jelenetek leírásában tulajdon gyermekora boldog emlékeire? Azok a képek kitörülhetetlenül be vannak vésődve mindnyájunk lelkébe; csakhogy a feledés moha őket belepte és ezeket a rajzokat olvasva, mintha megtisztulva újulnának meg, mintegy megnemesedve e nemes kedély, e finom elme, e tisztult ízlésű író keze alatt.

Nem gondolja ön, hogy a mostani társadalmi viszonyok megszilárdultával, ezen új társadalmi viszonyok keretében, annak a régi boldog, patriarkális világnak némely kedves vonásai megújulhatnak? Nem gondolja ön, hogy az a régi szellem, a kegyelet és egymás iránti szeretet szelleme, újra feléledhetne, ha más alakban is? Az a családias, boldog együttélés nem gyűjthetné össze a kenyérkereset után járó, szét-szórt családtagokat, habár rövidebb időközökre?

A mi erényeink azok; miért ne támaszthatnók fel őket magunkban újra?

Látja ön, nem irodalmi kuriózumképpen akarnám én azt a könyvet magyar nyelven látni, holmi élheterlen szobatudósok megörvendeztetésére, hogy már megint van egygyel több fordítás, a min a kritizáló tehetségüket köszörülhetnék; nem így akarnám én azt, hanem, mint élő, működő valóságot, a mi megjelje útját mindenüvé; a mi ott hagyja nyomát minden ember lelkében, egy-egy társadalmi, egy-egy családias erény csíráját hullajtva el benne, a minek nem kell csak a körülmények kedvező alakulása, hogy életre keljen és megizmosodjék. De ilyen mindenkire ható eredménnyel mai nap csakis a sajtó dolgozhatik, a sajtó orgánumai közül is csak azok, a melyek hitelüket épségben megtudták őrizni tántoríthatatlanul törekedve, nyíltan vallott ez élj ük felé. Ilyennek ismerem a *Budapesti Hírlap*-ot s ezen körülménynek vélem tulajdoníthatni nálunk eddig szokatlan hitelét (nem a híreit, de nemzeties irányát illetőleg. Ezért szeretném, ha a *Budapesti Hírlap* közölné e vázlatokat; még pedig apró adagokban: sokáig szeretném őket felszínen tartani; mai nap, a mikor az események árja oly örült gyorsasággal ragad magával mindent, ez az egyetlen mód arra, hogy valamely eszme gyorsan feledésbe ne menjen. — Arról

nem is szólván, hogy az ilyen formailag tökéletes irodalmi alkotások az ízlés fejlesztésére milyen jótékonyan hatnak. Ámbár ez sem utolsó szempont a mi mai irodalmi viszonyaink közt, mikor a társadalmi viszonyok bevégzetlen volta olyan nagyon érezteti hatását az irodalmi alkotásokon is. Ilyenkor nem árt a tisztult ízlésű régebbi írókhoz fordulni. A fiatalabb írói gárdának nem fog ártani, ha figyelmét erre a finom ízlésű íróra fordítja, a kin sohasem látszik meg, hogy keresné az igazságot, mégis mindig igaz.

Társadalmi politika

— Levéltöredék. —

Olvasom az oláh pert, az oláh mozgalmakat, az izgatottságról, katonaság kirendeléséről érkező híreket és fölmerül lelkemben a három év előtti bihari napok emléke; a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók jubiláris vándorgyűlése volt akkor: megelevenedik minden kép, újra látom, újra érzem e napok fényét, melegét. Mert igazán bevilágítottak lelkembe, igazán általjárt fogantató, éltető melegük. Nem hiszem, hogy abban a társaságban egy is lett volna, a ki eszmében, érzésben gazdagabban ne jött volna el onnan, mint a hogy odament. Az én életemnek ez volt egyik legverőfényesebb időszaka.

Egy árnyék mégis borult rá. A többiek talán nem is vették észre.

Mikor a kirándulókat vivő apró, prüsszögő kávádaráló, erejét egy végső füttyentésben kiadva, a lankai állomásra megérkezett és ott a Rákóczy-induló hangja mellett leszálló turista-csapa-

tot az aszaló hőségben a jámbor kedélyű plébános Árpád apánkon kezdődő, szózatos, sallangos, másfélórai üdvözlő beszéddel tartotta jól, a melyben deresedő koráig meggyülemlett hazafiúi érzelmeinek — élve a kedvező alkalommal — szabad, hajh! mennyire szabad folyást engedett s a háromszoros tuss után a pályaudvarra lobogózott apró vasúti állomás előtt szekerekre ültettek valamennyiünket — volt vagy 40—50 szekér, mindegyiken nemzetiszín zászló, jobbról is, balról is — s a Rákóczy-induló hangja mellett eredtek velünk vágatásnak a lobogó-díszű, csengős-bongós szekerek: a mint a bihari síkon mentünk a bihari hegyeknek — a „József főherczeg” barlangot megnézendők — eszembe jutott, vajjon milyen lesz ez a vidék, milyen lesz a népe? Véigimentünk egy-egy falun. Nyomorult, rongyos oláh faluk voltak. Apró, kémény nélküli házak; jóformán ablakuk sincs, oly apró, a mi van is; s abban a csepp térségben lakik együtt ember, állat, az oláh meg a kecskéje. Egyéb járó marhája nincs. A földet nem szántja, gyümölcsöséből él, ha él; akkor évben éppen nem volt semmi termés. Az apró házak előtt vad, gyanakodó tekintetű emberek, kalapjukat se billentve meg az úri társaság előtt és a kapuk mögé az „uraktól” riadtan visszahúzódó asszony-nép és temérdek vad, kóczos gyerek. Ez a visel-

kedés nekem feltűnt. Sohasem láttam paraszt embertől ilyet. Nálunk odahaza, a Bodroglaközön, a paraszt ember tisztességtudóan köszön, az asszony nyájasan meg is áll egy szóra, a gyereksereg is kalapot emelve kíván jó napot, a mint illik és mindegyik bátran, nyíltan néz az ember szemé közé. Mi leli ezeket? — Szekeres gazdánk, a ***i oláh tanító, megadta rá a választ. „Félnek az uraktól. Azt hiszik, el akarják a földjüket venni; azt hiszik, adót szedni jönnek. Mert megtörtént, hogy egy esztendei adót kétszer is', beszédnek, a maguk zsebére összejátszva, a jegyző meg a falusi bíró.” Egy faluban pedig maga a bíró a falu pióczája: 60, 80, 100, 110 perczentes kamatot szed az egész falutól, mert az egész falu neki tartozik. — Aztán mentünk tovább. Szűkebb lett a völgy, nehezebben járható az út; de azért kocsit volt csinálva, két nap alatt, hevenyében berendelve az egész környékbeli parasztság; nem napszámra, nem utómunkára, az azévi úti-munka le volt dolgozva rég, csak parancesszóra. És láttam ott azt a népet, rajonkint. Még most is fázom belé, ha rá gondolok. Kíéhezett, kiaszott férfiak, némelyiknek alig van jártányi ereje; öszszetöpörödött, koravén asszonyok, nekik is a nyomor arcukra írva. S mindnyájában az a rettegő meghunyászkodás, mint az állatszélidítő ketreczében a vadállatoknál. És nem akarták meg-

mutatni barlangjaikat, a mi nekik rejtekhely; erőszakkal lehetett őket csak a barlangtorok előtt munkába hajtani. De ez még előtte való nap volt. Megérkezésünk napján már ötösével-hatosával, innen is, onnan is buktak fel az ösvényeken s a barlang előtt sűrű csoportba verődtek. Milyen csoport, Istenem! Közbe-közbe egy-egy hülye, golyvás asszony lóbálta rettenetes golyváját. És nekünk ott főtt az ebéd, sercegett a zsír, hordták a kenyeret, szítták a bort, ők meg nézték, kiéhezetten, mohó szemmel. „Hogy eshetik szegényeknek a mi lakománkat látni, mikor ők tán még ma nem ettek?” És egy kis gyűjtést rendeztünk, mi nők, hogy nekik is legyen egy kis örömük és megemlegessék ezt a napot. És tudja ön, mi történt? Felkértük az egyik rendezőt, szóljon hozzájuk oláhul pár szót és adja át nekik a begyűlt pénzt. Es a rendező *suttyomban* adta át egyik öreg oláhnak: *szégyelt* nyilvánosan szóba állni vele. *Most* már értettem, miért nem köszönt ott nekünk a falukon senki. — Aztán hallottam a rendezőket, hogy lemarházták, a becsületükből hogy kivették azokat a meglett férfi fuvarosokat. És aztán szatírának tűnt föl előttem a magyar felírást jelző tábla a források, barlangok előtt. Hiszen írhattok ti itt magyar nevet mindenre, ha a magyar név szeretetét belé nem tudjátok írni e népnek a szívébe! És eszembe

jutott az ungmegyei Bajánháza, a hol az én gyermekkoromban alig lehetett magyar szót hallani, a mai generáció pedig már meg sem érti a tót öregeket. De eszembe jutottak azok a bajánházi karácsony-esték is, mikor a karácsonyfa alól aszalt szilvát, kifoltozott ócska ruhát, lisztet, zsirt Gizi néni meg a lánya maga hordta szét a szégyenlős szegényeknek. Biharmegyében nincsen ilyen bajánházi uraság.

És én a . . . -né. Egy csodálatosan szép asszony. Bátran beillenék muszka nagyhercegnőnek, olyan előkelő, oly hideg és olyan gögös. A férje nem hozzávaló; egy műveletlen, erőszakoskodó kortesvezér. A szép asszony unatkozik. Mayer lexikonját olvassa, a szőnyegre heveredve, egész tenger nyáron, hogy szomju lelkét csillapítsa; és nem jut eszébe, a boldogításnak s a boldogságnak mily bő forrása volna előtte, ha csak fáját s faja kedvéért azt a lenézett, emberszámba se vett oláh népet szeretni tudná. — Pohárköszöntőben? Honnhazaffyas frázisban ottan nem volt hiány — akár a nagy bihari hegy összeszakadhatott volna tőle. — De hogy tenni is tudnának, hogy szeretni tudnák — nem a maguk személyét, de a fajukat — nem szóval, de tettel, művelt emberhez illő okossággal, ha kell, önfeláldozással: azt nem láthattam ott semmiből. Ezek voltak az én saját külön bihari sötét

pontjaim. Főszerkesztő úr, én ezeket a benyomásaimat még sohasem mondtam el senkinek. Nem lett volna tisztességes dolog vádaskodással viszonzni azt az eléggé meg nem köszönhető szívességet, a melylyel bennünket ott láttak. De most igen meg-elevenedett bennem az akkori benyomás. És elmondtam önnek. Nem azért mondtam el, hogy közvétegyék. De szükséges, hogy önök, közvéleménycsinálók, mindent lássanak, amit a többiek szeme meg nem lát. Az újság ma igazi nagyhatalom. Szuggerálja publikumát, mint orvos a maga hipnotizált betegét. Szuggerálják hát közönségünknek, hogyan lehet a hazát igazán szeretni, szeretettel igazán szolgálni. Csak a szeretet termékeny, a gyűlölség mindig meddő. Nem a többi fajt lenézni: magunknak különbbé válni — ez legyen a jelszó. Akkor nem kell féltetni a magyarság hegemoniáját. Ha gyűlöl az oláh, magunkra vessünk érte. Azok a kevély magyar urak, azok a gögös úri dámák ne átalják barom helyett embernek nézni a parasztot és akkor nem fog rajta a bújtotatók szédítő beszédje, fogadom. — Nem faj — fajjal úr áll ott szemben a paraszttal. A nemzetiség csak czifra jelszó, az izgatók vesszőparipája; a betegség maga mélyebben fekszik: a szocziálizmus. És ez ott lappang nem csak az oláhságban, de a felföldi tótságban és kezdi mételyezni a magyar vidékeket is. Az

„amerikás” falukban megbomlott a régi társadalmi rend. A régi félsz, a régi kegyelet kiveszett: mérész, követelő lett a paraszt. „Amerika” nem betegség, csak szimptóma; nem támasztotta, csak kifakasztotta a kelevényt. Mitől nyílt ki úgy a szeme a népnek? Az úri rend gögjétől, sok helyt kicsapongásától, léhaságától. — Ha a természetnél fogva konzervatív földnépe könnyen hajt a bujtogató beszédre, okának kell annak lennie! Most még talán nem késő, még tehetnek róla. Még most talán nem harapózott el a baj mindenüvé. Még talán lehetne a népet oda emelni, hogy ne a kenyér legyen előtte egyetlen kérdés, tetteinek egyedüli rugója. Csakhogy ahhoz előbb a kaputos osztálynak kell *művelt* osztálylyá emelkednie. Mert a kaputosok tömege még most nem az. Bocssásson meg, főszerkesztő úr, hogy nő létemre ilyen dologhoz mertem szólni. De talán épp, mivel nő vagyok, erősebb az érzésem az erkölcsi momentumok iránt és talán épp női ösztönömnél fogva érzem meg jobban a lélektani proceszusokat. Önök, küzködő férfiak, a kiknek a mérkőzés gyönyörűség, csak az akaratuknak ellene szegülő akaratot veszik észre; én, a passzív nő, lassú, naponkinti térfoglalásában látom azt a feltartóztatlan bomlási folyamatot, melyet az erkölcsi rend megsértése, melyet a lélektani törvények számba nem vétele indított meg.

Igazán, nagyon búsulok rajta, hogy az én hatásköröm oly csekély és jóformán semmit sem tehetek ez ellen a baj ellen. Mindössze az iskolámban iparkodhatom az összeütközést a szegény ember meg a gazdag ember közt enyhíteni és megtanítani az én kis leányaimat arra, hogy a saját személyes érdekeiken fölül tudjanak emelkedni.

Ha férfi volnék!

Ha férfi volnék? — Akkor talán én is birkóznám a Lukácsokkal, Pávelekkel, mint a többi.

A magyar nép és a hegyek.

„A hegyek története.”

L

Ez lesz a címe annak a tudományos *bijou*-nak, a melylyel a természettudományi társulat most szeptember elején készül megajándékozni a magyar olvasóközönséget. Csak kétújjnyi kötet az egész, mégis egész kis kincsesbánya: tele van az nagy, komoly igazságokkal és egy naiv, poétikus lélek megnyilatkozásaival; némely lapja oly szép, hogy Jókai is megírhatta volna és olyan alapos benne minden állítás, hogy akármiféle skrupulózus német professzor bátran aláírhatná. Mert *Reclus* írta, a stílus nagymestere, a ki naiv poéta, mikor meglát valamit, s exakt tudóssá csak azután válik, a mint tárgyat tovább-tovább nézi. A Viktor Hugo, a Michelet iskolájából való ő: a nagy forradalom jelszóira esküszik, annak az eszményeiért lelkesedik most is. És szociális hitvallását, eleven képzeletű emberek módjára, beleviszi ő is a természet életébe. Csakhogy az ő felfogása homlokegyenest ellenkezik a mi

Petőfinkével, mert míg az Alföld megéneklője így dalol:

»Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe;« a hegyi patak csörgésében rabbilincs csörgését hallja; az éhező farkasokban pedig a függetlenség személyesítőit látja: addig franczia elvtársa a hegyet dicsőíti a szabadság jelképe gyanánt; a síkságot nyomasztónak, lelketölőnek találja; és büszke rá, hogy a »gyáva, alattomos« farkas csak jövevény a hegyekben. A mi nyilvánvaló bizonyítéka annak a bölcsészeti felfogásnak, hogy a körülöttünk levő dolgokban csak a saját lelke tükröződését látja mindenki. De éppen ezek az apró vonások teszik kedvessé a Reclus egyéniségét, s ha egynémely pedáns ember megbotránykozik is egy komoly természet vizsgáló illetén gyarlóságain: az őt ne zavarja: megengedhet ő magának ennyi apró kedvtelést: elég nagy tudós ő arra.

Ez a kedves, fogékonylelkű tudós írta meg e könyvben a hegyek életét, keletkezésüket, fejlődésüket, háborgásaikat, szétrombolódásukat, elmúlásukat. Megírja oly szépen, a hogy költő az ember sorsát írhatja meg. Az ő hőse a hegyiség, az ő hatalmas életnyilvánulásaival és hőset csak úgy szereti, csak oly erős részvétet érez iránta, mint amaz az ő emberi hőse iránt.

És leírja a vizek életét a hegyekben. Azt

a csodálatos romboló munkát, a mit a gördülékeny, omló víz a kemény sziklában véghez tud vinni, koptatva, vájva a hegyet, majd víz, majd eső, majd hó, majd jég képében. Leírja a glecserek csodás világát: a hegyes vidék borzalmait, a kőomlásokat, lavinákat, a hózivatar, a felhők játékát, a ködös világot és itt egy mesteri fordulattal átvezet a mondák világába, a gyermekkorukat élő népek közé; elmondja a hegyekről alkotott naiv felfogásukat, sok szebbnél-szebb mythost a hegyek isteni eredetéről és e mythosok korszakonkénti átalakulását. Gyönyörű fejezetek ezek, a mik épp oly mélyen engednek bepillantani a népek lelki életébe, mint az előbbieket a hegyekébe; számtalan oktalannak látszó s a felvilágosodottság által tüzzel-vassal irtott babona, népies hiedelem leli benne magyarázatát s a gondolkozó ember szemében igazolását is. Megrendítő az a kép, a mit a hegyi nép életéről fest, a szerencsétlen, golyvás, nyomorra született kretinről. Szomorú, vigasztalan egy kép!

És miután a hegyek múltját megelevenítette, a jövőbe vet egy jóspillantást. A tudomány eddigi haladásából következtet az emberi nem jövő fejlődésére. Megrajzolja azt az időt, a mikor már a tudományok az életet oly kényelmessé fogják tenni, hogy nem lesz testi fáradtság, a min az akarat, a min az erkölcsi erő fej-

lődik. És ott úgy jelöli ki a hegyek szerepét, mint a melyek megmászásuk nehézsége által örökös edzői, éltetői fognak maradni a bátorságnak, az akarat erőnek és a kitartásnak.

II.

Ez utóbbi fejezetek gondolkozóba ejtettek. Itthoni viszonyainkra gondoltam.

Sajátságos a magyar ember ellenszenve a hegyes vidék iránt. *Görbe ország*-nak csúfolja és alig várja, hogy kiszabaduljon belőle. A 48-diki alföldi honvédfiúk, a kik az erdélyi hadseregben szolgáltak, leborultak és úgy csókolták a földet örömben, mikor a síkságot újra meglátták. A népdal is hegyet alig-alig említ. Dalba foglal a nép erdőt, mezőt, ligetet; de hegyről csak elvéttve szól. A Balaton mellékén is megéneklie a Balatont, de a hegyekről hallgat. Még a Mátra neve is leginkább forog a nép ajkán; de annak is csak épp a neve: mintha mindig csak messziről látták volna; mintha völgyeit, csúcsait nem is ismernék. Hasonlóképp hallgat a hegyekről a mese is.

És a népnek ez az ellenszenve kitör a költők dalából is. Legékesebben szólal meg Petőfinél, a ki az *Alföld*-ben s a *Csárda romjai*-ban megírta egyszermind az alföld apotheozisát. Kedvezett ennek az iránynak a betyár-romantika kifejlődése is, úgy, hogy végre divattá lett a

hegyes vidéket ócsárolni s a síkságot magasztalni. Tették pedig ezt olyanok, a kik soha hegyek közt nem jártak, az alföld poézisát pedig dehogy is bírták felfogni. Félig ennek a divatnak, félig a magyar faj kényelemszeretetének tudható be az a furcsa jelenség, hogy a magyar ember, akár fürdőhelyen van, akár utazik, legcsekélyebb kontingensét teszi a hegyekbe kiránduló társaságoknak; s ha el is megy valahová, azt is inkább a társaság kedvéért cselekszi, a mikor is figyelmét nem annyira a völgyek, csúcsok alakulátára, sem a növényekre és állatokra, vagy a felhő, köd gomolygására, hanem inkább a jó uzsonnára fordítja. Abban aztán, már t. i. a tűzrakásban, szalonnasütésben, igazi mester. Annyi kedélyt meg egy faj sem tud az ő szabadban való társas mulatozásai közben kifejtetni, mint a magyar. Fokozottabb mértékben áll ez a nőkre. De az is áll, hogy a magyar úriasszonynál kevesebbet, az egy törököt kivéve, semmiféle európai nép női nem járnak. Elélnek a hegy tövében, meg is vénülnek, hogy a hegy tetején soha sem jártak. Innen van nálunk a társalgás sekélyesége, lapossága, innen a férfiaknál a kártya, a korhelykedés, a nőknél az örökös pletykázás, az okatlan vendégeskedés.

Futólagos pillantásra az úri osztály részéről ez csak társadalmi rossz szokásnak, a nép

részéről csak érthető közönyösségnek tűnik fel. Pedig a dolognak komolyabb háttere is van.

Idegenkedik a magyar nép a hegyeitől: idegenek maradnak hozzá a hegyei. *Mert azé a a föld, aki szereti.*

Hazájának hegységborította része neki nem hazája. Más erkölcsű faj más nyelven ott más hagyományokat őriz. És azok a másnyelvű fajok vele egybeolvadni mindaddig nem fognak, míg a síksági magyar, idegenkedését leküzdvé s a hegységben megtelepedve, a másnyelvűekkel el nem vegyül s jóakaratóval bizalmát, szellemi fensőbbiségével tiszteletét ki nem vívja. Addig hiába keresztelik a barlangokat magyar névre, hiába tűzik ki a sziklák tövébe a magyar felírású jelzőtáblákat: az a magyar elnevezés gyűlölet tárgya lesz a népnek, mely a magyar urakban továbbra is ellenségeit fogja látni, a kiknek természetadta rejtekhelyeiket megmutatniok árulás.

Ezek a gondolatok először akkor támadtak bennem, mikor múlt nyáron a magyar orvosok és természetvizsgálók társaságában a bihari hegyekben jártam. Szép volt az az út, tele tiszta fénnyel, mert ott láttam először falusi magyar úriembereket, nem tivornya, nem kártya mellett, de a tudomány szolgálatában, öt álló napig tudósok társaságában járnunk szülőföldjük hegyeit;

de tele sötét árnyékkal, mert akkor láttam szemmemmel először a szegény hegyi nép testi-lelki nyomorát: a bambán vigyorgó golyvások mellett az állati vadságot, a kiaszott, koravén arcokon a lélektelen tudatlanság kinyomatát; és hallottam, hogy e nyomorult nép tudatlanságát lelketlen falupióczái zsákmányolják ki a maguk hasznára. Sokszor a falusi bíró.

De megismertem ugyanakkor a hegyi oláh nép képzeletvilága alkotásait, mondáit hegyi szellemekről, sárkányokról. És elszomorodtam. Miért, hogy a magyar nép ebből a forrásból soha sem ihatott? Miért volt az ő lelke előtt a hegyek csodás világa elzárva? Miért nem termékenyítette meg az ő képzeletét a hegységek megragadó tüneményeinek szemlélete? Ha a magyar faj oly makacsul nem tartotta volna magát távol a hegyektől, Aranyinak nem lett volna oka keserű kifakadására, hogy a magyar népies költés epikai alkotásokban oly szegény. Ezt a mulasztást azonban most már jóvátenni nem lehet; régen túl van arra a magyar nép a naiv hit korszakán. A gyermekkort, azt az elmúlt, boldog időt vissza nem varázsolhatja semmi. Elmúlt az örökre.

Egy zugoly mégis van az országban, a hol a magyar faj évszázadok óta szemlélője lehetett a hegységbeli természeti tünemények játékának: a székely havasok tövében (ámbár tudós Lóczynek

tanúsága szerint még ott is csak távoli szemlélője maradt.) És csakugyan, a mi epikai kincse van a magyar népies költésnek, azt az a maroknyi székelység hozta létre. S az ő képzeletük termékenyebb, mint az alföldi magyar népé. Nekik vannak csalogató, csúfolódó *szép asszonyaik*; a kik a gondatlan pásztorembert csengettyűszóval, énekléssel, harangzúgással becsalogatják a süppedőkbe; a kik fergeteg idején hármával összefogódzva járják a boszorkánytánczot, forgólódva a forgószélben; nekik van macskaképu, négy lábú *mikornincs*-állatjuk, a mely az embert éjszakának idején *megreszeli*, hogy reggelre halva van tőle; nekik van *garabonciás diák*-juk, a ki felül a tűzokádó *sarkánykigyóra* és a Szent-Annatavából *elkilovagol* a falvakra és jégesőt ráz ki a köpenyegéből. De gazdagabb nekik a nyelvük is. Nem terem egy fű az ő hegyeiken, a melyiknek neve és persze találó neve ne volna; és náluk járnak szájról-szájra a legszebb Krisztus-legendák növényekről, állatokról.

Bizony kár, hogy eddig a magyar népnek a lelke ki volt rekesztve a hegyi életből; bizony kár, hogy a műveltebbek, a belátóbbak is oly kevésbe vették a természetadta kincseket. És ideje, hogy kipótolják, a mit elmulasztottak. Hiszen a Kárpátgyesületek dicséretes buzgalommal is igyekeznek a természeti szépségeket meg-

ismertetni: de csak turisztikai szempontból; holott mindenféle foglalkozású ember, akár tudós akár művész, akár iparúzó, akár kereskedő, tág mezőt talál ott kutatásra, megfigyelésre, kihasználásra. A mennyi szorgalmat a kivándorló nép Amerikában kifejt, a mennyi szellemi és anyagi tőke nálunk elkallódik, annyi szorgalommal, annyi tőkével a magyar hegyi vidékeket paradicsommá lehetne varázsolni. Jó lenne már, ha a magyar faj hazája idegenül maradt harmadrészt is elindulna elfoglalni. A Széchenyi híres mondását ez esetben így lehetne variálni: „Hegyek közé, magyar!” És társulataink s a sajtó jól teszik, ha minden lehetőet elkövetnek az érdeklődés felköltésére.

Ez a körülmény teszi Reclus munkáját ránk nézve aktuálissá. Szűkebb keretben megragadóbb képet a hegyek életéről író még nem alkotott. Vajha minél szélesebb körben elterjedne; vajha támadna nyomán magyar író, a ki hazája nyelven írná meg nemzetének hazája hegyeinek történetét!

„Magyarország madárvilága.”

Tisztelt szerkesztő úr!

Alig emlékszem, hogy oly mély benyomást tett volna rám valami, mint múlt nyáron a madárkiállítás. A madarélet misztériumainak olyan megnyilatkozását én még nem láttam; tudományos téren én még nem láttam ilyen gyönyörű alkotását a magyar szellemnek. Mintha templomban lettem volna, a hová csak áhítattal léphet az ember; vagy mintha kint lettem volna az erdőben, valami nádas szélén, a hol megtelik az ember szíve örömmel, a mint az élet ezerféle nyilvánulását figyeli. És azóta nem is tudom azt a kiállítást elfelejteni; mintha most is látnám azt a sokféle gyönyörű madarat, a mi mintha eleven lenne valamennyi; de legtöbbet mégis a fészkek vannak eszemben, az a sok csodálatos építmény, bennök szép, tarka tojás, vagy pelyhes, gyámoltalan fiókák aggódó anyjukkal. A ki azokat végignézte, nem hiszem, hogy jobb ember ne lenne, mire onnan kijő, ha még olyan

önző, rideg természet volna is. Nem tudom, akkor is oly kedves lenne-e nekem az a gyűjtemény, ha más világrészek papagájai, paradicsommadarai, struczjai volnának benne; ha az egész világ tudósai fáradoztak volna összeállításán. Nem, nem lenne olyan kedves. Talán érdekesebb volna, de nem esnék olyan jól nézni. Mert így mindenik madár ennek a kedves magyar földnek egy-egy darabját juttatja az eszembe: az erdei madárkák a Latorczaparti erdőt; a bölömbikák, gémek, szárcsák otthoni bodroglői nádasainkat; még a sasok is ezeket a szép bucsecsi sziklát, a mik most vannak előttem; a bagoly és az ökörszem fészke meg azt az odvas fát s azokat a virító bokrokat, a mik között gyermekkorunkban játszadoztunk. És azt hiszi ön, hogy az a kiállítás csak nekem ilyen kedves? Hisz más is volt gyermek; másnak is kedves az, a mi a szülőföldjére emlékezteti; más is szereti ezt a szép, áldott földet. Persze, azt már nem tudom, más is úgy búsul-e; de én nagyon búsulok, ha elgondolom, hogy én azt a gyönyörű kiállítást többé meg nem láthatom; hogy én azt az én testvéreimnek meg nem mutathatom, ha vagy egyszer felmegyünk Pestre; és hogy az többé senkinek olyan nagy gyönyörűséget nem fog szerezni, mint nekem; mert azt immár el akarják bontani, mint valami baromfi-kiállítást. Hogy is

van rá lelkük? Mintha bizony azt akármikor megint úgy össze lehetne szedni! Volna csak bezzeg Angliában!

Minek engedik, hogy széthordják? Hát nem tudnak a tudományos társulatok beleszólni? Hát nincs egy második Semsey Andor sehol, a ki ezt a kiállítást megtartani segítene, ha már a tulajdonosok olyan önzők és szűkkeblűek, hogy a maguk jószántából nem ajánlják fel az országnak? Hiszen az nem olyan kiállítás, mint a többi, a mit egy-két évi ipari vagy mezőgazdasági haladás túlszárnyalna: az nemcsak tudományos, de művészi alkotás, akár csak Munkácsynak valamelyik vászna; és kinek jutna eszébe egy ilyen vásznat összevagdalni és darabonként hordani szót Szegedre, Debreczenbe, Zágrábba? Hát nincs mód benne semmiképp, hogy megtartsuk? Hát nem veszik észre, hogy ez most a gyöngye a mi tudományos gyűjteményeinknek? Mikor egy lóért negyvenötezer forintot ígérek, nincs, a ki ilyen célra valamit áldozna?

Hiszen lehet, hogy a kik ezt a kiállítást létrehozták, maguk se fogják fel egész jelentőségét, mint a hogy a munkásnak hétköznapivá válik a templom is, a min hetekig izzadva, porlépetten, hétköznapi szerszámjával dolgozott. De azért annak, a ki először lép beléje, csak Istenháza az.

Ez a kiállítás a magyar nemzeti szellem alkotása: az ihlettség szerencsés pillanata volt az, melyben annak terve tudósaink lelkében megfogamzott. Ők csak alkalmi munkát akartak létrehozni az ornithologiai kongresszus tagjainak való bemutatásra és a nemzeti gényű örökbecsű munkát alkotott általuk minden nemzedékek okulására. Ennek a műnek elkallódnia nem szabad. A magyar nemzetnek joga van a magyar szellem e kiváló alkotásához; joga van rá, hogy magához váltsa. Legyen az közvagyon, a miből okulást, érdeklődést meríthessen minden ember.

Meg kell venni azt a kiállítást és ott kell hagyni a Múzeumban. Vagy ha ott nincs hely, bérelni kell neki vagy építeni hajlékot ott, a hová a természettudományi gyűjteményeket fogják elhelyezni. És legyen ajtaja felébe ez az egyszerű felírás téve: *Magyarország madárvilága*.

De ez nem elég.

A madárgyűjtemény ne maradjon egyedül. Tudósaink lelkes csapata csinálja meg hozzá Magyarország többi természeti kincseinek gyűjteményét: az emlős-, hüllő-, halfaunát; persze azokat is olyan eleven, beszédes csoportokban és csinálja meg Magyarország növényeinek, ásványainak is ilyen szellemben való gyűjteményét. Van kiváló szaktudósunk elég; most íme, itt a minta; csak végre kell hajtani a munkát. A

millennium megünneplésének ez volna egyik méltó pontja. De volna egy ilyen gyűjteménynek gyakorlati értéke is: ma, mikor a tudomány többé nem egyesek tulajdona, hanem közös java mindeneknek: a nagy tömeg előtt meg kell nyitni a tudomány csatornáit; a tudományos ismeretek elterjedését pedig nem a rejtve tartott egyes példányok eszközlik, hanem az eleven, beszéde, csoportokba foglalt nyilvános gyűjtemények.

*

Miért szólok ilyen komoly dologhoz én? — Tudja a bibliai mondást: egy kis madár lelt egy magocskát, azt elvitte messzire, elejtette és azután szép, terebélyes fa nőtt belőle.

Hogy támad a népdal?

Terem magától, mint a vadvirág; de nem mindenütt. Némely vidéken eljárhatsz naphoszszant, hogy csak elvéte üti meg énekszó a füledet. Eredj el Erdélybe, a szász földre. Elnézheted ott akár estig, hogy dolgoznak nagy szorgalmasan; de egy árva hangot nem fogsz hallani. Nem szeret dalolni munkaközben a székely se, meg a csángó; pedig vannak szép dalaik. Az oláh inkább elénekelget; sajátságos, mélabús ének az, majdnem semmi változat benne, azt mondják, az olyan népek énekelnek így, a melyek megszűntek nemzet lenni. A tót nép szintén dalol, de dalai ritkán a sajátjai, többnyire kiismerszik belőlük a magyar eredet. A magyar, általában azt tartják, hogy dalos nép, de azért nem mindenütt egyformán. Egy-két vidéke van az országnak, a hol mindenki dalol, a hol mindig van új nóta. Ilyen a Balaton melléke, a Tiszahát, a Rima völgye, ilyen a Bodroglak. Ez a nádásos, mocsaras, vadlibás, vízöntözte, itt-ott

halmos, erdős síkság csak úgy termi a nótát. Járd be tavaszkor, járd be ősszel, járd be télenyáron, járj reggel, járj nappal, járj éjjel: mindig fogsz hallani dalt a mezőn. A szántóvető ember füttyörészve ballag ekéje után; a napszamos leányok dalolva ásóznak, a szénagyűjtők torka hajnaltól napszállatig be nem áll; este, ha holdvilágon aratnak, messzire elhallatszik a dal. Erdélyi ember megbotránkozik, ha jókor reggel hall énekszót, itt meg dalolva látnak kendernyövéshez, tengeri-töréshez, répa-vágáshoz, Sőt dalolnak éjjelente is, ha kint a mezőn tengerit hántanak. A ki dalolni nem tud, kicsúfolják érte, ha legény akad olyan, a leányok rá se néznek. A gyerek még alig hogy gagyogni tud, már próbálgat dalolni, furcsa, értelmetlen, dallamnélküli nótákat, mikben a dalnak csak egyetlen eleme ismerhető fel: a rythmus, a paraszt nóták sajátságos rythmusa.

És mindig van ezen a vidéken új nóta. Egyszer „hang”, a mire énekelik a régi verset, ha „rámegey”, aztán támad az új hanghoz valahonnan „szó” is új. Valami szerelmes legény, a kit a babája megcsalt, vagy a kitől a szeretőjét tiltják, vagy olyan, a kit elvisznek katonának, és nagyon vágyik az édes anyja után, vagy valami elzüllött fiú, a ki betyár-életre adta magát: ilyenektől kerül ki a legtöbb dal. Némelyik

nótáról biztosan tudni, ki dalolta legelőbb. De van olyan nóta is, a melyik a lányok sorsáról szól; azokat már igazán nem tudni, ki szerezte? Annyira általánosak azok a viszonyok, a mikről bennök szó van, hogy egyéni vonást hiába keresni bennök. Nem is valószínű, hogy lány egész nótát maga csináljon, hanem a réginek egy-egy során változtat, elvesz belőle, vagy ad hozzá valamit, alkalmazza a saját helyzetére, és ez így megy tovább, míg a régeből semmi sem marad.

A gyerekek dalolják olykor a nagyok nótáit, de azoknak többnyire csak felét, vagy éppen egyik sorát, a melyik nekik legkönnyebb, néha be se végzik a sort: a nehezét elhagyják, és kezdik újra, előlről. Hanem vannak aztán nekik külön dalaik, együgyű, játszi dalocskák, azokat végig tudják. Alighanem maguk csinálják őket. Egyszerű rythmusú, rövid dalocskák azok, kivétel nélkül durhangnemből valók, és félhang alig akad bennök. Szövegük híven tükrözi a gyermekfel fogást: egészen az ő gondolatvilágukban mozog. Semmi szenvedély, csak naiv öröm, élénk képzelődés nyilvánul bennük, és az a tény, hogy a szépet a nem széptől még nem tudják megkülönböztetni, mint ez a kis dal mutatja, melylyel a hazatérő gólyát üdvözlik, kit a népnyelv „czakó”-nak nevez.

Czakó-lakó bátya,
Hol a bíró háza ?

Imitt-amott,
a kert alatt,
Sötét kalodába'!

Hozzá ezt az egyszerű kis dallamot éneklük:

Tavaszzal meg hóolvadáskor, összefogódnak az apró lányok, és körben forogva, dalolják:

Süss ki, meleg, ház alá,
Bújj el, hideg, föld alá;
Bárányka,
Bárányka,
Add ki a kis kulcsot;
Ereszd ki a meleget,
Csukd be a hideget!

A felnőttek nótái közül egynek ismerem a keletkezését, megrendítő eset adott reá okot.

Egy bacski legény elvett egy csernyi lányt, a ki már egyszer férjnél volt, de csak pár hétig, mert az ura meghalt. Kardos Borosának hívták, s gyönyörű teremtés volt, igéző parázs szemű. A csernyi legények haragudtak, hogy más faluba ment férjhez, mert az megbántás volt az odavalókra nézve. Összebeszéltek a bacskiak ellen. Mikor a bacski násznép csengős-bongós szekereken hozza ki Csernyőből a menyasszonyt, a ponyvási csárdánál az esti szürkületben egyszer csak rajtuk ütnek a csernyi legények, dorongosan, bunkósbotosan, vasvillásan, a bacskiaknál pedig semmiféle fegyver.

Katkó Jancsi volt a bacski vőfély, szemefénye az egész falunak. Szép szál ember, okos, jó gazda, és maga a megtestesült jóság. Nem volt annak a faluban se irigye, se ellensége, egy se. Felesége is volt már, meg szép kis fia, de azért csak ő viselte a vőfélyi tisztet, mert a sok szép rigmust senki se tudta olyan jól, mint ő, mióta a régi vőfély, Morgó Jancsi, kivénhedt a sorból.

Mikor Jancsi a támadást észreveszi, odaszól a menyasszonyos szekérnek, hogy csak menjenek haza, majd beszél ő a csernyiekkal okosan. Úgy is tettek. A kocsis a lovak közé csapott, s elvág-

tattak; menyasszonynak, vőlegénynek nem lett semmi baja. Jancsi pedig megszólította a csernyieket, csendesen, okosan; nem ért semmit. Azok ittasok voltak, a sötétben meg nem ismerték, nem hallgattak rá, hanem dorongokkal neki estek, s addig verték, míg össze nem roskadt néhányad magával; épen nem hagytak senkit.

Bácskában, a vőlegényes háznál állott a vendégség. Össze volt gyűlve a vendég mind. Várták a násznépet. Ott volt a Jancsi felesége is, Julcsa. Egyszer csak jön be hozzá a Jancsi öcsöce, hogy az ura hívja, menjen ki, ott van a szánkán. Julcsa egyet sikoltott. Tudta ő jól, ha Jancsi nem maga jő érte, bajnak kell akkor lenni. Esze nélkül fut ki. Hát ott volt Jancsi a szánkán, vér be-fagyba, holtan, és mellette még vagy hárman, halálra összeverve; a többiek is mind véresen, fejük beszakadva.

Szétriadt a násznép. Mentek Helmezcze csendőrért. A csendőr össze is fogdosta a csernyi legénységet egy szálig, be is kísérte őket az újhelyi tömlőczbe. Otthon Jancsit felbonczolták, nyolcz felé volt szakadva a koponyája, őket pedig vallatták eleget, de két hét múlva elbocsátották valamennyit, mert ők egymásra nem vallottak, sem a csárdabeli zsidó rájuk; a bacskiai pedig nem tudták megmondani, melyik ütött, mert a támadáskor már sötét volt, nem látták jól őket.

Tehát a Katkó Jancsi halálára nem volt megtorlás. Eleinte bosszút forraltak a bacskiak, hogy majd vesznek űk maguknak igazságot, csak jőjjön a tavaszi vásár Helmecezen!

De még előbb jött az árvíz. Az előtt elhallgatott minden más gond. Az ellen kellett védekezni mindenkinek. Nem állottak bosszút Jancsiért, de támadt a helyett nóta, a „Katkó Jancsi nótája”, az hallatszott reggeltől késő estig, ember, asszony, gyerek ajkán. Mindenki adott hozzá valamit, bele vegyült végre a zsidó-gyűlölet is. még ilyen dal lett belőle:

I.

Csuda történt csütörtökön este:
A csinált út vérrel van kifestve;
Katkó Jancsi vére festette be,
Utoljára szólott akkor este.

így is dalolják e két utolsó sort:

Jaj be gyászos is volt a halála!
Csernyő alatt szólott utoljára.

II.

Retek, reték, ne termettél volna,
Kardos Borcsa ne születted volna!
Vesztett volna reték a földjébe,
Kardos Borcsa veszett vó'n Csernyőbe!

III.

Már kis Bácskán végig süttött a hold,
Katkó Jancsit megölték a zsidók;
Katkó Jancsi nyugszik a sírjába',
Gyilkosai az újhelyi várba'.

IV.

Katkó Jancsi kis főfély-pálczája
 Nem veri már többet a padlásba;
 Tedd el, Julcsa, dugd a gerendára,
 Majd jó lesz a kis fia számára!

V.

Katkó Jancsi kis vőfélyes könyve,
 Nem veszi már többet a kezébe;
 Tedd el, Julcsa, a láda fiába,
 Akkor olvasd, ha senki sem látja!

A mily egyszerű és igaz a verse, olyan egyszerű a dallama is, szomorú, csendes rythmusban így éneklük:

A ki figyelemmel kíséri e dal tárgyát és a tárgy földolgozását, annak lehetetlen, hogy egy körülmény föl ne tűnjék, az t. i., hogy a tárgy egészen epikai, az előadás formája pedig lyrai. A székely nép e tárgyból balladát csinált volna,

a bodroγκözi népnek nincs érzéke az epika és a drámaiság iránt. Lélektani szempontból nagyon érdekes volna kutatni, mi okozza a nép felfogásának e különbözőségét? Valamint azt is, hogy általában mily tényezők praedisponálják egy-egy vidék népét a dalolásra? Lehet benne része a környező természetnek, a megélhetési viszonyoknak, de magának a vérnek is. A bodroγκözi nép szilaj és lobbanékony, de mégis nagy mértékben passzív. A természeti viszonyok itt olyanok, hogy változásaik ellen nem tehet semmit; ha jó az árvíz, s termését elviszi, neki azt nézni kell, mert úgy sem segíthet rajta. Hozzászokott, hogy a meglévő viszonyokba belenyugodjék. Ha nyaranta a hideglelés meglátogat egész falukat, eszük ágában sincs csatornázás által a baj okát megszüntetni, hanem eltűrik, mert „ki tehet róla?” A fatalizmus már vérében van e népnek. Érzelmeire minden hat: tette ritkán ösztönzi valami. Ezért dalai, mikben lelki világa nyilatkozik, inkább lyraiak. Hogy epikai érzéke úgy nincs kifejlődve, annak pedig még egy más oka is lehet: nincs ennek a vidéknek történeti múltja. Századokon át itt nem történt semmi olyan világgraszoló, megrendítő esemény, a mi kitörhetetlen nyomot hagyott volna a nép lelkében, a minek emléke szállott volna nemzedékről nemzedékre. Ez a mocsaras vidék nagy csaták szín-

helye soha nem volt. — Szerencsésebb e részben a székely nép, melynek múltja oly gazdag véres tusákban, nehéz küzdelmekben, miknek nem veszett nyoma a nép lelkében, hanem annak tartalmát gazdagítja. Aktívabb is az a hegyi székely a síksági népnél. Az nem várja, békén tűrve, a mit a jövő rá hoz. Az elmegy maga keresni a szerencsését. Az hozzá van szokva hogy kieroszakolja a mostoha földtől, a mit önkényt meg nem ad. Az addig-addig mesterkedik más nyelvű, ellenséges népfajok közt, hol erővel, hol furfanggal, míg meg nem szerzi megélhetése feltételeit. Ilyen népnek természetes, hogy van érzéke a drámai összeütközések és megrendítő események iránt, s ha lyrája szegény is, annál erőteljesebb epikája. De térjünk vissza a bodrogi népre. Mindazok daczára, miket imént általánosságban említettünk, nem mondható, hogy e nép dalai-
ban semmi nyoma sem volna történetének. Sőt ellenkezőleg, mindig arról dalol, a mi legjobban belenyúl az ő életébe. Hajdan a betyár-nóta járta. Most, hogy a betyár megfogyott, betyár-nóta csak nagy néha akad az újak közt. A bosnyák-hadjárat idejében azt dalolták:

Édes apám, édes anyám rózsafája,
Én voltam a, én voltam a legszebb ága;
Ferencz Jóska leszakított,
Ihaj, csuhaj! Boszniában elhervasztott.

A királyról, ily néven, általában sok dalban történik említés, mik híven tükrözik a népies naiv felfogást. Szinte az idegen földön katonászkodó legény éneкли ezt is:

Ferencz Jóska, Ferencz Jóska vasládája,
Abba van az én obsitom belezárva;
Elveszett a láda kulcsa, —
Ihaj, csuhaj! ki nem szabadulok soha!

Még naívabb ez a másik:

Ferencz Jóska meztláb ment szántani,
Otthon hagyta a csizmáját foldani;
Kilencz kovács, ejhaj! fel nem merte vállalni,
Mert nem tudott, ejhaj! arany patkót csinálni.

Tehát arany patkó illeti meg a királyt, de ha az leesik a csizmájáról, a míg felverik, ő is meztláb megy szántani.

Sok dalból törvényt, szokást, vagy helyi körülményeket tudhat meg az ember, mint pl:

Azért, hogy én be vagyok sorozva,
Ne félj, rózsám, nem leszek katona;
Lesz a bíró olyan szíves,
Megírja ő a levelet,
Megírja, hogy nem vagyok húsz éves.

És:

Csaptól jő a hét-órásí vonat,
Azon viszik a magyar fiukat;
Masiniszta a gőzössel,
Állj meg az én kedvesemmel:
Hagy beszélék véle még ez egyszer!

Szóról-szóra így van; e vidékről a besorozott fiúkat Ungvárra viszik, s onnan a kassai nagy gyakorlatokra Csap felől jönnek erre, a reggeli hét órai vonattal. Az ily vonatkozások föltétlenül megbízhatók.

Némely dal a nép józan, reális felfogását fejezi ki.

Elvennem én a kend lányát, de nyalka:
Az ablakon a firhangot huzogja;
Nékem pedig dologra kell az asszony —
A kend lánya megbámulna a napon.

Az itteni, kasza, kapa után élő nép húzódik az olyan asszonytól, lánytól, a ki igen kíméli magát; az idevaló férfi, ha maga izzad, megköveteli, hogy a felesége is megfogja a dolog végét.

Nem hagyhatom említés nélkül a kortesnótákat sem, már csak azért is, mivel azok egészen elütnek a többi népdaltól. Míg a többiben csak naiv jóság, lelkesedés, ártatlan pajkoság vagy szenvedélyes fájdalom nyilatkozik, ezekben megszólal a gúny is, sokszor élesen, triviálisan. Ezeket a nótákat a meglett emberek dalolják, nincs is bennük az az üde poézis, a mi a fiatalokéban, és nincs külön dallamuk; ezekben a nótákban csak a csúfolódó értelem dolgozik. Még is van bennük néha valami kedves játszóság. Egyszer egy gőgös fertály mágnást lép-

tettek fel képviselőnek, a kit a nép ki nem állhatott. Nevezzük Korpádynak, hiszen a név nem határoz, kedveltebb ellenfelét pedig Szilvássynak. A vers így szólt.

Elment Korpády Ungvárra.
Drótot kötött a nyakára;
Bekiáltott az ablakon:
Drótoztasson a gazdasszony!
Éljen Szilvássy!

A ki tudja, hogy a drótotstót fogalmától milyen elválaszthatatlan a komikum fogalma, az ki érzi a gonoszságot, a mi e kis játszi versben leleselkedik.

— Hát így terem a népdal? A legszebbik vadvirág? No, ugyan ki gondolta volna! Hiszen közkézen forog az a csalhatatlan receptje, a mely szerint akárki készíthet népdalt, s mely így szól: „Végy egynéhány csillagot a Fiastyúkból, vagy a Gönczölszekerekéből, adj hozzá sárguló falevelet, a mennyit jónak látsz, meg könnyharmatot s egy elbűjdosott szerelmes legényt, avagy megcsalott leányt, bolyongtasd a pusztában, a míg bele nem rongyosodik, azután borsozd meg, sózd meg egy kis világfájdalommal, ereszd fel hosszú, unalmas lére; húzd rá a régi nóták remmiszcenciáira és add fel azon melegében a népszínházi bemutatók vendégeinek.”

— Nos, a receptje valóban kitűnő. Csak egy maradt ki belőle.

— Nem baj, bele tesszük utólag. De ugyan mi lehet az?

— Az igazság, a mi nélkül nincs igazi poézis.

Egy kis program.

Tisztelt szerkesztő úr!

Okulva a szegény képviselők keserves során, mielőtt az „Otthon” rovat vezetését átvenném, jónak látom programomat kifejteni, ünnepelesen kijelentvén, hogy én semmiféle reverzálist nem adtam senkinek.

A programmkifejtésben azonban, engedje meg t. szerkesztő úr, hogy a szokott képviselő-sablontól eltérőleg, én a magam asszonyi eljárását kövessem. Egy kis kitéréssel így is csak célhoz jutunk.

Több ízben ért már az a megtisztelő felhívás a szerkesztő uraktól, írnék én lapjukba *”nőolvasók”* számára. Ezzel a klauzulával mindig nagy zavarba ejtettek. Többnyire kénytelen voltani udvariatlan *„nem”*-mel válaszolni, mert ígéret dolgába néhai Andrássy Gyula gróffal tartok, (kinek jelszava tudvalevőleg az volt: „ígéreni nehéz, megtartani könnyű.”) Bizonyos nyárspolgáriás lelkiismeretességgel ugyanis iparkodtam számot vetni magammal, képes lennék-e a tőlem kívánt

feltételt teljesíteni? És mindig lesújtó „nem”-nek hangzott az én belső szózatom.

Pedig tessék elhinni, én hűségesen végigkutattam mindent, a mit eddig „nők számára” írva találtam.

Ott van először is a „Divatlevél.” Én, a ki egyik fővárosi divatüzletben sem jártam, a párisi *créateur*-ok nevét pedig hírből sem ismerem; az új szövetek, az új árnyalatok műnevét nem is sejtem (épp oly kevéssé, mint a többi olvasó); a ki a Louis XV. és Louis XIII. szabás közt nem tudok különbséget tenni; a kinek határozott ízlésem van és nem tudom szépnak találni, ha kövér mamák *panier*-vel szélesítik előmlő bájait; kerek, pufók falusi kis lányok pedig hegyes kontytyal csúfítják divatossá fejüket. Hogy tudjak divatlevelet írni én!

Azután ott van a „Salon”. Hogy találjak én bele ebbe a hangba, hogy tudjak én utasítást ajánl arra nézve; kétüléssel vagy háromüléssel *canseuse*-t tegyenek-e a szoba balsarkába s alul legyen-e a plüssbehúzás vagy felül, holott én *salon* alatt nem ezt vagy azt a szobaelrendezést értem, hanem azt a társaságot, a mely egy ily előkelő ízléssel berendezett helyiségbe beleillik és szellemével, társalgásával a harmóniát kiegészítő mellékes járulékká tudja redukálni ezt a követelő, nagyképzű salon-berendezést. Nem. Ez sem nekem való.

A „Modern vendéglátás” (más néven: five o' clock-tea, lunch, stb. talán igen? Hisz úgy szeretem a jó asztalt s jó asztal mellett a jó társaságot. Csakhogy az én asztalomnak fűszere nem az apróbb-nagyobb só-, bors-, mustártartókban van; hozta azt mindenki magával: jókedv a neve. S nem a *menu*, a mi a vendégnek legjobban esik, de az igazi szíves látás: és én nem tartom, hogy *tizenkét vendéghez elég hat inas, meg egy úgy és szobaleány*”, mert én sohasem láttam tökéletesebb felszolgálatot, mint mikor a ház viruló, serdült leányai hordták körül az ételt, mosolyogva biztatva a vendéget (s tessék elhinni, ebben nekem, valahány vendég ült az asztal körül, mind igazat adott.) S a nyelveket nem a *cognac* és a *chartreuse* oldotta meg, de megoldotta a gazda őszinte magyaros beszéde, nyílt szíve. És nem volt megszábva, ki melyik ajtóig hány lépésre kísérje a vendéget, de a kocsi-zörgésre kigyültek mind a tornácra és mind oda gyültek búcsúztatóra, ott integettek, míg a kocsi el nem tűnt a kanyarodónál. Nem, nem nekem való ez a mai vendéglátás.

Talán, a „Szépitőszerek?” Ott látom őket halomban szép asszonyok öltöző asztalán: aranyos, gyémántos hajpor, fehér rizsporhoz való pacsomag, finomító, fényesítő kenőcs, kis háló, nagy háló, szájjvíz, fogpor, elyxir s ki győzné mind

elszámolni? Mi dolgom lenne velük nekem, holott én más szépítő szert soha sem láttam hathatós-nak, mint a testi-lelki tisztaságot, a munkát és a lelki jóságot, a mely megszépített nem egy ránczosodó nagymamát? Nem nekem való ez sem.

Most már gondolkoznom kell. Mi szól még a „*nőknek?*” Igen, olykor a sport. Csupa croquet, cricket, tennis, volant. Holott mi odahaza kapót meg lefutót játszottunk, futottunk cziczét, jártunk kacsatánczot. Nem, nem vidul fel az én lelkem ezekre az idegen nevekre.

Hát még?

Hát még? — Ennyi az egész. Ezekről írnak — a nők számára.

Elkomolyodom.

Igazán, olyan szegény a magyar nők lelki élete, hogy ezzel az öt tárgygyal ki van mérítve? Igazán oly kevés az eredetiség ebben a fajban, hogy még ezekben is idegen kaptára szorul?

Nem. A magyar nők ebben nem hibásak. Bennük is megvan a fogékonyság minden iránt. Nem oly léhák ők, a minőknek ebből látszanak. Azok a hibások, a kik nekik írnak. A kiknek könnyebb a külföldi kész dolgot behozni, árulni, mint újat, eredetit, a magunk faji jellegéből származót termelni.

Ellenkezőleg. A magyar nőt minden nemzet női fölé emelte mindenha az a képesség, hogy a maguk szűk körén felülemelkedve, érdeklődni tudtak nemzetük minden nemes törekvése iránt. A szabadságharcz, a 60-as évek asszonyainak fajtája még nem halt ki. Él az ma is, élnek az ő erényeik a mai nemzedékben is. Csak hogy e szunnyadó erőt fel kell ébreszteni. Most csak léha semmiskedésbe vész tehetségük, mert nem kívánnak tőlük egyebet. De próbálják ambíciójukat nemesebb célok felé irányítani, s meglássák, most is lesznek képesek olyan erő kifejtésre, mint egykor.

De milyen legyen az az irány?

Most már rátérhetünk a programm pozitív részére.

Mit vár a mai társadalom a művelt magyar nőtől? Miben lehet a művelt magyar nő ma segélyére a férfiak munkájának? Mennyiben mozdíthatja elő ma a művelt magyar nő nemzete ügyét?

A mai kor nem hős nőket kíván a szónak harcziás értelmében, mint a 48; nem a magyar-ruhás, bujdosókat rejtegető honleányokat, mint a 60-as évek. A mai békés időben az amazoni allűrök nevetségesek volnának, a honleányi frázisok mosolyt keltenének. De hát nem követel ma a nemzet semmit leányaitól?

Sőt inkább. Ma követel csak igazi odaadást. Ma egy percz hevülete, ma a fölhevülés bombasztja nem elég. Többet követel a nemzet; a mit megkövetel a férfiútól, azt követeli a nőtől is: kitartó, czéltudatos munkát a nemzeti műveltség érdekében. S bizony nem kisebb része a munkának, a mely a nőkre vár.

Mert vegyük az életet úgy, a hogy van. A férfit maga a kenyérkereset gondja, maga foglalkozásának a mesterségszerű része jóformán egészen igénybe veszi, s maga a férfitermészet is inkább hajlik a reális dolgok felé: józanabb. Az ideálisabb életfeladatok egészen a nőkre maradnak. A nő jobban ráér lelkét kiművelni; kevesebbet tud, de lelke finomabb, érzékenyebb, belső világa harmonikusabb, ízlése tisztultabb, önzése — természetes hajlamánál fogva — csekélyebb. Nem a divatbábokról szólok. Azoknak hím- és nőnemű változata egyformán önző, cinikus, hitvány. De a normális fejlődésű nőkről.

A férfi figyelmét az aprólékos dolgok kikerülik. Ezekből áll a nő birodalma. Az ő finomabb ösztöne megsejt minden csekély vonatkozást: megérzi minden látszólag jelentéktelen dolognak következeit; nem kicsinyel semmit, egyenlő lelkiismeretességgel figyeli meg a legapróbb dolgot is.

A női természetnek ez az aprólékoskodó vonása szabja meg a nő nagy hivatását a mai

társadalmi átalakulás munkájában. Tartalmassá tenni, emelni, művelni, finomítani ezt a társadalmat, belé oltani a nemesebb ízlést, megszelídíteni erkölceit, mindezt csak a női befolyás képes. A férfiak munkája megszerzi az anyagi eszközöket, a nyers anyagát a művelődésnek; maga az átfinomulás, az átnemesedés munkája a nőkre vár.

Ezért volna most vétek a magyar nők lelkét üresen hagyni, léha önzésre szoktatni. Ezért kell a magyar nőkben felébreszteni, ébrentartani az érdeklődést minden nemesebb nemzeti törekvés iránt. Hogy férjeiknek okos, résztvevő tanácsadóik, hogy fiaiknak nemes irányozóik tudjanak lenni. És fel kell bennük ébreszteni a faji öntudatot. Hogy tanítsa fáját szeretni az az édes anya, a ki fájához maga is idegen? Ha ma a férfiak közt annyi a sivár önzés, bizony annak oka azokban az anyákban van, a kiket léhákul, fajukhoz idegenül hagyott felnőni egy szomorú korszak indolenciája.

És lám, a magyar asszonyok zöme ma is derék, lelkiismeretes; ennek főbizonyítéka az, hogy mindent elkövetnek gyermekeik, még leánygyermekeik kiművelésére is. Az újabb női nemzedék pedig határozottan tanul. De irányában még tétova. A nemzeti irány még nem tudott kellőleg érvényesülni. Azonban ennek oka a

a viszonyokban rejlik. A művelt magyar nő még nem ismeri eléggé hazája társadalmát, e társadalom fejlődési processzusát; nem ismeri hazája néprajzát, földjét, iparát, s nem ismervén, nem szereti eléggé. S a hírlapirodalom léha irányánál fogva ezen ismereteit nem tágítja. Az opera válságairól többet írnak a lapok, mint a néprajzi vagy társas viszonyokról. S ezzel az olvasó is megszokja a léhaságot és a felszínességet.

A Természettudományi Társulat s a Mária Dorottya-Egyesület üdvös útra tért e részben, iparkodván érdeklődést kelteni az általános érdeklődések iránt. És sikerrel. Ez a feladat hovatovább könnyebb is lesz, mert az oktatás fejlődésével több alapos ismeretet hoz magával minden, nő, s így képzelete könnyebben dolgozhatja fel majd meglévő képeit.

S most újra kérдем: mi érdekli a nőket?

Minden. Meg a közgazdaság is. De nem mint öncél, hanem, mint családja boldogulásának rugója. És ez elég is. Legyen minden nőben elég műveltség arra, hogy családja ügyeit okosan tudja intézni; hogy férjének munkásságát komoly érdeklődéssel tudja kíséreni, sőt esetleg a maga tapintatával támogatni; hogy gyermekei fejlődését képes legyen megítélni, s jellemük, kedélyük, ízlésük, ítélőtehetségük fejlesztésében öntudatosan közreműködni; hogy cselédségének erköl-

cseit, okos, higgadt bánásmóddal szelídíteni, bennük a munkaerőt, ügyességet okosan, türelemmel kifejteni tudja; hogy a maga társadalmi körét összetartani, kedélye melegével élénkíteni, felvidíteni, ha kell, egy-egy nemesebb cél elérésében buzdítani tudja; s ha nem zárkózik el a nyomor és a közérdek elöl: akkor eleget tud, bár a helyesírással örökös hadilábon állna is.

Ezt a célt szolgálja a *Hazánk Otthon* rovata!

A magyar gyermek és a haza földje.*

Egy kitűnő francia ifjúsági iratról akarok szólni.

Bruno „*Tour de la France*”-át értem.

A magyar társadalmi viszonyok tanulmányozása vitt rá, hogy e munkával foglalkozzam. Midőn társadalmunk viszonyait figyelni kezdtem, azon tényezők közt, melyek e társadalom kinövéseit okozzák, feltűnt nekem a munka, az ipari foglalkozás iránt való érzék fogyatékossága, s az, hogy a hazai viszonyokról tiszta képet nálunk kevés ember tud alkotni magának. A férfiak az országot többnyire csak politikai szempontból ismerik; a nők még így sem. S mi következik ebből? Előítélet, kicsinylés mindennel szemben a mi hazai; vakon imádása mindennek, a mi külföldi. A mennyire mi magyarok lenézzük a jött-mentet, hogy ha az *ember*, annyira kapunk rajta, ha iparczikk vagy divat. A miből az a nevetni való furcsaság keletkezik, hogy például a *stoósz*i késgyár *angol* czég neve alatt árulja a saját kitűnő késeit, mert különben meg nem ven-

*) Felolvasás a „Paedagogiai Társaság” 1894 február 16-ki ülésén.

nék. A mi nem is csoda, mert az itthoni ipar termékeit nálunk nem is ismerik. Az iskolákban a reális ismeretek ezt az ágát eddig figyelemre nem méltatták a néprajzot elhanyagolták; a nemzetgazdaságtant csak általános elveiben ismertették; a történelmi tananyagot pedig abszorbálták a hadjáratok és a politikai viszonyok; a társadalmi, ipari fejlődés megfigyelésére elvéve ha gondolt valaki. Fokozott mértékben érvényesült ez az egyoldalú irány a növevelésben. A művelt magyar nő — egész a legújabb időkig — idegen munka termékeivel táplálta ízlését, elméjét. Sőt — ne áltassuk magunkat hiú illúzióval — így van ez még most is és éppen a legvagyonosabb társadalmi rétegekben.

Mindezt látnom nehezemre esett. Ugyanekkor — megvallom — irigykedve láttam a külföldi, nevezetesen a francia nőknek szenvedélyes fajszeretetét és faji büszkeségét, öntudatát. S ekkor gondolkozóba ejtett egy látszólagos ellentmondás. A francia nemzetet könnyűvérűnek, lobbanékonynak tartja a közfelfogás; hogy van az mégis, hogy ez a nép annyi forradalom, annyi társadalmi felforgatás, annyi szerencsétlen háború után mégis mindig megifjulva, erőben meggyarapodva veszi vissza és tartja meg helyét a vezérlő népek közt, hogy fér össze a francia nemzet roppant gazdagodása a nemzeti könny-

nyelműséggel! Hogy fér össze a francia ipar csodája a szalmalángtermészettel?

Ezek a kérdések foglalkoztattak, mikor *Bruno* könyve a kezeinkbe került. És kérdéseimre megeltem benne a választ.

Egy új világot tárt föl előttem e könyv: a hétköznapló, dolgozó Franciaországot. Mi magyarok megszoktuk, hogy Franciaországot a mulató, romlott Paris megtestesülésében lássuk. Ezért volt rám ez az olvasmány szinte felemelő, megnyugtató hatással. Most már megértettem, az emberi erkölcsnek, szorgalomnak, iparkodásnak mennyi egymásra halmozódott rétegei alkották meg azt a talajt, melyből a francia műveltség, a francia irodalom, a francia művészet kisarjadt; a melynek virága, virága annak a verejtéköntözte, véráztatta, munkahízlalta, buja, kövér talajnak Paris, a maga átfinomodott ízlésével, a maga elpuhult életmódjával, a maga rothadt erkölcsével, *fin de siècle* társadalmával s mindezek mellett lelkesedési rohamaival és újító eszmeáramlataival.

Mert eddig érthetetlennek tűnt föl nekem Paris, csodaszerűen tündökölve, mint felhők közt a fényes, havas csúcs: nem láttam a hegységet, a melyből kinőtt. Most látom. A felhő eloszlott; látom az egész hegységet völgyeivel, hegysoraival, csúcsaival, melyeknek csak betetőzésük

ez a tündöklő csúcs, ez a világ csodája, a szellem fővárosa: a bűnös, bájos Paris.

Mert ebben a könyben naiv közvetlenséggel van lefestve a munkálkodó, természeti kincseit felhasználni, a természet mostohaságát emberi szorgalommal pótolni tudó francia nemzet. E könyvben mintegy a szemünk előtt nőnek nagyra a francia iparnak hatalmas, évszázadokkal daczoló bástyái; az ipari metropolisok, Lyon, Lille és a többi; ott működik előttünk, bámulatos szívóssággal üzve atyáitól rászállt egyetlen iparágat egész tartományok népe, nemzedékről-nemzedékre, háborúk és forradalmak felforgatásai daczára, legyőzhetetlen szívóssággal ragaszkodva hagyományos mesterségéhez, tökéletesítve azt az újkor ezer és egy eszközével. Az egyéni nagyság az ilyen általános erőfeszítés mellett eltörpül. Most, hogy ezt tudom, azt mondom: Franciaországot nem egyes szellemóriásai tették nagygyá, de ez a szorgalmas, szívós, lankadatlan erőfeszítéssel dolgozó nép; a politikai Franciaország ebből a rétegből szívja az életerőt, ebből a rétegből szívja az életerőt a tudomány, a művészet Parisa.

Hogy a francia nép munkája e műben némileg eszményítve van, az természetes. Természetes, ha belőle csak az van kiválogatva, a mi csodálatra, a mi utánzásra, a mi tiszteletre, ami

lelkesedésre érdemes és lelkesíteni képes. A munka, a becsületes munka apotheózisa ez a könyv. És kinek írták? Íratta a francia nemzet az ő gyermekei számára, hogy azok megismerjék s megismervén, megszeressék a hazát és dolgozó népét. Katekizmusa ez a könyv a polgári erényeknek s mint a hazaszeretet kátéját, ingyen is osztogatják az iskolás gyermekeknek.

S mily finom paedagógiai tapintattal van e könyv megírva! Minden nagyképűség nélkül (hát hiszen könnyű az elbeszélés mestereinek) egy naiv történet fonalán vezet körül az országon, fokozatosan mutatva fel minden erényt, melyre egy nagy nemzet derék fiainak szükségük van.

Két árva gyermek indul útnak a 71-iki háború után Elzászból, — s ez a körülmény adja meg az ethikai és hazafias háttért — hogy francziák maradhassanak, mint haldokló édes atyjuknak megígérték. Két gyermek neki indul a világnak, egyedül a saját erejére utalva — egész kis robinzonád. Csakhogy segítségükre jó az emberi jóság és a társadalmi erény minden formájában, mint részvét, mint munka, mint becsületesség; és a saját tapasztalatukból ismerik meg előnyét, a tisztességes munkának, a tanulásnak, az élelmeségnek, a rendnek, a takarékoságnak egyrészt, hátrányát az iszákosságnak, a hanyagságnak, az elmaradottságnak másrészt. Kifogyhatatlan lele-

ményességgel vezeti őket át az író egyik helyzetből a másikba s ő maga nem moralizál, de a morált — s ez a francia jóízűsre jellemző — többnyire a kisebbik gyermekkel vonatja le.

Cabinet-darab ez a két gyerek is: a *gaulois* s a *normand* típus megtestesülése. Eleven, virgoncz, beszédes, szemfüles az egyik: csendes, komoly, tenni-kész, szilárd a másik, a nagyobbik. Kedvesebb jellemképet nem ismerek, még az *Amicis* gazdag tárházában sem, mint e kis francia gyerek jellemfejlődésének vonzó rajzát. Közvetlen az egész mű: csak a mit a két gyerek élményei közé beszöni nem lehetett: a nagy emberek életrajzát, azt olvassák könyvből; de azt is mindenütt helyhez kötve és nem annyira a harcros és politikai, mint inkább a polgári érények dicsőítése szempontjából.

Kedvessé és tanulságossá teszi e munkát a számos, tiszta, szabatos, beszédes rajz; talán nem szükséges külön említenem, hogy a rajzok is kiváló paedagógiai tapintattal vannak összeválogatva. Szóval, valóságos kis *bijou*, a mit e könyvvel a francia gyermeknek kezébe adnak.

Lehet, hogy idővel e munka részletei a gyermeki lélekben elmosódnak; de egy benyomás megmarad belőle: a lángoló hazaszeretet s az az öntudat, hogy a vidék lehet sokféle, de a francia haza csak egy.

S hogy ezt a munkát végig olvastam, az itthoni viszonyok jutottak eszembe.

Íme egy nagy, hatalmas, egységes, osztatlan nemzet szükségesnek találja fiait a hazaszeretetre, a haza egységének megértésére oktatni. És nálunk? Nálunk, a hol annyiféle a vallás, a nyelv, a szokás, a hagyomány, az előítélet, megteszik-e ebben az irányban, a mit kell? Tanítják-e nálunk testvérekül szeretni egymást a felekezeteket, az osztályokat, a nemzetiségeket?

Nem.

Innen, erről a helyről mondom, hogy e részben vétkes mulasztást követnek el minálunk: mert egymás gyűlöletére uszítják már a gyermekeket: „Üsd a zsidót!” — hányszor hallottam ezt meglett ember szájából: mert nálunk csúfolódásra szoktatják a gyermeket, azt mondják előtte: „A tót nem ember”; mert minálunk más faj lenezésére, nemzeti gögre kapatják a gyermeket: „Buta oláhot”, „bakszászt” emlegetnek előtte: s mert nálunk az ilyen beszéd járja: „Boltos az csak rongyos mesterember!”

Nem!

Nincs nálunk elég becsülete a polgári erénynek, a munkának sem. Nálunk nem is nagy ember, ha nem politikus. Nálunk egy jó szájas kortesvezért többre néznek a legderekabb iparosnál, még ha az az iparos feltaláló lángész is a maga

szakjában. Nálunk a munkás embert lenézik. Nálunk az megszegyenyítés, fenyegetésszámba megy, ha úri ember azt mondja a fiának:”Mesterségre adlak!” Ebből ered az, hogy a magyar iparos osztály hátrább áll más nép munkásainál. És ez nem egészséges állapot; ezen segíteni kell.

Nálunk a munka megértésére, nálunk a munka szeretetére serkenteni a gyermekeket szükséges, hogy a kik utánunk jönnek, jobbak legyenek nálunknál.

Ezért támadt bennem az az óhajtás, vajha *Bruno* könyve mintájára egy „*Tour de la Hongrie*” jönné létre.

Másik szempont a fajgyűlölség kiirtása. A szeretetet a haza többi gyermekei iránt korán kell a gyermeki lélekbe csepegtetni. Hagy érezze, hogy tudja az a magyar gyermek, hogy ebben a hazában a legkülönb faj a magyar; de tanulja meg szeretni a többit is; tanuljon kíméletes, méltányos, előítélet nélkül való lenni a többiek iránt is. Akkor fogja büszkén vallani magát magyarnak a szász, az oláh. Mert szeretet szüli a szeretetet.

Harmadik szempont a haza földjének ismerete.

Ismerni a haza földjét — hol volna erre nagyobb szükség, mint itt, a hol a külföldet járó gazdag, művelt magyar nagy meglepetéssel vesz

tudomást a haza földjének, egy-egy újon fölfedezett természeti csudájáról. Főképp az úri családok leányaira áll ez, kik idegen szellemben neveltetvén, hazájuk földjét nem ismerik és — kimondani is szégyen: sokszor teljesen tudatlanok mindabban, a mi nemzetük és hazájuk viszonyait illeti.

Negyedik szempont a történeti érzék fejlesztése. Történeti érzékünk van, csakhogy hamis nyomon jár: csak a harczy dicsőséget keresi. Azt kell egészségesebb irányba terelni: meg kell értetni a városok, vidékek s az intézmények fejlődését és a fejlődés tényezőit.

Végre egy általános szempont: a közhasznú ismeretek, mint: közegészségügyi intézmények, szövetkezés, egyesülés, biztosítás, stb., melyek a mai társadalom nagyszerű alkotásaiban érvényesülnek.

S legvégül az erkölcsi érzet és a jellem fejlesztése, mint betetőzése az egésznek.

Ily szempontok szerint szeretném én, ha Bruno könyve nyomán, egy Tour de la Hongrie létre jönne. Egy ily mű horderejét ne kicsinyelje senki. A benne letett eszmék a gyermekek révén meglelik útjokat a családi körbe; elolvassák azt a nagyok is és tessék elhinni, egy ilyen irányú olvasmány nem megy át nyomtalanul a lelkén senkinek. Maga se tudja az ember de egyszer csak egy későbbi tetteben annak a

sugallata szerint jár el. A fogékony gyermeki lélekre való hatásáról nem is szólva.

Csakhogy annak a magyar Brunónak szerencsés kézzel kell megírva lennie: a nagyképű, száraz, doctrinair kezelés a hatást teljesen megrontaná.

Azért vélném legczélszerűbbnek, ha e társaság, melynek e dolog legigazibb hatáskörébe vág, pályázat vagy megbízás útján, intézné el. Én magam próbáltam, nagyjából tervet készíteni, melyet szívesen bocsátok a társaság rendelkezésére. Hogy kiadó fog találkozni annak idején, abban nem kételkedem.

Czímnek ezt gondoltam: „Két kis fiú utazása Magyarországon.”

Az én két kis fiúm csiki székely fiúcska volna: vagy istensegítsi csángó gyerek, kiknek apjuk Oláhországban halt meg s meghagyta nekik, hogy hazajöjjenek. Átjönnek Brassónál; felkeresik a szülőfalujokat, a hol édes anyjuk testvérébátyját nem találják; utána mennek Kaszára; ott hallják meg, hogy előbb Szegedre került, onnan kiment Amerikába. A Vág mentén Pozsony felé mennek elibe Fiuméig, onnan Budapestre jönnek bátyjuk pénzügyeit rendezni s végre az alföldön telepednek meg.

Főbb vonásaiban ez volna a történet. Jellemfejlésztés szempontjából helyesebb volna a

szabadságharcz utáni időbe helyezni: de akkor le kellene mondani a legutóbbi évtizedek hatalmas kulturális alkotásainak megismertetéséről.

Egyebekben a kezdés haladhatna a francia mű nyomán. A szorosabb értelemben vett családias erényeket, a házi ipart, a helyes gazdálkodási elveket, Erdélyben, a székelyek közt, a szövetkezést a szász földön kellene bemutatni; az építkezést s a gyáripart a Szepességen; a sóbányászatot Mármarosban, a sajtkészítést Liptóban, a szőlőművelést a Hegyalján, a kertművelést a Dunántúl, a mezei munkát az Alföldön, a kereskedelmet a Dunamentén, a brassói vásáron s a fiumei kikötőben, a művészetet, tudományt, törvényalkotást, emberbaráti intézeteket Budapesten, s i. t. A történeti alakok közé felveendő volna egy Teschedik, egy Brunswick Terézia életrajza, tehát az ipar és az emberbaráti intézetek megteremtői. A nemzet nagyjai lehetőleg mind, legfőképp Széchenyi és Deák. A szabadságharczot egy öreg honvéd, vagy más szemtanú mesélhetné el. Egy szóval úgy akarnám, hogy a gyermeki lélek világos képet tudjon alkotni magának nemzetéről s mindarról az erényről és lelki nagyságról a mi azt eddig fentartotta, s dicsővé tette. A mi pedig hiány van a nemzet munkásságában, arra

az Amerikát látott bátya mutathatna rá, úti emlékek alakjában.

A képek közé felveendőnek tartanám nemcsak a városok, faluk, várak, természeti nevezetességek képeit, de a helyszínén felvett ábráit az egyes vidékek ipari munkásságának: pl. gyékényszövő asszonyt Czigándról, fát faragó székelyt Csíkból, csipkeverő asszonyt Liptóból, mesterkélő asszonyt Csallóközből, stb. Továbbá gyárak, múzeumok, intézetek, stb. belsejét. Azután összehasonlító képet egészséges és egészségtelen lakásról, czélszerű és czélszerűtlen istállóról stb. tökéletlen és tökéletes iparczikkról. Szóval, úgy szeretném, hogy ez a könyv eszmélkedésre ébreszse a magyar gyermeket minden fölött, a mit lát; szeretném, ha ítélőtehetsége fejlesztéséhez hozzájárulna, — hogy annak idején necsak lelkesedve, de okosan is tudja szeretni a hazát.

Népköltési gyűjtemények az iskolában.

Mikor a jó minapában egyik tanítóköri gyűlésen felvetődött az a kérdés, hogy a brassói gyermekek nyelvérzéke miért olyan feltűnően fejletlen, ezen jelenség okainak kutatása közben egy más körülmény vonta magára figyelmemet, a melyet négy évi tanítóskodásom folyamán, nem egyszer meglepetve tapasztaltam, a nélkül, hogy okaival egészen tisztába tudtam volna jönni, míg nem a fenti kérdés, melylyel ez a másik jelenség okozati összefüggésben van, nyomra vezetett.

Az lepett meg engem tanítványaimban, hogy a képes beszédet meg nem értik, még a legmindennapibb, legközkeletűbb képes kifejezést is csak alig-alig bírják felfogni; synonymával egyáltalán nem élnek, és nem értik meg a mesebeli, mondai, a hagyományra, népdalra való vonatkozásokat sem. Honnan ez a beszédbeli szegénység? Honnan a képzeletvilágnak ilyenén összezsugorodottsága ebben a játszi korban, mikor más gyermeknek a képzelete inkább a szertelen-

ségekben szeret csapongani? Eleinte azt hittem, értelmükben van a hiba. De ekkor viszont azt tapasztaltam, hogy az élet materiális oldalának megítélésében meglepő éles felfogást tanúsítanak; én legalább sohasem láttam, hogy gyermek annyira tisztában lett volna a pénz értékével, és a vagyoni viszonyokkal, mint itt egyik-másik 10—11 éves lányka. A hiba tehát nem értelmükben van, hanem inkább e materiális érzék túltengésében. Egy nagy hézag van az ő lelkükben azon a helyen, a hol más gyermeknek nem az iskolában, de családi hagyomány útján, apja-anyja elbeszéléseiből, dajkája meséjéből, népdalokból szerzett képzetei állanak. Afféle homályos, csak félig értett történeti, mesebeli, természeti, sőt vallásos képzeteik az idevaló gyermekeknek nincsenek: szegény a fogalmuk köre, szegény a képzeletük, szegény az egész lelki világuk. De hát olyan nagy baj ez? Illusztráljunk.

Egy családnak egyik tagját kiszakítják a többiek köréből; elviszik idegenek közé, a hol gondos nevelésben részesül; megtanul mindent, csak éppen családja hagyományait nem. Ha az így fölnevelkedett ember családja körébe visszatér, vajjon egynek fogja-e magát érezni a többiekkel, a kikhez közös múlt tudata, közösen átélt öröm és bú emléke nem fűzi? Vajjon, érezheti-e az magát — szolidárisnak testvéreivel? Nem fog-e az mindig

félig idegen maradni? És mikor amazok olyan vonatkozásokat használnak beszédjükben, a melyeket ő meg nem ért, ha amazok olyan hurokat pendítenek, a melyekkel egybehangzó az ő lelkében nincs: fog-e az ő lelke visszhangot adni az ő érzéseikre? A ki hibáiban, erényeiben tőlük különbözik, fog-e az tudni velük együtt érezni az élet minden körülményei közt?

Egy nagy család a nemzet is. A ki nemzete hagyományait nem ismeri, kegyelettel nem őrzi, az annak a nemzetnek hű fia, minden áldozatra kész tagja nem lehet; mert az lehet igen kiváló ember, de nemzetéhez az idegen marad örökre. Ha fontos ez a körülmény más, nagy nemzeteknél, mennyivel inkább nálunk, e soknyelvű, országban, a hol a nemzetcsalád különböző nyelvű tagjai között, csakis az államalkotó faj hagyományaihoz való ragaszkodás lehet a kapcsolat, Ha az a kapocs nincs, akkor a részek külön válnak és élnek önálló életet az összeség nagy kárára: társadalom a társadalomban. A nemzetalkotó elemnek az ilyen szétvált elemeket magába kell olvasztania; ennek a beolvasztási, ennek a tömörülési prozessznak épen legfőbb tényezője a nemzeti hagyományoknak, a nemzeti szellemnek terjesztése.

Mert hogy ez az inkoherencia létezik, ki tagadhatná?

Itt Brassóban a baj gyökere a társadalmi viszonyokban rejlik. Ugyanaz az üresség, ugyanaz a szellemi szegénység, ugyanaz az egyoldalúan fejlett, de annál erősebb érzék az élet materiális oldala iránt a felnőttekben, mint a gyermekekben. Egy pillantás a brassói magyar társadalom közeli múltjára megmagyarázza e jelenséget: félig elnyomatva, fejlődésében akadályozva, beékelve más fajok közé, melyek egyike nálánál társadalmilag fejlettebb, műveltség dolgában előbbre haladott, szellemi és vagyoni tőkében gazdagabb, intézményeiben erősebb; melylyel szemben éreznie kellett alárendeltséget, a mely mellett rikitóbban tűnt ki a saját gyöngesége, elmaradottsága: ily viszonyok közt kishitűvé kellett válnia; sokáig nem érezte, a társadalom zöme csak most kezdi érezni az együvé tartozást a nemzet egészével. Innen a félsz, a meghunyászkodás, az alattomoság a brassói gyermekekben, a mik oly éles ellentétben állnak a magyar gyermek szokásos nyíltságával, szinte vakmerő igazmondásával, erős önérzetével: egy elmúlt, szomorú korszak, az elnyomatás hagyta rájuk örökül.

De ez nemcsak Brassóban van így. Más-
hol más okok hasonló viszonyokat hoztak létre. Némely vidéken a nemzetiségi, máshol a felekezeti viszonyok kedveztek a partikularizmus-

nak. Ott van sok helyt a polgári elem, ott van a zsidóság, néhol a föld népe; ott a társadalom másik véglete: az arisztokrácia; s ott van a katonaság, mely nem érzi magát egynek a nemzettel, mely exkluzív életet él és a nemzetbe bele nem olvad.

Mindezekbe a rétegekbe be kell hatolnia a nemzeti köztudatnak; mindezeket részeseivé kell tenni a nemzeti hagyománynak, a nemzeti szellemnek. A csatornát, a melyen ez a beszivárgás történhetik, azokat a finom gyökérszalakat, a mik a felszívódást véghez fogják vinni, ott kell keresni a fogékony gyermeki lélekben. A gyermekek lesznek az a kapocs, mely e különvált tagokat a nemzettesthez fogja fűzni.

De a nemzeti szellem sehol sem nyilatkozik olyan közvetlenül, mint a népies költészet termékeiben: a népdalban, a népmesében; azok a leghívebb letéteményesei a nemzeti felfogásnak, a nemzet erkölcsi érzetének. S naív közvetlenségük által egyúttal hozzáférhetőkké válnak bárkinék, de kivált a gyermeknek inkább, mint az irodalom művészibb termékei.

A külföld belátta a népköltési művek fontosságát régen. A németeknek már száz esztendővel ezelőtt volt Herderjük, majd Grimmjük is. Hogy mily roppant asszimiláló hatása volt a nemzeti hagyományok és népköltési művek fölele-

venítésének és elterjedésének, azt megmérni alig lehet; de annyit lehet kérdezni, vajjon minden Bismarckok vasakarata, minden Moltkék vitézsége és minden Vilmos császárok bölcsesége létrehozta volna-e a német egységet a romantikusok és Grimmék munkássága nélkül? E századnak uralkodó vonása, a nemzetiségek kifejlődése; de e fejlődésnek nem egyik leghatásosabb tényezője volt-e a nemzeti köztudat fölébredése az által, hogy a népköltészet termékei tudatába mentek a nemzeteknek?

De van e kérdésnek a nemzetiségin kívül más, általánosabb oldala is: a modern műveltség roppant épületét a népies, naív hagyományok ismerete nélkül a lélek nem bírja meg. Korunknak másik jellemző vonása a túlzott realitás, a pozitivitás túlsarjadása. A nagy filozófusok századában a gyermeklányka a történelmet oknyomozólag tanulja és sajnálkozva mosolyog a régi naív mondákon. Csakhogy ez nem természetes fejlődés: a pozitív tudást a hit korszakának kell megelőznie. Az Olympus régiebb, mint Plató reszpublikája; Krisztus tana megelőzte Kantot és Schoppenhauert. Kell olyan idő, a mikor a gyermek hisz; kell lenni ideálnak, a mit az ifjú lélek elérni törekszik.

Ezért szükséges a gyermeki léleknek a mese, a dal, a monda. Újabban mind jobban-jobban

méltányolják ezeknek paedagogiai értékét. Jelesebb tankönyvíróink népmesén tanítják a nyelvtant, népdalon a rythmust és pedig előbb az ütemes, magyar rythmust. — Újabb időben kiváló gyűjtemények jelentek meg gyermekek számára; Kármán, Radó, Dömötör könyvei valódi gyöngyök e nemben. De ez mind nem elég. Mert azok a könyvek drágák. Azokat megveheti egykét tehetős szülő a gyermekének. De szegény gyermeknek azok nem jutnak a kezébe. Pedig miért volna a szegény gyermek ebből a gyönyörűségből is kizárva, holott az életnek úgyis annyit ismer a kínjából és az öröméből oly keveset? Hiszen a mai humánus kornak épen az a törekvése, hogy mindenki mívelődvén, mindenki jobbá és így boldogabbá lehessen. Volt idő, mikor a nevelés a hatalmasok kiváltsága volt. Ez az igazságtalanság végre megszűnt. Elvben ki van már mondva, hogy a műveltség áldásaiban részesülhet mindenki. De ezt az elvet meg kell valósítani. A szociális kérdés sürgeti a megoldást. nagy romboló erő van a műveletlen, nyers tömegekben. Azokba lelket önteni, azt az erőt a közjóra gyümölcsözővé, áldásossá tenni, a minden rétegbe elhatoló kultúra van hivatva. Mert tény ugyan, hogy a hyperkultúra erkölcstelenségre vezet, minthogy enervál, mint a nagy metropolisok meglazult erkölcsű társadalmi mu-

tatják: de a nagy tömegek ott jók, a hol fokozott a műveltség. A műveletlen embernek más az erkölcsi nézete. A cigány lop és hazudik és nem bántja a lelkiismeret. Megesik olykor, hogy művelt ember is kizökken útjából és ellenségévé válik a társadalomnak; de az ilyen eset ritka és abnormis, pathologiai okokra vezethető vissza. A gonosztevők és elaljasodottak közt a valóban művelt ember feltűnően kevés. Nemcsak a nyomor, többször a zabolázatlan durvaság viszi a rosszra. És két nyomorgó közül a művelt öngyilkossá válik, a műveletlen útonállóvá vagy gyilkossá.

A sikkasztási statisztika, úgy látszik, ellentmond ez állításnak; de ne feledjük, hogy nálunk még igen sok az úri betyár, a ki esetleg lehet tanult is, de műveltnek nem művelt; mert a műveltség nem a pozitív ismeretek összegében áll, hanem áll az erkölcsök szelídségében a mások iránti méltányosságban és önzetlen jóakarásban, a mire durva lelkű ember nem képes.

A különvált elemek egybeforrasztására kell törekedni a magyar társadalom érdekében, és kell törekedni az apró nemzedékek művelése által. Ma többé nem az egyesek gyermekeit, hanem a gyermekek összeségét kell nevelni. Az alapvető munka e téren az óvodákra vár. Eddig az közönyös volt, hogy mit tanítottak az óvodában.

Azt elvégre is rá lehetett bízni az óvók egyéni ízlésére. De most, hogy az óvást ép oly kötelezőleg fogja rendelni a törvény, mint az iskolázást: most nem lehet többé közönyös, mivel foglalkoztatják Magyarország apró gyermekeseregét. A mindenkire kötelező óvodának majd a szülői házat kell pótolnia; a mit az eddigi gyermekek édes anyjuktól tanultak: a mesét, a dalt, azt az ezutáni gyermekeknek az óvodában kell megtanulniok. Azért üdvözlöm örömmel a Dömötör-, Kozma-, Kohányi-féle gyűjteményt. De ez még nem elég. Kell egy oly népköltési gyűjtemény is, a melybe e dalokból, a népmesékből s népdalokból föl legyen véve minden, a minek által szükséges mennie a nemzeti köztudatba; egy oly gyűjtemény, a mely kézi könyve legyen minden népoktatási intézetnek; a mely ne hiányozzék sehol, semmiféle osztályban sem; a melyből olvasna a tanító munka közben, vagy olvastatna; vagy meséltetné újra a már olvasottat, egy-egy sötét téli napon, egy-egy üresen maradó órán. Ily módon lehetne fölhasználni és a közművelődésre teljesebben értékesíteni a gyermekujságokat és egyéb kitűnő gyermekkönyveket is. Ne legyen az olvasás egy-két jobbmódú gyermek kiváltsága: legyen az közös élvezete mindegyiknek. Az ilyen együttes élvezet nagyban nevelné a közszellemet, az együvétar-

tozás érzetét is, a mi fontos mindenütt, de nálunk elsőrendű tényezője a nemzeti erőgyarapodásnak.

A gyermeklapokkal és a szoros értelemben vett népköltési gyűjteményekkel azonban még nincs a teendők sora kimerítve. A népmese, népdal nem elég. A mondákban, legendákban, a mythologiában s főképp a bibliában sok olyan van letéve, a mi közkincese az emberiségnek: kellene a második gyűjtemény, a mely ezeket ismertesse.

Harmadik dolog volna egy kis könyvtár szerkesztése a serdülő fiatalság számára egy Cervantes, egy Shakespeare, egy Goethe műveiből. A világirodalom nagy szellemeinek művei minden idők minden emberéhez szólnak; azokat közölni kell mindenkivel. Sűrűn hallszik manapság a vád, hogy az olvasó-közönség nem olvas, vagy ha olvas, akkor sem a remekeket keresi. Nos, én úgy találom, hogy ez a vád nagyon igazságtalan.

Shakespeare hőseinek nyakatekert szójátékaiban és a Cervantes kacskaringós, körmönfont körmondataiban a mai olvasó-közönség gyönyörködni nem tud. S miért ne olvasson, kivált a kevésbé művelt olvasó, inkább könnyebb olvasmányt, még ha férczregény is, ha egyszer könnyebben jut hozzá, és könnyebben érti meg?

De tisztítsák csak meg azokat a remekeket attól az avult sallangtól, a mivel koruk divatja czikornyázta fel őket; állítsák csak oda e szépet a maga egyszerű, igaz valóságában: majd fog rajta kapni, majd fog benne gyönyörködni minden érzékű ember, nemcsak a poros, ócska írások kedvelői. Ma, a tömeges produkció korszakában, tömegessé kell tenni a fogyasztást is; de annak csak egyetlen hatalmas eszköze van: az olcsóság, és az, hogy élvezhető legyen minden remekmű mindenki által. Jegyzetekkel nem az amateur, — de az olcsó kiadásokat kell ellátni; mert sok dolog marad érdektelen, mivel nem értik.

Megpendítettem az eszmét, és nagyon örülnék, ha visszhangra találna, és mások több tapasztalattal, több praktikus érzéssel szólnának a dologhoz. Hátha sikerül majd olyan megoldást találni, a mely az ügynek igazán hasznára lesz? Ma, mikor a magyar gyermekirodalomnak Pósája van, talán nem is lesz ez olyan nehéz.

A mai magyar társadalom és a nőnevelés

Minden kulturális egyesület abban a mértékben bírja létjogát, a mely mértékben a nemzeti műveltség fejlesztéséhez hozzájárulni képes; ezen hozzájárulás azonban feltételezi a reális élettal való eleven érintkezést. Engedjék meg azért nekem, hogy elvont paedagógiai teóriák fejtegetése helyett egy nagyon is reális, sőt időszerű dologra irányítsam a Magyar Paedagógiai Társaság figyelmét. Ez a társaság azon szerencsés helyzetben van, hogy felülemelkedve személyes érdeken, magasabb szempontból figyelheti meg az események fejlődését és szenvedély nélkül, tárgyilagosan bírálhatja a viszonyokat, sőt irányt is adhat az elméknek.— Ezzel jelezvén felfogásomat a Magyar Paedagógiai Társaság hivatásáról, legyen szabad- tárgyamra áttérnem.

A mai magyar társadalmat külsőleg szünetlen kavargás, szünetlen emelkedése meg alá-súlyedése az egyes, felszínre vetődött, társadalmi csoportoknak jellemzi. De milyen ez a társadalom belsőleg?

Megadja erre a választ maga az élet. S hű képet ad róla a kor lelkiéletének tükré: a sajtó. Szomorú ez a kép. Akár a nemzeti műveltség, akár a közmoral, akár az egyéni boldogság, akár a magyar nemzeti eszme szempontjából. Egyben, igaz, előnyösen különbözik a mai társadalom a régitől: hogy a munkát jobban megbecsüli és józanabb; már majdnem minden társadalmi elem kezd nálunk dolgozni és most nem hever annyi testi-lelki erő parlagon, mint ezelőtt. Hisz innen a művelődés minden ágában a föllandulás, a fejlődés. Csakhogy a munkaerő megsokszorozódásával nem tartott lépést az általános műveltség: a közerkölcs pedig határozott süllyedést mutat; s ennek a süllyedését s az általános műveltségnek a hiányát megsínyli az egyén és kárát vallja a nemzeti fejlődés. Vegyük azonban e jelenségeket egyenkint.

Hogy általános műveltségről nálunk szó nem lehet, azt sajnálattal vagyunk kénytelenek beismerni mindnyájan, a kiknek alkalmunk volt a mai magyar társadalom különböző elemeivel érintkezni; sajnós, mindnyájan ismerjük azt a felületességet, azt a belső ürességet, a mit a társadalmi külsőségek aggodalmas betartásával alig-alig bírnak leplezni, azok helyt még úgy nevezett jobb köreink is. Melyikünket ne szomorított volna már el társaságaink sekélyessége,

léhasága; az az elvadultság, mely az egymással való versenygések alkalmával kifejezésre jut; a fogékonyságnak csaknem teljes hiánya minden magasabb törekvés, minden nemesebb élvezet iránt. Ezt az általános műveletlenséget megsínli az *egyén*, mert a haladó kornak csak igényei súlyosodnak rá, de ami ezekért kárpótolná: a nemesebb élvezetek megsokszorozódása, abból ő ki van zárva, mert nincs hozzá művelve; hogy a *nemzeti* fejlődés mennyire vallja kárát, azt fejtegetnem igazán fölösleges; az úgylis minden gondolkozó ember előtt világos.

A mi már a közmorált illeti, elég utalnom a corruptió ijesztő elharapózására; elég utalnom ama tapasztalatra, hogy a botrányon ma már nem is bontránkozik meg valami nagyon a közvélemény, hanem rövid időn napirendre tér fölötte. Ma már oda jutottunk, hogy a közvélemény nem bizik a nyilvánosság terén szereplő ember jóhiszeműségében és a gyanúsítgatáson nem háborodik föl senki, hanem azt természetesnek találja mindenki. Mert a corruptió méltelye tényleg kikezdte már a társadalomnak majdnem mindegyik elemét, utat lelt magának mindenüvé, belevette magát a legnemesebb hajtásokba is. Élni, jól élni, kényelemben élni; előre törni, mást megelőzni minden áron, — ez ma a jelszó; és a stréberség hihetetlen mértékben el-

harapódzott a társadalom minden fokán, még a nők közt is. Hogy az ember megdöbbenve kérdi: honnan ez a sivár önzés, honnan ez az erkölcsi sülyedés, honnan ez a mindennel való megalkuvás, mely a magyar természettől annyira idegen?

Hogy e kérdésre megfelelhessünk, a múltra kell fordítanunk tekintetünket: végig kell pillantanunk azon a fejlődési folyamaton, a min a magyar társadalom, az utolsó 30 év alatt átalment.

Kezdjük azon, a mi elmúlt örökre. Jusson eszünkbe az 50-es, 60-as évek társadalma; az a naív, rajongó, önfeláldozásra kész, eszményi törekvésű társadalom. Azoknak, a kik abban a korban kezdtek élni, még eszükben van az 50-es, 60-as évek úri hölgye, a ki a nagyvilág asszonya volt, de a kinek *mondainec*-ségét megnemesítette a nemzeti eszméhez való igaz, mély ragaszkodás; a ki előtt szent volt minden, a mi magyar; a ki hűséges pártolója volt a nemzeti irodalomnak, tevékeny részese minden nemzeti mozgalomnak. A mai józan, kiábrándult nemzedék ezt már el se hiszi. És nem érti meg azt a másik típust sem: az egyszerű, vallásos, egyeneslelkű, régi magyar asszonyt, a ki, bár imádságos könyvén kívül egyebet alig olvasott; a ki nem tudott egy szót se másképp, mint magyarul; a ki háza né-

pének maga szötte-fonta a vászonneműt: mégis őrangyala tudott lenni egész falu népének, orvoslója a betegnek, gyámolítója az árvának, vigasztalója a szegénynek; és tudott együttérezni nemzetével és saját erős, nemzeti érzését, saját mély vallásosságát, saját erős erkölcsi érzetét át tudta ültetni fiaiba, leányaiba. Ilyen volt az 50-es, 60-as évek magyar asszonya; s ilyen volt maga az akkori társadalom is. Önzetlen, naív, rajongó. Csakhogy ez nem tartott soká.

Jött a kiegyezés. A nemzet magához tért dermedéséből. Pezsgőbb lüktetés indult meg mindenfelé. Már nem kellett virrasztani a letargiába merült nemzetet. Ki-ki hozzáláthatott a saját ügyeihez. Eleven életkedv szállotta meg az egész társadalmat. Valami lázas sietős, még a mulatásban is. Ahhoz jött a külföldi tőke nagymértékű betódulása, a mi csak fokozta a vállalkozási kedvet. Optimista volt akkor mindenki. Hogy a földbirtok felszabadult, könnyű volt pénzt szerezni. Mindenki örült az életnek és élvezte vagyonát, a mely, mintha csak most vált volna igazán tulajdonává. A következményekkel nem gondolt senki. Csak élt máról holnapra, és élvezte a luxust, a mit a föllendült kereskedelem mindenkire nézve hozzáférhetővé tett és költezett számolatlan. A magyar társadalom luxus-

igényei pár év alatt európai színvonalra emelkedtek. Csak a számítás, csak a jövedelem fokozása, csak a komoly munka nem jutott eszébe senkinek. S ily szellemben nevelték a leányokat is: kifejlesztették bennük minden testi-lelki bájat; csak éppen egy kis praktikus érzéket felejtettek el beléjük oltani; csak épp dolgozni, a munkát megbecsülni nem tanították meg őket. — Ekkor ütött be a krach. — Nem lehet azt elmondani,, milyen volt az az ébredés a magyar középosztályra. Hiszen talán az lett volna a vége oktalan költsékezésének krach nélkül is; de így, váratlanul, ijeszőbb volt. Hiszen emlékezünk még, hogy ment tönkre egyik család a másik után. Rettenetes kiábrándulás volt az az úri osztályra, a mely vagyonával együtt elvesztette prestigeét is. De megérezte azt az egész társadalom. Hogyne! Mikor egy egész társadalmi réteg egyszerre omlik össze, s épp az az elem, a mely erősen kifejlett nemzeti érzésénél fogva legerősebb támasza volt a magyar állameszmének.

Borzasztó volt akkor az ébredés a középosztályra. Azon a naív, áldozatra kész úri népen egyszerre kegyetlen józanság vett erőt. És elkezdődött az önérdek kultusza. Elkezdődött a hivatalvadászat. Ekkor volt az, mikor nem embert kerestek a hivatalra, de hivatalt az embernek. A nexus és a protekció a közérdekkel soha oly

rút játékot nem üzött. S a közérzés is megromlott és kezdte természetesnek találni ezt az állapotot; és sivár önzés vett erőt a lelkeken; mezelen cinizmus harapózott el a közéletben. Akkor kezdtek fel-feltűnedezni a sikkasztások. A kényelmet, a költekezést nálunk akkor már igen megszokták; s a hivatalt nem kötelességnek, hanem pusztá megélhetési forrásnak tekintve, egy sajátos lélektani proceszus útján, eltompult a lelkiismeretük, s ha a magukéból nem telt, nem átalottak a rájuk bízott közvagyonhoz nyúlni; talán önmagukat is áztatva azzal a biztatással, hogy majd helyrepótolják; s a mikor belátták, hogy ez lehetetlen, akkor maradt végső menedéknek a revolver.

A ki azokat az eseteket figyelemmel kísérte, tudhatja jól, hogy maga az illető csak kivételes esetben volt kártyás, vagy költekező; többnyire családjuknak lettek áldozatai. Nyílt ház, sok vendégeskedés, nagy szabó-kontók, drága fürdőzés, drága cselédség — ezek idézték elő előbb a sikkasztást, majd az öngyilkosságot.

Hány jelenetet tudok, mikor az erkölcsi tönk előtt álló férj kétségbeesetten engedett szemrehányásokat tevő, követelő nejének és könyezve adta ki zsebéből azt a pénzt, a mi már nem volt az övé.

S miközben a régi középosztálynak így

veszett el lába alól a föld, a közben kezdtek a társadalomnak addig számba se vett elemei felszínre vergődni. Kit a tudománya emelt, kit a vagyona, kit szorgalom, kit pusztá élelmesség: s a mi ily társadalmi átalakuláskor természetes, becsempésződött sok selejtes exisztencia is a többi közé. De lassankint mind több-több lett köztük a szellemi munkás, mind jobban-jobban emelkedett az iparos, a kereskedő elem; s végre a hajdani úriosztály is ráadta fejét a komoly munkára, úgy, hogy mai társadalmunk már nem a vagyona van alapítva, hanem a munkára; és elemeit tekintve, demokratikus is már. Csakhogy a közös műveltség még nem hatotta át minden rétegét; az erkölcsi köztudat még nem fejlődött ki eléggé benne; még nincs elég erő, még nincs elég önérték ebben a társadalomban; még igen sok mindent megtűr, még igen sok mindent elnéz: még igen sok mindentől fél, még igen sok minden előtt meghunyászkodik. Szóval, erkölcsi szabadságra, teljes műveltségre még nem emelkedett. Legyen szabad kifejtennem, miért?

Ez a kérdés átvezet a társadalmi viszonyok s a nőnevelés közötti kapcsolatra.

Ebben a körben elég lesz utalnom arra az igazságra hogy egy-egy nemzet fénykorának előidézésében igen nagy szerepük van a nőknek. Vajjon lett volna a francia nemzetnek Molière-je

A Rombouillet-salon nélkül? Támadt volna-e Shakespeare ha Erzsébet udvara nincs? A történelem végig ezt bizonyítja. De bizonyítja azt is, hogy viszont az erkölcsi süllyedés, a társadalmi romlás is a nők erkölcsi állapotával függ össze s hogy a nemzeti süllyedés korszaka mindig akkor áll be, mikor a nő *nemzetétől elidegenedik!* Ezt az igazságot mai viszonyainkra alkalmazva: vajjon a mai magyar nő áll-e az erkölcsiségnek, áll-e a műveltségnek azon a fokán, hogy nemzete erkölcsét emelni, hogy nemzete művelődési munkájában tevékeny részt venni képes legyen? Vajjon szólhatunk a magyar nők közös műveltségéről, közös erkölcsi színvonaláról? És hogyha nem szólhatunk, miért van az?

Mert nem szólhatunk, valóban. A mi nőinkben közös műveltség, közös erkölcsi színvonal nincs. Mert közös erkölcs csak közös műveltség, közös hagyományok talajából fakadhat; a mai női nemzedék pedig ezt a tényezőt nélkülözi. Nem lehet valami heterogénebbet képzelni, mint a magyar társadalom női. Mert a hány magyar nő, annyiféle az erkölcsi nézete, a lelki világa. Egyik híres francia pedagógus a jó minapában e szavakkal avatott fel egy felsőbb leányiskolát: „Művelt francia nőkké fogjuk nevelni leányainkat, olyanokká, a kik át legyenek hatva a nemzeti szellemtől, a kikben élő tudat legyen mindaz

az eszme, a mit a francia szellem mostanáig művészetben, tudományban, irodalomban létre hozott.” El lehetne ezt a magyar nőkről mondani? Hogy ők át volnának hatva a magyar nemzeti szellemtől, hogy eleven tudat gyanánt élne lelkükben mindaz az eszme, a mit a magyar szellem ezideig létre hozott? Nem; azt a mi nőinkre, még művelt nőinkre sem mondhatjuk. A francia nő műveltségének az a kritériuma, hogy nemzete irodalmát teljesen ismeri-é; a ki azt nem ismeri, azt ott művelt nőnek nem tekintik. Hányan maradnának a művelt magyar nők, ha reájuk is ezt a mértéket alkalmaznók? Csak-hogy ezt minálunk nem kérdezi senki. A mi magyar hölgyeink arra büszkék, hogy magyarul nem tudnak; a minap egy úriasszony fülem hallatára boldogan dicsekedett el vele, hogy az ő kis lánya hamarább tudott francziául, mint magyarul; magyarul nem is tud egyebet, mint a mit a cselédségtől hall. Hát az ilyen anya, s még inkább az ilyen anyának gyermeke, hogy lenne képes arra, hogy lelkében öntudatosan ápolja nemzete hagyományait, hogy ő előtte drága, becses legyen nemzete múltja, hogy az ő lelkének rugói közt a fajszeretet is működjék? S épen azok ilyenek, a kik vagyoni helyzetük, társadalmi állásuknál fogva arra hivatvák, hogy a társadalomnak irányt adjanak, hogy alkotásra

ihlessék a nemzeti szellem munkásait, hogy az érdekek és a pártok harczában az eszményi törekvések Vesta-tüzét ápolják. Sajnálni lehet a magyar művészt, a magyar író, mert nincs, a ki az ő alkotásukat megértse, nincs, a ki Őket buzdítsa; mert a fogékony női lélek elzárkózik előlük; meddő ragaszkodással idegen kultúrán, idegen irodalmon csügg, a mely pedig nem gyarapodik tőle; holott a nemzeti kultúra folyton sínyli részvétlenségét. Eszményi törekvés? Azt a mai magyar nőben hiába keresni. Sivár önzés lakja lelkét: még a gyermeke is terhére van és eldicsekszik vele, hogy azt se tudja: van-e, nincs-e, úgy gondját viseli a *bonne*. -- Es nem lévén a mi nőinknél közös műveltség, nincs bennök közös erkölcs sem. (Falun még van: ott még megmaradt valami a régi erkölsből; de a városok társadalma? Arról jobb nem is szólani. Lazább erkölsöt, tágabb lelkiismeretet, frivolabb, léhább szellemet nem találni sehol.)

De hol vegyék a mi nőink a közös műveltséget, mikor az ő neveltetésük tisztán a véletlenre van bízva? Egy-egy jött-ment idegen nő, a ki odavetődik, az fejleszti lelküket, a hogy tudja. És a véletlentől függ szellemi táplálékuk is. Idegen nevelőjüknek könyvei, folyóirata, a kölcsonkönyvtárakból megkapott, a divatlapok-

hoz mellékletül adott selejtes regények; a házalók által kezükre játszott férczmunkák — ezekből áll szellemi eledelük. Hogy a nemzeti irodalomnak kiválóbb termékeit s a világirodalomnak remek alkotásait ismernék, s azokról Önmaguknak számot is tudnának adni, arról szó sincs. Még a napi sajtóból mentnek némi közös műveltséget. De az is csak úgy *meგრად* rajtuk; lelki életükkel egybe nem forrad, azt meg nem termékenyíti. S különben a sajtótermékek is inkább csak a selejtese iránt érdeklődnek; a komolyabb irányú dolgok megértéséhez és élvezéséhez nincsenek hozzáedzve. S ha véletlenül valami új irodalmi termék, úgy kölcsönképen vagy ajándékul a kezükbe kerül, azt elolvassák; magát a mesét figyelemmel is kísérik; de hogy egy Arany művészetével van-e az megírva, vagy a ponyva számára összeférczelve — a közt különbséget tenni alig tudnak. A kivételeknek tisztelet; de a nagy, igen nagy többség csak ilyen még minálunk most is.

És ez bizony szomorú. Mert mi nem vagyunk nagy nemzet. Mi nem engedhetjük meg magunknak a műveletlenség luxusát. Nekünk minden egyes ember testi, lelki, erkölcsi erejére szükségünk van; hogy mindegyikünkben legyen annyi erő, hogy a körébe jutó idegen elemet a magyar nemzeti eszmének megnyerni, a magyar

jellem tiszteletére kényszeríteni képes legyen. Ma már egy faj sem harcol nyers fegyverekkel, hanem a jobb erkölcs, a nagyobb tudás, az intenzívebb munkaerő fegyverével. Ma a politikai szervezet nem elég erős kapocs; az idegen nemzetiségeket csak erősebb értelmiségével, csak erkölcsi fensőbbiségével olvaszthatja magába ez a faj, csak ily úton tarthatja meg elsőségét.

Ezért kell a magyar nőnevelés intenzívebbé tételére törekedni; mert a mai magyar nő hibája mind az elhibázott nevelésből ered; ezért kell oda hatni, hogy a magyar nők műveltsége magyar műveltség legyen; hogy a magyar nőkben is eleven tudattá válják, a mit nemzetük szelleme irodalomban, művészetben, erkölcsben létrehozott. Ezért kell módot keresni arra, hogy a magyar műveltség meglelje útját minden egyes társadalmi rétegbe, hogy megnyíljanak előtte azok a nőnevelési intézetek is, melyek eddig tisztán idegen kultúra talajából táplálkoztak. Szóval, meg kell magyarosítani a magyar nőnevelést: ez többet fog lendíteni a magyar faj ügyén, mint valamennyi kultúregyesület s állami törvény együttvéve. És meg fog termékenyülni a magyar szellem, és meg fog tisztulni a köz-erkölcs. Mert a társadalmi erkölcsnek igazi őre a nő de közös erkölcs csak közös _műveltség talaján fejlődhetik.

Ezekben volt szerencsém rámutatni Magyarország mai társadalmi viszonyai s a nevelés közötti összefüggésre, e társaságban, melynek hivatása egy jobb jövőn munkálkodni, egy erős erkölcsű, művelt, magyar társadalom fejlődését elősegíteni. Maga a tárgy talán inkább tartozott volna valamelyik kulturegyesület gyűlésére: de én azért hoztam fel itt, mert a paedagógiával foglalkozó társaságnak módjában van. a bajt nemcsak felismerni, hanem azt helyes paedagógiai eszmék terjesztésével meg is orvosolni.

A magyar nő kozmopolitása.

Megdöbbenve veszünk hírt a napi sajtó útján azokról az esetekről, mik majd a „törvénytörési”-rovatban, majd az öngyilkosságok vagy a bűnesetek krónikájában egy-két rövid szóba foglalva — az újdondász jól tudja, hogy a közönség idegeit az ilyen mindennapi dolog már úgy se izgatja fel — mint egy villámlás fénye világítják meg a mai társadalom erkölcsi bomlását, mely elhatolt immár minden rétegbe s melyet a fokozódó fényűzés elleplezni s az egyre rafináltabb élvezetek mámore feledtetni nem képes. A gondolkozó ember előtt ilyenkor önkénytelenül támad az a kérdés: Honnan van ez és hová fog ez vezetni? Es a fáját szerető, nemzetéért aggódó ember félve kérdi: nincs hát mód a bomlás megállítására? Talán van mégis. Az a négy szó, a mit címnek fölírtunk, részben megadja e kérdésekre a választ; a kérdés többi részletének taglalásába, természetesen, ezúttal nem bocsátkozhatunk. Ezúttal elég, ha ez egy szempontból vonjuk le a tanulságot.

Volt idő, mikor, a francziát kivéve, minden nemzet művelt női kozmopoliták voltak; azaz, jobban mondva, oly kevesen voltak az egy színvonalon állók mindegyik nemzet legfelsőbb régiójában — felső tízezer helyett talán csak felső ezerről vagy százról lehetett szó — hogy azok egy kis külön társadalmat alkottak maguknak, a melybe a bejuthatást nem biztosította sem a nemzetiség, sem a vagyon, sem a név, csakis a műveltség, a múlt századok *bel esprit*-je; ennek az exkluzív nemzetközi társadalomnak nyelve a francia volt, az akkori egyedüli világnyelv, szellemi tápláléka is a francia irodalom, mely már akkor elérte virágzása tetőpontját. E francia színezetű nemzetközi műveltséggel kellett megküzdenie Goethének, ezt ostorozza Puskin is Tatjánája vonzó rajzában. De ma a nemzeti irány felülkerekedett mindenütt. A francia irodalom most vett csak föl igazi nemzeti vonásokat, hogy a világoralmat elvesztette; de azért ott a sovinizmus sokkal inkább az olvasókban nyilvánul, abban, hogy büszkén utasítják vissza az idegen szellem termékeit, viszont feltétlenül kötelezőnek tekintik a francia szellem minden kiváló alkotásának teljes ismeretét; a francia művelt társaság egyenesen kizárja a maga köréből azt, a ki, francia létére, nemzete irodalmát nem ismeri és szellemi mozgalmait figyelemmel nem

kíséri. Holott Magyarországon nagyon sok a magas társadalmi állású és széleskörű műveltségű úri nő, a ki *au courant* van az angol, a francia, a német irodalomban; a ki Ibsen, Tolsztoj, Echegaray egy-egy művét izgatottan várja; a mi íróink fejlődéséről azonban nem vesz tudomást. A német társadalom 71 óta szintén valószínű kultuszszá avatta a rajongást mindazért, a mi tősgyökeres német. Lapjaik a legvéresebb szájú sovinizmust hirdetik, íróik életfeladatukká tették kiböngészni mindazt, a mi a nyelvben, a társadalmi és népszokásokban sajátlagos germán és bámulatos szívóssággal törekednek mindezt a köztudatba átültetni, a nemzet közkinccsévé tenni. S törekvéseikért mily hálás ez a nemzet! Csak a *Gartenlaube*-t említem. Hol van szépirodalmi lap, a mely szívósabb izgatást fejtene ki a nemzeti eszme érdekében. Nem mulaszt el egyetlen alkalmat a specziális német nemzeti éretnyek kiemelésére és ostromozására mindannak, a mit német szempontból hibának tart. Nincs *oly* parányi eszköz, a melyet kicsinyelne s nincs akkora tekintély, a mely elől meghátrálna, ha a nemzeti eszme védelméről, vagy terjesztéséről van szó. De ez helyes is. Mert erőteljes nemzeti irodalom csakis ily viszonyok közt fejlődhetik; az erőteljes nemzeti közérzést pedig szintén csak egy ily, minden ízében nemzeti irodalom táplál-

hatja kellőleg. S ezzel szemben mit látunk nálunk? A legműveltebb rétegek részéről a legteljesebb közönyt mindazzal szemben, a mi nemzeti. Nincs német művelt nő (talán magyar sincs), a ki Marlittot ne ismerné; s hány finom, előkelő magyar úrnőt tudok, aki pirulás nélkül vallja be, hogy ő még Jókaitól nem olvasott semmit. Gypet, Zolát, Maupassant-t tartják asztalukon; Ohnet-t könyv nélkül tudják: a magyar íróknak meg nevét is alig ismerik. „Nőjenek elébb nagyra az apró óriások” —jegyzik meg erre. Könnyű azokat egy ilyen elmés megjegyzéssel neveltségessé tenni: de tettek volna így a francziák az ő kezdő íróikkal vajjon beragyogná-e ma nevük fénye az egész művelt világot? Ámbár valljuk meg, hogy abban a kétes dicsőségben a románnokkal s egyéb zsenge műveltségű népekkel kell osztoznunk, hogy a francia szellem fénye nálunk oly vakítóan világít; egy kicsit a saját fényünk szegénységének jele ez; a mai francia írókat annyira nem istenítik sehol, mint minálunk; pedig ott van, hogy mást ne mondjak, Ohnet, kiről még a francia kritika is rég bevallja, hogy vásári munkás az irodalomban, és sikerei csak afféle *succes de librairie*-k: otthon csak a félművelt nagy tömegeknek a kedveltje; mi pedig igazi nagyság gyanánt csodáljuk a magunk jeles íróinak rovására. — És így mittevő legyen, a magyar

író? Utánoz vagy elparlagosodik. Az első előli benne a nemzeti szellemet, a második visszafejleszti.

Mindez meglehet — hallom az észrevételt, — de mi köze e siralmas irodalmi viszonyoknak a társadalom erkölcséhez és a családi kötelékek szilárd vagy laza voltához?

Igen nagy köze van. Megmondom, miért.

Megszűnt a régi jó idő, mikor a társadalmi rétegek kasztszerű különválása mellett mindegyik társadalmi osztálynak meg volt a maga külön erkölcsi kódexe, a melyet megszentelt a hagyomány s a mely ellen vétetni nem lehetett senkinek, ha társadalmi rétegében megmaradni akart. A régi választó falak leomlottak. Ma minden tér nyitva áll mindenki előtt. Esze és szorgalma, no meg néha pénze árán minden állást kiküzdhet magának mindenki. Meg is állhatja helyét, megvan hozzá mindene: tehetsége, kitartása, vagyona, Csak épp erkölcsi kvalifikációt nem hoz magával mindig; azt a finomabb megkülönböztetést a *lehet* és *illik*, a *jogos* és *méltányos* közt, a mi még nincs írott kódexbe foglalva, a mit csak szájhagyományképp hagy egyik nemzedék örökbe a másikra, sokszor csak mint veleszületett gyöngédséget. De nemcsak a társadalmi tisztesség e finomabb árnyalataira, — a közkeletű társadalmi erkölcsre sincs általános érvényű törvénykönyve

ennek a mi társadalmunknak. Nem is lehet. Oly rohamos átalakuláson ment át, a szétzúllás és a fejlődés oly szédítő gyorsan megy benne végbe, hogy a saját erkölcsi szükségletével még ma sincs tisztában s így nem szűrhetette le erkölcsi nézeteit, nem alkothatta meg a saját erkölcsi törvénykönyvét. Ily körülmények közt a különféle társadalmi rétegek erkölcsi felfogásába bizonyos egységet csakis az a tényező hozhat, mely megleti útját mindenüvé: mely naponkinti közvetlen hatását éreztetheti mindenkivel: melynek befolyása alól nem vonhatja ki magát senki: az irodalom, a sajtó. Ha a magyar irodalomról, a magyar sajtóról ezt el lehetne mondani! De mikor annyian vannak, a kikre ez az irodalom még csak nem itt létezik. Hogy teljesítse a magyar sajtó a maga nemzeti és erkölcsi hivatását, mikor annyian elzárkóznak előle? Azt vetik ellen, hogy a kik a magyar irodalom befolyása elől elzárkóznak, azok az idegen szellemi termékekben lelik meg erkölcsi szükségletük kielégítését. Ez nagy tévedés. Erkölcsi szükségletének kielégítését mindenki *csak a saját nemzet körében* találhatja fel; szórakozást, okulást meríthet más nemzet irodalmából is; ezt az egyet csak a saját nemzetéből merítheti. Mert minden nemzet írói a saját fajuk erkölcsi szükségletét tartják szem előtt: annak az erényeit

ápolják, annak a hibáit ostromozzák; s ez teszi műveik hatását nemzetükre nézve mélylyé, értékessé; a többi nép műveiket csak művészi szempontból vizsgálja; de saját népük életében az a művészi alkotás egyúttal erkölcsi tényező.

Rohamosan terjed művelt osztályainkban az erkölcsi rothadás, rohamosan gyengül az erkölcsi érzék. Miért? Mert nincs erkölcsi köztudat; mert a tisztesség dolgában nálunk nincs-kiforrott, megállapodott közvélemény. Nincs pedig azért, mert a mi a mai viszonyok közt egyedül lenne képes az egész társadalmat átható köztudatot megteremteni és valóban köztudattá is tenni: az irodalom, a sajtó, nem számíthat a társadalom műveltebb részének erkölcsi támogatására; magára van hagyatva, elszakad attól a talajtól, a melyből táplálkoznia kellene, és megszűnik a magyar társadalom erkölcsének hirdetője lenni; elszakadva a nemzeti talajtól, a kozmopolitizmus felé gravitál és nem munkálva a magyar társadalom erkölcsét, erkölcsstelenné válik maga is; a nemesebb erkölcsi tartalom kivesz a sajtóból, az eladóvá válik és önző érdekek szolgálatába szegődik. Meg fogja ezt tenni az irodalom is; csakhogy annál a fejlődés folyamata lassúbb; de már is sok jel mutat erre a dekadens irányra.

S hogy a dolgok ide jutottak, abban nagy

részük van a nőknek; valójában nem is nekik, de annak a kozmopolita iránynak, mely eddig a magyar nőnevelésben uralkodott. Hol is vette volna az a német *gouvernante*, az a léha svájci *bonne*, az a kapzsi angol *miss* az érzéket a magyar nemzeti erények, a magyar nemzeti hibák iránt? Hogy tudta volna a gondjaira bízott ifjú lányba a kötelességérzetet beoltani faja, nemzete iránt? Hogy tudott volna a kezére bízott fogékony lélekben lelkesedést ébreszteni nemzete szellemi alkotásai iránt? Még jó, ha legalább az idegen író meg tudta vele kedveltetni. Így idegenedtek el Magyarország művelt családjainak fiatal leányai nemzetük hagyományaitól: így tanulták meg lenézni a magyar népeletet, az egyszerű falusi szokásokat, (mert megvan úri hölgyeinkben ez is: a mire minden nemzet női büszkék: ők szégyenlik fajuk sajátságait): így szokták meg vakon imádni mindazt, a mi külföldi; s ez az áldatlan előítélet végigkíséri őket az életen és tudtukon kívül döntő tényezőül szerepel előttük minden elhatározásukban, így váltak közömbösekké a magyar társadalom erkölcsi felfogása iránt; így állt be az a csodálatos helyzet, hogy annak ítéletét önmagukra nézve kötelezőnek nem tartják. Az angol társadalom ki tudja zárni az erkölcsi közvélemény ellen vétőket. Nálunk az ilyesmi lehetetlen. Nálunk akárhányszor meg-

esik az, hogy nő megsérti hitvesi kötelességét, beszennyezi tűzhelye tisztaságát és a társaság mégis megtűri; nem könyörületből, csak gyávaságból, az erkölcsi érzék eltompulása folytán: nem gondolva meg, hogy az ily elnézéssel önmagát bélyegzi meg. Hogy a társadalom e gyávasága mennyire könnyíti az elválásokat, sőt az egészen erkölcstelen életet is, azzal tisztában lehet mindenki, a ki tudja, elhatározásainkban mily fontos tényező e kérdés: mit szól majd hozzá a világ?

A kik ebben a légkörben nőttek fel, azokon már nem segít semmiféle orvosság. Javulást csak a jövő nemzedékektől lehet remélni; azoktól, a kiket már magyar szellemben nevelnek; a kiknek fiatal, fogékony lelke teleszívja magát magyar erkölccsel, nemzeti érzéssel, hagyománnyal; a kiknek képzelete a magyar lélek alkotásaiban találja gyönyörűségét; a kikben kitéphetetlenül gyökeret fog verni az a tudat, hogy nekik kötelességük van fajukkal szemben, a melyet teljesíteni kell még áldozatok árán is. Majd ha ez a nemzedék lép a mai helyébe, akkor ki fog gyógyulni erkölcsi betegségéből a magyar társadalom is: akkor ki fog fejlődni az erőteljes magyar nemzeti irodalom és az meg fogja teremni az erőteljes magyar közszellemet.

A magyar tanítónő.

Oly típusa a magyar társadalomnak, a mely huszonöt évvel ezelőtt még nem létezett, sőt ismeretlen volt, mint fogalom is. A nemzeti szervezetnek a kiegyezés után megindult erővel teljes, intenzív életműködése hozta létre, a természeti élet törvényeinek megfelelően, a további fejlődéséhez szükséges ez új szervet kifejlesztvén magából. Mert kétségtelen, hogy a nemzet minden rétegét átható műveltség csak oly feltétellel képzelhető, hogy annak teljes mértékben részese a nő is. A magyar nőnek azonban magyar nemzeti műveltséget nem adhatott sem az idegen guvernant, sem a nemzeti szellemtől elzárkózottan élő, a nemzeti élet lüktetését meg nem érző, többnyire idegen szellem, idegen áhitat termékeivel táplálkozó apácza; az idegen guvernant vallástalan kozmopolitát nevelt belőle, a nemzettől idegen, apácza az egyháznak, de nem a magyar nemzeti egyháznak, nevelt buzgó híveket: a magyar nemzet életszükségletét sem az egyik sem a másik ki nem elégíti; azt a magyar nem-

zeti műveltséget csak a magyar nemzeti szellemtől áthatott, a magyar szellemi élet talajából táplálkozó, fáját híven szerető, hibáit és erényeit ismerő, nemzete eszményeiért lelkesedni, érzelmeiben osztozni tudó, művelt, magyar nő képes. Azért fejlesztette ki magából a magyar nemzet szervezete ezt az új szervet.

Csakhogy az ily fejlődési folyamat nehezen megy.

A kik a társadalmak fejlődését figyelemmel kísérik s azoknak pszichológiáját ismerik, tudják jól, mily nehezen tör magának utat egy-egy új felfogás, mily nehezen szerezhet magának érvényt egy-egy új elem a régi rétegek máradóságával, rátartiságával, előítéleteivel szemben. Tapasztalták ezt a magyar tanítónők is. Az a huszonöt évi út, a mit máig bejártak, nem volt rózsákkal hintve. Úgyszólván, nyomról-nyomra kellett kiküzdeniök minden talpalattnyi tért a közbecsülésben, a közszeretetben. A társadalom a jövevényeknek jóindulatot nem volt hajlandó előlegezni; mint zárt falanx tömörült előtte, melybe sokszor csak a legnagyobb önfeláldozás, sokszor megalázkodás árán, mindig sok keserűség, bántó mellőzés után volt képes behatolni. A miért azonban a társadalmat felelőssé tenni nem lehet; oly mélyen gyökerezik az emberi természetben a ragaszkodás a megszokott elő-

ítéletekhez s az idegenkedés mindattól, a mi idegenszerű s a megszokott felfogásba belé nem illeszthető.

Sajátságos helyzete volt kezdetben a magyar tanítónőnek. A társadalom benne látta első képviselőjét a nőemancipáczióknak, mely eszme a józan, hagyományain csüggő magyar faj felfogásától annyira idegen. Innen a ridegség, a melylyel kezdetben fogadták. Csak az egyedül álló nőt látták benne, a ki szakítva társadalomszentesítette hagyománynyal, anyai és rokon oltalom nélkül neki megy a világnak és él függetlenül férfimódon. Nőietlennek gondolták és azért nem tisztelték benne előre a nőt. S mint minden fejlődő, heterogén elemekből alakult szervezetben, úgy ebben is akadtak kivételek, a melyek az előítéletet megerősítették. A többség nem szolgált rá e vádra; az előítélettel mindazáltal meg kellett küzdenie mindegyiknek. Könnyebben ment a dolog azoknál, kik nem állottak egyedül idegenek közt, kik családjuk körében maradhattak hivatásuk teljesítése közben is, vagy kik édesanyjukban bírták erkölcsi támaszukat. Sok, keserű küzdelmen mentek át a többiek. De ma már utat tört magának a társadalom csaknem mindegyik művelt rétegében az a meggyőződés, hogy a tanítói életpályára lépő nő nem lépi túl a maga

természete-kijelölte életkörét: hogy természetes hivatását teljesíti ott is, mert nevel a szeretet és példa mindenható ereje által s ezzel az emanczipáltság ódiума megszűnt: a tapasztalás bebizonyította, hogy a nő azáltal, hogy tanít nem veszít semmit vonzó nőiességéből. Sőt a moralista azt teheti hozzá, hogy a sokszor önfeláldozást kívánó kötelességek szakadatlan teljesítése erkölcsi tartalmát tetemesen gyarapítja, a helyzetével járó küzdelem pedig jellemét kifejleszti és megteremti az erkölcsi alapot sokszor ott is, a hol az azelőtt hiányzott.

Kétségtelen, hogy a léhaság, mely ma a társadalom minden elemét megmételyezte, nem hagyta érintetlenül a tanítónői kart sem. A kiknek erkölcsi szervezetük kevésbé ellentálló, azokra igenis elragadt és azokban ki is fejlődött e társadalmi fekély. De a többség immunisnak bizonyult. Kötelességét híven teljesíti s akár mint szüleinek, vagy kisebb testvéreinek támasza, akár mint anya és feleség megállja a helyét, kivívja magának a köztiszteletet s egy család erkölcsi életének lévén őre, jelentékeny erkölcsi tőkét képvisel a társadalomban maga is; nemesítő befolyása egész környezetére kiterjed. S ezzel megpecsételte létjogát.

Ma már a társadalom a tanítónői intézménnyel egészen megbarátkozott. Egyesekben talál

gáncsolni valót — hisz nem azért emberi alkotás, hogy tökéletes legyen — de a tapasztalás arról győzte meg, hogy a magyar tanítónők keze alól kikerült fiatal leányokból derék, hű nők, okos, jó anyák valának, a kikben meg van a kötelességtudás, a kik hű és okos őrsei tudnak lenni tűzhelyüknek. Nem az ismeretek terjedésében, nem a külső műveltség magasabb fokában találok a magyar tanítónők működésének jelentőségét, hanem az erkölcsi tőkének eme gyarapításában, melynek értéke nemzeti szempontból megbecsülhetetlen. S bennem a magyar nő örül annak, hogy a magyar tanítónő keze alól kikerült magyar leány erősen meggyökeredzett nemzeti érzést, faj szeretetet, s nemzete törekvése iránti őszinte, meleg érdeklődést visz magával az életbe s talán nem hiú reménység az, hogy az ily fiatal leányban, a ki lelkét teleszívta nemzete eszményeivel, kinek képzelete a nemzeti szellem alkotásaiban leli gyönyörűségét, az a faj szeretet nem is fog gyengülni, de éltető forrása marad később is a nemes elhatározásoknak.

S most egy vallomás.

Mikor a tanítónői pályára léptem — ez volt első lépésem a szülői ház eszményi légköréből a való világba — megdöbrentett a léhaság minden megnyilatkozása és a tapasztalatlan lélek felháborodásával és türelmetlenségével törtem pálczát

azok felett, a kik akkori felfogásom szerint, a nőnevelés templomit kufárkodásukkal megszenteltelenítették és elkeseredésemben talán hajlandó lettem volna magát a templomot is lerombolni.

Azóta az élet másra tanított.

Most már tudom, hogy egyesek botlásáért az összességet tenni felelőssé nem lehet. És tudom azt is, hogy emberi munkától tökéleteset kívánni esztelenség. Az embernek meg kell tudni elégedni azzal, a mi gyarló emberi erővel elérhető és tudni kell megtalálni mindenben azt, a mi igazán jó, a minek értéke el nem múlik. S így megbékéltem a tanítónői intézménnyel én is, csodát nem várok tőle; de megbecsülöm azt a szerény munkásságot, a mit a maga körében mindegyik tanítónő kifejt. Mert tudom, hogy hatásában az a munkásság hasonlatos a csendes esőhöz, a mely mélyen hatol a földbe s egy jövőendő tenyészet csíráit kelti életre. Ha igaz, hogy egyetlen szó, tett, nincs elvesztegetve, míg az ember emberek közt él, kétszeresen áll ez a tanítónőkre, kiknek egy szelíd szavuk, egy nőies eljárásuk egy egész sereg lélekben kelt visszhangot, egész sereg fiatal leányt ösztönöz utánzásra; mert ez esetben áldássá válik a női nem idegrendszerének gyengesége, melynél fogva a példának nehezebben áll ellent és könnyebben szuggerálható.

Ezeket a gondolatokat ébresztette bennem a legelső magyar tanítóképző jubiláris ünnepe, a melyre a csalogány-utcza új ház dísztermében összegyűltek azok, a kik az első huszonöt év küzdelmeit átérték. A ki huszonöt év előtt, a fejlődő nemzeti szervezet életszükségletét megérezve, ezt az intézményt megteremtette, Eötvös, a nemes idealista, szelleme nyugodt lehet: eszméi tovább élnek e művében; és a ki az ő eszméjét megvalósította, Zirzen Janka, a magyar tanítónők anyja s közvetve az egész magyar nemzet nevelője, örömmel, büszkeséggel tekinthet huszonöt évi munkásságának eredményére, mert megérte, hogy az általa elültetett magocskából az ő keze alatt lett ez a terebélyes nagy fa, a melynek gyökerei elérnek az ország minden részébe.

A leányok középfokú oktatásáról.

E tétel kitűzésével a középiskolai tanár-egyesület központi választmánya egy igen érdekes és magyar nemzeti szempontból nagy fontosságú ügyre terelte a figyelmet.* Érdekesnek mondtam e kérdést azért, mert tárgyalása által hivatva van a magyar társadalmát új és meglepő világításban tüntetni fel; nagy fontosságúnak, magyar nemzeti szempontból nagyfontosságúnak pedig mondtam azért, mert helyes megoldása ma még kiszámíthatatlan hatással lehet a nemzet fejlődésére.

A középfokú oktatásnak fontosságát hangsúlyoznom itt e körben nem szükséges. A felől azonban, hogy specziálisan a leányok középfokú oktatásának fontossága is eleven köztudat gyanánt élne itt mindegyikünk lelkében — a felől némi kételyeim vannak. Nem vádképen mondom. Nálunk, Magyarországon, ez ma még természetes. Hiszen úton-útfélen hallunk olyanforma véleményt, még okos, művelt emberek szájából is, hogy:

* Még 1892. elején.

„– Kell is az asszonynak tudomány! Elég tudomány neki a főzőkanál”. Sőt ezt a véleményt magam is helyeslem, már t. i. azt az örök igazságot, a mely benne, kissé triviálisan ugyan, kifejezésre jut, hogy a nőnek helye a családi kör, birodalma a házi tűzhely. Ez ellen, az igazság ellen támadni eszem ágában sincs. A természet, maga Isten rendelte azt így és mondhatom, hogy nincs nő, a ki ezen a körön túllépve, boldog lehetne. Nem is ez ellen az igazság ellen küzdve, hanem ellenkezőleg, alapul véve, akarom előadni nézeteimet a fenti kérdésre nézve.

Mielőtt azonban a kérdés részleteire áttérnék, legyen szabad az imént említett szólásmódra reflektálnom, legyen szabad fölvetnem azt a második kérdést, jogosult-e hát az a vélemény a maga szószerinti értelmében is, hogy „minek asszonynak a tudomány, stb.” — Mit mond ehhez az élet? Vessünk egy pillantást a mai magyar társadalomra és e társadalom statisztikájába. Az a statisztika a maga lakonikus modorában azt adja tudtunkra, hogy Magyarországon háromszázezerrel több a nő, mint a férfi. Tehát háromszázezer oly nő, a kinek nem jut osztályrészül a saját tűzhelye mellett melegedni; háromszázezer oly nő, a kitől meg van. tagadva a családi élet boldogsága: arról, hogy éppen a középosztály női közül hányan vannak ilykép kirekesztve női

hivatásuk teljesítéséből, a statisztika hallgat. Annál beszédesebb feleletet ad erre az élet. A ki, bár egyszer, figyelmesen vizsgálta e szempontból Magyarország társadalmát, annak lehetetlen, hogy föl ne tűnt volna, milyen ijesztő arányban csökken a családalapítások száma éppen az intelligens osztálynál. Ha a dolog nem volna oly komoly, elég lenne ráutalnom a lányos apák kétségbeesésére s arra a megdöbbentő jelenségre, hogy már az öt-hat éves kis lányt tanítónőnek, postamesternek szánják. Mennyiben rejlik az ok a megnehezedett megélhetési viszonyokban, mennyiben magának a társadalomnak közömbösségében, kimerültségében: azt most nem kutatom; elég, hogy a baj megvan: én ezúttal csak azzal „akarok foglalkozni, mennyiben járul előidézéséhez és viszont mennyiben képes következményeit enyhíteni a leányok középfokú oktatása.

Mi az oka, hogy a művelt osztály nőinek nagyobbik fele nem megy vagy csak későn megy férjhez? Az a tapasztalat, hogy ha férjhez mennek is, férjük anyagi helyzetébe magukat beletalálni nem tudják és férjük posztíóját nem hogy szilárdítanak, hanem még gyöngítik, igen sokszor lejtőre is juttatják. Ennek oka pedig tisztán a leányok eddigi elhibázott nevelésében rejlik. Tessék megfigyelni: az erkölcsileg úgy, mint va-

gyonilag tönkrement családok nagy részében el volt hibázva a feleség, az anya nevelése. Nem tanították meg annak idejében és később nem tanította meg a férje vagy a saját anyai ösztöne számítani, a reális életviszonyokat latba vetni: ezért pusztult el általuk a család vagyoniag; nem neveltek beléjük erkölcsi erőt, nem tanították meg őket vágyaikon uralkodni, lelküket fegyelmezni: ezért züllött el a család erkölcsileg. Holott a művelt lelkű, művelt elméjű nő szűkös viszonyok között is fenn tudja tartani családját, sőt, mi több, meg tudja teremteni a boldogságot is, magának és egész környezetének. Sőt lám, a tönkrement családokat figyelve, azt látja az ember, hogy a ki őket ismét fölemeli, munkájával újra megnemesíti, az többnyire nő, a családnak legműveltebb nőtagja, a ki esze, szíve erejével megbirkózik a társadalom előítéletével, és dicséretére legyen mondva a társadalomnak, többnyire le is győzi. De ha ily hősies elhatározásra nincs is mindig szükség, ha ily válságos helyzet nem áll is be minden család életében; mégis jobb annak a családnak, a melynek a női műveltek, igazán műveltek. Az ily nők áldásos befolyását megérzi nemcsak a közvetlen környezetük, Istenáldás az mindenkire, a ki velük csak valaha érintkezik. Tudok eseteket, hogy egész falu népének erkölcsé, boldogulása

azon fordult meg, milyen úriasszony került a faluba. És ez így van egyebütt is, nem csak faluhelyt. — És visszatérve a magyar faj szempontjára: más nemzetek női még megengedhetnék maguknak a műveletlenség luxusát; de a mi maroknyi nemzetünknek arra kell törekedni, hogy minden nő, minden magyar úri nő igazán művelt legyen; hogy mindegyik képes legyen szilárdan megépíteni a maga tűzhelyét, hogy képes legyen vonzó, éltető középpontja lenni egész környezetének és hogy, esetleg előzvegyedvén vagy máskép magára maradván, képes legyen elárvult családját a pusztulástól megóvni és fentartani. — Ennyit a leányok középfokú tanításának szükségéről.

Áttérve immár a fenti kérdés részleteire, vegyük mindjárt a legelső, hogy: „Szükséges-e a középfokú leányiskolák kettéválasztása?” — A mit a választmány leirata zárójelben ekkép határoz meg közelebből: „Ugyanazon műveltséget adjuk-e a testi munkások leánygyermekének, mint a szellemi munkásokénak?” Erre a meghatározásra egy megjegyzést. Ha kedvelője lennének a cifra jelszavaknak, így kiáltanék fel: „Jól hallok-e? A XIX. században ily megkülönböztetés! Kasztok századunk demokratikus társadalmában, stb.” — Ha pedig lanyhán venném a dolgot, tekinthetném egyszerű lapsusnak,

stiláris hibának is. De mivel komoly helyről intézték hozzánk e kérdést, illőnek tartom vele komolyan foglalkozni, még pedig a frázisokat félretéve, tisztán az egyéni boldogság s a magyar nemzeti érdek szempontjából.

„*Szellemi és testi munkások leányai*”, így szól a megkülönböztetés. A célzás világos: a szellemi munkások leányai számára való a felsőbb, a testi munkásokéira a polgári leányiskola. És tényleg különbözik e kettő irányára: a polgári iskola praktikusabb, a felsőbb leányiskola ideálisabb célra törekszik; de különbözik abban is, hogy a kettő közül teljesebb, magasabb fokú műveltséget csak az utóbbi ad. Mármost kérdem, kinek van joga abból valakit kizárni csak azért, mivel az ő édes apja testi munkás? Ez igazán nem volna igazságos felfogás. De nézzük a dolgnak a praktikumát. A kik ezt a tételt így felállították, azok előtt nyilván ez a jelszó lebeghetett: „Schuster, bleib beim Leisten!” Bocsánat, erre én jó magyaros kifejezést nem tudok. Egyébiránt magyarra ilyképen fordították: „nem kell szaporítani az úri proletárok számát”, s e mondás pár év előtt nagyon fel volt kapva nálunk. Ez teóriának igen szép; de mit mond hozzá az élet? — Ott van mindjárt leányiskolánk területiális elhelyezése. Az egy Budapest kivéve, van-e város az országban, a hol egy-

más mellett párhuzamosan működnek polgári leányiskola is, felsőbb leányiskola is, a hol tehát lelhetne gyermekének illő helyet a „testi” és a „szellemi” munkás is? Tudtommal ilyen város Magyarországon nincs. Avagy csak polgári, vagy csupán felsőbb leányiskola van egy-egy helyen. És a mint én tapasztaltam, az iskolások legnagyobb és legértékesebb része, az a rész, mely az iskolának minden osztályát végigjárja, épen nem az illető munkás-csoportok gyermekeiből kerül ki, sem az egyik, sem a másik iskolánál: még ott sem, a hol mindenik munkás-csoport megjelheti a neki megfelelő iskolát, miként a fővárosban; érdekes volna megtudni, vajjon az eddig fennállott polgári és felsőbb leányiskolákban a növendékek seregének hány százalékát szolgáltatták a megfelelő munkás-csoportok gyermekei? — De hiszen nem is lehet az máskép. A társadalmi viszonyok fejlődése hozza azt magával. — Mert azt kérdezem: meg lehet azt határozni, hogy egy tíz esztendő leánynak milyen irányú nevelést adjunk? A nevelésnek az életre kell. előkészítenie. Már most nézze meg valaki a mi forrongó társadalmunkat: hol látja azt, hogy mindenki megmaradna a maga kasztjában? Kivált a leányok. Nem azt látni-e inkább, hogy a „szellemi” munkás gyermeke: a diplomát szerzett intelligens fiatal em-

ber, vagy pedig a tönkrement úr fia azzal lendít magán, hogy elveszi a gazdag mesterember lányát. Viszont az előkelő család leánya sokszor meg kis hivatalnokhoz vagy más szegény emberhez megy nőül, avvagy marad hajadon. Hát vajjon akkor az ilyen úriasszonynyá lett mesteremberlánynak nem volna jó egy kis igazibb műveltség, a mi képessé tenné rá, hogy előkelő férje mellett megállja a helyét és inferioritása érzetében ne váljék boldogtalanná, elkeseredetté: vajjon annak a szegény asszonynyá lett úri kisasszony-nak viszont nem kelne el egy kis praktikus ismeret, hogy szűkös körülményei közt be tudja érni kicsi jövedelmével és okos beosztással mégis tudjon teremteni családjá számára némi kis jólétet? — Más viszonyok közt talán lehetne jogosultsága az ilyen kettéválasztásnak; de most, mikor az élet oly szédítő gyorsasággal kavvarja össze, meg űzi szét az embereket: mikor annyian törekesznek és kerülnek is felszínre és annyian süllyednek alá: szabad-e az életviszonyok természetes súlyát ily mesterséges válaszfalakkal még elviselhetetlenebbé tenni? Szabad-e az egyéni boldogulást még ily mesterséges akadályokkal is nehezíteni? — A magyar társadalom ezt a kettéválasztást nem bírja meg. Ha valahol, itt szükséges az egységes középiskola, a mely azonban csakis a hat osztályú felsőbb

leányiskola lehet. A magyar nemzeti szempont kívánja ezt így.

Mert, ha a magyar társadalmat műveltség szempontjából vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy az rendkívül heterogén elemekből áll. Elég az egyes feltűnőbb társadalmi csoportokra utalnom, a milyenek a vidéki gentry, a városi polgárság, a zsidóság: s a melylyel immár szintén számot kell vetni, mert ideje, hogy beleolvadjon a nemzetbe: a katonaság s az arisztokrácia. Ezek közül mindegyiknek meg van a maga saját külön bélyege. A gentry nőiben az úrias, ha szabad ezzel a szóval élnem: gavalléros felfogás, csaknem teljes tudatlansággal párosulva, csaknem teljes járatlansággal az élet reális dolgaiban; a polgárság nőiben a házias erények s a józanság, az úrias, emelkedettebb érzésnek híjával; a zsidóság nőiben a műveltségre való törekvés a lélek nobilitása nélkül; a tiszt kar nőiben a külső korrektség megóvására való aggodalmas törekvés, mélyebb műveltség nélkül: az arisztokrácia nőiben végre egy idegen hypercultura virágai, a miket még egy gyökérszálaicska sem köt a honi talajhoz; e főbb csoportok apróbb árnyalatairól s a nemzetiségekről nem is szólok. Ennyiféle különböző elemet van hivatva a magyar középfokú leányiskola az egyenlő műveltség kapcsával egybe forrasztani.

— Az eddigi rendszer csak arra való volt, hogy a divergentiát növelje. A hányféle intézet, annyiféle szellem; a hány nevelési tényező, annyi különböző irány. A külföldről betódult nevelőnk, a német szellemű zárdák, az üzleti spekulációra, alapított magán-nevelőintézetek, a tudósságot negélyező felsőbb leányiskolák, a praktikus élettel kaczerkódó polgári leányiskolák — mindezek nem alkalmasak arra, hogy a nemzet szétszórt művelt elemeit tömörítsék, hogy a nemzet értelmiségét közös színvonalra emeljék, hogy a művelt elemek egybeforrasztását eszközöljék. A jelenleg fennálló közép fokú nőnevelő intézetek közül csak kettő vehető számba: a polgári és a felsőbb leányiskola. Én kénytelen vagyok kijelenteni, hogy az utóbbinak adom az elsőséget. A polgári leányiskolát tökéletlennek tartom: mert a gyakorlatiasság örve alatt növendékeit nem részesíti teljes kiképzésben; mert ép abban a korban bocsátja el őket, a mikor elérkeznék az ideje annak, hogy bennük a par excellence nőies vonások a neveléstani, lélektani ismeretek közlése által kifejlődjenek s így előkészüljenek női hivatásukra s az életre. Épen abban a kritikus korban bocsátja el növendékeit, 14 éves korukban, mikor a fiatal lány lelki életében a legnagyobb, a legrohamosabb változás megy végbe; ép abban a kényes időben marad a fiatal lány

vezető nélkül, mikor már észre veszi, hogy szüleinél műveltebb, de még nem eléggé művelt arra, hogy büszke tudna lenni tanulatlan szüleire; még nem eléggé művelt arra, hogy a külsőségeken felülemelkedve, át tudná hidalni azt az úrt, mely közöttte és szülei között támadt, a kiknek még csak a fogyatkozásait képes felismerni. És ilyenkor kerül „továbbképzése” címén holmi jött-ment priváttanítók kezére, a kiknek a kézimunka-, zene- vagy nyelvtanítás csak megélhetési spekuláció s a kik ennél fogva a világért se mernék a fiatal lányt valami hibájáért meg róni; sőt ellenkezőleg, még dédelgetik a hiúságát, sokszor egyenesen ők ébresztik fel és méltelyezik meg vele a fiatal lelket, így válnak azután önmagukkal meghasonlott, családjukat szégyenlő, saját társadalmi helyzetükkel elégedetlen, boldogtalan nőkké.

Ezért tartom a hat osztályú felsőbb leányiskolát az egyetlen megfelelő leány-közéiskolának; de természetesen úgy, hogy benne a luxustárgyak csak fakultatív, sőt a helyi viszonyoktól függővé tett tárgyak lennének, esetleg valamely hazai nemzetiség nyelvével helyettesítve. Annál nagyobb súly volna fektetendő a női hivatást előkészítő tárgyakra, milyenek a lélektan, a nevelés- és egészségtan; s a női jellemet fejlesztőkre, minők az aesthetika és az irodalom.

A tantárgyak mai felosztása bátran megmaradhatna. E részben a nyers anyag nem határoz, sokkal fontosabb a módszer. Itt már nagyon sok a javítani való. A teoretikus, systematikus részeket mellőzve, maguknak a dolgoknak, mint élő valóságoknak a megértésére, élveztetésére kellene a leánytanulókat rávezetni. — A tanítás folyamának feltétlenül hat évesnek kellene lennie, de olyképp, hogy a három felső osztályban az óraszám szinte felényire redukáltságú. Lehetne azonban a felső osztályokhoz a helyi viszonyoknak megfelelő gyakorlati kurzusokat kapcsolni.

A tanerők képzését szintén nem tartom annyira lényegesnek; ismertem egyetemi tanárt, a kitől a leánynövendékei nem tanultak semmit és ismertem csakis elemi iskolára képezített tanítót, a ki tanítványai előtt egész kincsesbányáját tudta megnyitni a tudásnak és gondolkodásnak. Leánytanulókkal szemben minden az egyéniségen fordul meg. Lehet az a tanár egyetemi professzor is, elemi iskolai tanító is, csak igazán művelt, gyöngéd érzésű, ép kedélyű ember legyen. Lehet az férfi is, nő is. Az tökéletesen mindegy, csak tudja tisztelni a tanuló leánykában a nőt és meg ne sértse benne a nőies érzést. A felsőbb osztályokban azonban mindenestre szükséges a tapintatos, finom női vezetés.

A mi új törvény szükségét illeti, annyiban csakugyan szükség volna rá, a mennyiben a leány-középiskolák egységes szervezetét csakis törvény állapíthatja meg. Egyebekben az, hogy az így szervezendő leányközépiskola képes lesz-e hivatásának teljesen megfelelni, azt nem biztosíthatja semmiféle törvény; a törvény csak holtbetű; abba életet önteni csak az arra való, hivatásuk magaslatán álló tanítók fognak.

Mindezek alapján van szerencsém a központi választmány által kitűzött kérdésekre a feleleteket ekkép formulázni:

1. A középfokú leányiskolák kettéválasztása nem szükséges. Egységes leány-középiskola gyanánt megmaradhatna a jelenlegi felsőbb leányiskola.

2. A jelenlegi tantervbe fölvetett tárgyak megmaradhatnának azon megjegyzéssel, hogy a luxus-tárgyakat, ú. m. a francia és angol nyelvet s a zenét, fakultatívvá kellene tenni, sőt a helyi viszonyokhoz képest valamely hazai nemzetiség nyelvével kellene helyettesíteni: a felsőbb osztályokban pedig, a helyi viszonyoknak megfelelő gyakorlati kurzusokat kellene felállítani.

3. A tanítás folyamának — a felső osztályokban nagyon redukált óraszám mellett — okvetlen hat évre kellene terjednie.

4. A tanerők megválasztásánál nem a képe-
sítés foka, hanem az egyéniség legyen irányadó.

5. Tanerőkül férfiak és nők vegyesen alkal-
mazhatók: azonban a felsőbb osztályok vezetése
okvetetlenül nőre legyen bízva.

6. Más törvény szüksége csak annyiban fo-
rog fenn, a mennyiben a középfokú leányiskolák
egységét csakis törvény útján lehet kimondani.

Eddig a felolvasás. Ehhez még egy meg-
jegyzést. En a központi választmány meghatá-
rozásához tartva magamat, az egész értekezésben
végig *középfokú* leányiskolákról szólottam, holott
ez helytelen meghatározás: mert úgy a polgári,
mint a felsőbb leányiskola nem előkészítője va-
lamily magasabb tanfolyamnak, mint például a
gimnázium az egyetemnek, hanem egyszerűen
befejezője, betetőzője a női oktatásnak. Nálunk
női egyetem nincs. A melyik leány nálunk a
polgári vagy felsőbb leányiskolát elvégezte, az
tanulhat még esetleg egy-egy nyelvet, vagy ze-
nét vagy egyebet: de magasabb fokú okta-
tásban az a fiatal leány többé nem része-
sül. A képezde, az szaktanfolyam, a mely csak
azon kevesek előtt nyílik meg, a kik a tanítást

* E passust a Kör ilykép módosítva fogadta el:
„A tanerőknél a képesítés foka legalább olyan legyen,
mint a minőt a polg. isk. tanítónőképezde ad, de ezen-
kívül az egyéniség is irányadó is legyen.”

választották kenyéradó pályájuknak. Ennélfogva teljesen elhibázott felfogás a polgári vagy felsőbb leányiskolát csak a képezdére előkészítő tanfolyamnak tekinteni. Mert ez a két iskola korántsem az. Növendékeinek legnagyobb része úgy megy férjhez vagy éli le életét, hogy további kiképzésben nincs többé része; azért szükséges a tanáregyesület központi választmánya által „középfokú”-nak definiált leányiskolát *felső* leányiskola gyanánt kontemplálni s mint ilyenek, oly szervezetet adni, hogy abban a leánytanulók nevelése teljesen befejeztethessék. Ennélfogva a törvénynek is, ha megalkotják, nem lehet az a címe, hogy a leányok „középfokú oktatásáról”, hanem ellenkezőleg, a leányok *felsőfokú* kiképzésével kell foglalkoznia. Az egész tévedés onnan eredhetett, hogy mintegy keresték az analógiát a fiú- és leányiskolák közt. Csakhogy az az analógia nincs meg. A leányoknak rövid idő alatt végbemenő testi és szellemi fejlődése hozza azt magával, hogy az oktatás idejét rövidebbre kell fogni és hamarább is be kell fejezni szellemük képzését.*

* A leányoknak legújában az egyetemre történt bocsátása a dolgon nem változtat, mert a kik ezt a jogot igénybe fogják venni, azok — számra — elenyésző részét fogják tenni a nagy tömegnek.

A leánygyermek testi nevelése.

Megdöbbenve látjuk, milyen sűrűn szedeget el körülünk a halál olyanokat, a kikre az elmúlás ideje még nem jött el: ma a fiatal leányt, a ki kenyérkereső támasza volt családjának, holnap a boldog fiatal anyát, a ki idegenre hagyja kicsi árváit. A gondolkozó ember előtt ilyenkor önkénytelenül fölmerül a kérdés: „Miért kellett annak a fiatal életnek ily hamar elmúlni? És vajjon nincs mód az ilyen eseteket szűkebb körre szorítani?”

És ott van a másik jelenség: a betegséggel küzködő, senyvedő sok fiatal nő, a kinek betegségét megsínyli az egész család; a ki nem tud az életnek örülni és nem tud boldogságot teremteni családjá számára sem, mert a testi-lelki gyengeség, a betegséggel járó túlérzékenység az életörömrre és az okos, higgadt cselekvésre alkalmatlanná teszi. Vajjon nem lenne mód az ily eseteket megelőzni? Az emberi értelem a test gyöngeségével szemben tehetetlen volna?

Nem az.

De csak oly feltétel alatt, ha az élettan törvényeit tiszteletben tartják. Csakhogy nem tartják tiszteletben, sőt legtöbben nem ismerik. Ez az oka, hogy nálunk még annyi fiatal élet pusztul el időnek előtte. Nem kímélik és nem edzik nálunk eléggé a fiatal szervezetet, nem teszik eléggé ellentállóvá; nem ismerik eléggé az életműszereket és azok működését: és tájékozatlanságból kárt tesznek a gyermekek egészségében sokszor azok, a kik életüket is szívesen adnák értük: maguk a szülők. Az egyes embert azért hibáztatni nem lehet. A hiba az egész társadalomé, a mely előítéleteivel, megrögzött szokásaival szakítani nem hajlandó.

A dolog tényleg úgy áll, hogy a leánygyermekeket nálunk egyrészt túlságosan kímélik, másrészt túlságosan kimerítik. S a túlzás mindenben megbosszulja magát.

Nálunk a társadalmi előítélet, sokhelyt a lakásviszonyok is elzárják a leánygyermeket attól, a mi testi erősödésének feltétele: az erőteljes testmozgástól. A fiú labdázik, szaladgál, lovagol, úszik; a gondosan őrzött leány mindebből ki van zárva. Az angol sihederleány versenyt lovagol fiú-testvérével; nagykorában evez, gyalogol, s űzi a testedző sport minden nemét. Nálunk a jól nevelt leány otthon ül, hímző-ráma mellett görnyedez, nem gyalogol, legfeljebb sé-

tál: s minálunk középosztálybeli nő nem engedheti meg magának a testedző sportok fényűzését. (Ámbár mindig nyílt kérdés marad: nem nagyobb fényűzés-e a betegség, a háziasszony, az anya betegsége, a mi felemészti sokszor az egész jövedelmet, sőt adósságba veri a családot) S mi következik ebből? Hogy a fiatal test nem fejlődik eléggé, a vérkeringés ellanyhul, az izmok elpetyhüdnek, a gyermek csak idegeivel él, s az idegrendszer túlságosan ingerlékenynyé válik, majd idő előtt kimerül.

Nemcsak a testedző játéktól, de a testedző munkától is elzárja nálunk a leánygyermeket az előítélet. Elzárja az anyákat is, főképp az úrirendben. Lealázónak tartják a testi munkát. Szégyenlik a seprőt kezükbe venni, szégyenlik a porolónádat, a kapát, s szinte sértődve mondják, hogy nincsenek cselédi munka végzésére szorulva. Hát ugyan mit árt az annak a kis leánynak, ha egy virágágyat megkapál! Mit árt az annak az úriasszonynak, ha a szép, finom ágyneműjét maga porolja ki, ha a szobája falát maga söpri le? Vajjon mikor fog a mi fölfelé demokrata társadalmunk oda fejlődni, hogy a munkát igazán megbecsülje? Mikor fogják végre nálunk is belátni, hogy nincsen munka, a mely lealacsonyítna, hogy minden munka tisztesség, s csak a henyélés szégyen? Hányszor kell még az

uralkodó-családok példájára hivatkozni, a melyek kézi mesterségre taníttatják gyermeiket? Hányszor kell még Deák Ferenczet felhozni, a ki maga esztergályozta emléktárgyakkal tiszteltelte meg barátait? Vajjon mikor fogják nálunk belátni, hogy a fizikai munka nem szégyen. hanem áldás az emberre, mert testi erejét fejleszti, s ezáltal az idegek s az érzések túltengését megakadályozza és így az életműködésekben az egyensúlyt helyreállítja?

Ugyancsak a társadalmi előítélet az oka, hogy nálunk a fiatal leányokat idő előtt vezetik a világba és részesítik oly élvezetekben, amelyek a még nem teljesen kifejlett szervezetet gyengítik s az idegrendszert túlzgatják és ezzel kimerítik. Az angol és német leány még iskolába jár, mikor a mi leányaink egy-két farsangot már végig báloztak. Erre az a megszokott ellenvetés, hogy a magyar leány hamarább fejlődik. A nagyanyáink korában ez igaz lehetett. De a mai magyar leány, főkép a városi, sem vértelenségre, sem idegességre nem enged nyugati kollegájának és épen olyan ideges, győnge asszony válik belőle is. Nincs tehát ok, a mely miatt serdülőkorát megrövidíteni kellene.

Negyedik tényezőül szegődik az eddig elsoroltakhoz a mai iskoláztatási rendszer. A szülő iskolába adja leánygyermekét, a nélkül, hogy

számot vetne annak testi-lelki fejlettségével és tehetségével. Beadja a felsőbb osztályba, még ha gyöngé is, és az a követelése, hogy az ő gyermeke az elsők közt legyen. Most már két eset lehetséges. Vagy kötelességérző a gyermek vagy nem. Ha becsvágyó és kötelességérző, mint tényleg a legtöbb kis leány, akkor a tanulással megerőlteti magát; év végével első lesz, de testi fejlődésében elmarad; kifejlődik nála a vértelenség és az idegesség. Ha nincs benne kötelességérzet, akkor nem tanul; a tanulással tehát magát nem rontja; de akkor meg hiányzik kedélyéből az a derült vidámság, a mit csak a kötelesség teljesítése adhat meg; folyton érzi, hogy szülei és tanítói nincsenek vele megelégedve; félve megy az iskolába; megijed, ha felhívják; félve viszi haza értesítőjét; s ez a folytonos félelem benne is kifejleszti az idegességet. Legfőbb fokra hág ez az idegesség az évváró, nyilvános vizsgálatokon. Az a gondolat, hogy apja, anyja, valamennyi ismerőse, rokona előtt fog felelni, felizgatja még a legegységűbb gyermekeket is. Vizsgálat előtt még a hanyag gyermek is szeretne tudni és mohón nekiesik a tanulásnak; azt hiszi, egyszerre kipótolhatja azt, a mit egész éven elmúasztott. Az ilyen gyermek a vizsgálatokon is a legnyugtalanabb. Nem biztos abban, a mit tud, s így folyton attól re-

meg, mit fognak tőle kérdezni. A szorgalmas tanuló nyugodtabban megy a vizsgálat elé; tudja hogy minden kérdésre elkészült; megviseli a vizsga mégis, mert az ismétlések már kimerítették.

Mindezekhez járul sok esetben valamely öröklött baj, aminek a csírája benne van a gyermek szervezetében s a mely csak a kedvező feltételeket várja, hogy kifejlődjék. Ilyen baj sok gyermekben a görvély, a szervi szívbjaj, a tüdőbjaj, a mi mind megleli fejlődése föltételeit, részint otthon, a rosszul világított, kellőkép nem szellőztetett, nedves lakásban, részint az iskolában, az emberi emanáció megfertőztette, sokszor szintén rosszul szellőztetett, sőt rosszul fűtött termekben, a hol órák hosszat ül és görnyed.

Az orvosi tudomány ma már, minden tévedése mellett is, eljutott odáig, hogy csaknem biztosan rámutathat minden betegség okára, s jól alkalmazott higiénikus eljárással, képes annak kifejlődését is megelőzni. Azonban a tudomány vívmányait a fejlődő nemzedékek érdekében érvényesíteni nem fogja más, csak — vállvetett erővel — az iskola meg a család. A kettő működése egymást kiegészíti.

Az iskola iparkodik megtenni a magáét. A lehetőség szerint gondoskodik arról, hogy a gyermekek megtalálják a testi fejlődésükhöz

szükséges tiszta levegőt, a jó világítást, a szabályozott hőmérsékletet; gondja van rá, hogy a szellemi munkát s az ülést a testmozgás, a játék váltsa fel; a tornászással, az iskolai kirándulásokkal, a korcsolyázással iparkodik alkalmat adni az erőteljesebb izommunkára. Az egészség-tani oktatással iparkodik a gyermekben öntudatossá tenni azt, a mit addig csak megszokásból tett; sőt iparkodik a tanulók egyénenkénti testi diszpozícióját is tekintetbe véve, a mutatkozó bajokat megelőzni, s ha már fejlődésnek indultak volna, visszafejleszteni.

Mindez azonban nem elég. A testi nevelés munkájának legnagyobb része ezután is csak a családra marad. A gyermek otthon hál, otthon étkezik, otthon végzi feladatait, otthon játszik, életrendjét, élvezeteit a család viszonyai szabják meg. Mindezen dolgok a leánygyermek fejlődését figyelemmel kísérő édes anyja leggondosabb körültekintésével, legéberebb Órködését igénylik. A hálószoba, maga az ágy, a gyermek ruházata, az étkezés ideje, a táplálékok minősége, a lakószoba levegője, a dolgozószoba világítása, a korai vagy kései lefekvés, a szórakozás nemei — mindez döntő hatással lehet a leánygyermek fejlődésére, kivált a serdülő korban. Hiszen azoknak a betegségeknek a csírái, melyek később annyi fiatal életet visznek kora sírba, többnyire

ebben a korban fejlődnek ki. És okos, céltudatos eljárással elejét lehetne venni jóformán valamennyinek.

Ha ez nincs így; ha a gyermekeiért mindent áldozni kész szülők mégis gyöngékké, idegesekké, hivatásuk betöltésére alkalmatlanokká nevelik leányaikat: ezért az egyest vád nem érheti. A hiba ott van, hogy az élettani és az egészségügyi ismeretek még nem hatoltak be a köztudatba; a szülő, a mikor leányát az erős munkától megkíméli, a fárasztó testmozgástól visszatartja, a midőn nyakra-főre mindenre taníttatja, a midőn divatosan ruházza, a midőn színházba, multságba viszi, nem tudja, hogy gyermekének testi-lelki fejlődésében tesz kárt, nem tudja, hogy szervezetét gyöngíti, hogy idegrendszerét kimeríti; ha tudná, nem tenné.

Azonban javulnak a viszonyok e részben is. Sok szülő már kezdi belátni az egészségügyi szabályok fontosságát, sőt — szakítva az előítélettel — követi is őket. Csakhogy a dolog lassan megy. A nagy tömeg ebben is konzervatív. Ragaszkodik megszokott nézeteihez és nem egykönnyen válik meg tőlük. Mindazonáltal nem kell csüggedni. A jobb felfogás utat fog törni magának. A józanabb eszmék be fognak szivárogni a társadalom minden rétegébe. Az élettani ismeretek — maguknak az iskolás

növendékeknek a révén — be fognak szívároggni a családokba. S akkor, de csakis akkor, önmagától fog eloszlni a ma még uralkodó sokféle előítélet; és akkor lesznek anyák, a kik leányaikat nem fogják megkímélni a testet fejlesztő munkától, nem fogják eltiltani a testedző sporttól, nem fogják időelőtti szórakozással kimeríteni, nem fogják erejüket meghaladó tanulás-sal megerőltetni, fejlődésüket nem fogják czél-szerűtlen, szűk ruházattal meggátolni; akkor nem fog annyi fiatal nő kora sírba dőlni, akkor nem lesz annyi elárvult fészek: akkor el fognak tűnni az ideges, gyöngé asszonyok, és egy testben-lélekben erős, munkabíró, a munkát megbecsülő, az életnek örülni tudó, vidám nemzedék fog lépni a mai ideges, fáradt, kimerült nemzedék helyébe. A kik utánk jönnek, azok boldogabbak lesznek, de csak úgy, ha mi most megteesszük a magunkét.

Erre kérem a szülők közreműködését. Hisz az ő gyermekeik boldogságáról van szó.

A serdülő leányok neveléséről.

„Oktatás”-ról szoktak beszélni: én azért mondok nevelést, mert leányoknál e kettőt egymástól elválaszthatatlannak tartom. Tovább megyek. Az oktatást is csak annyiban tekintem jogosultnak, a mennyiben a nevelés céljait szolgálja. Mi célja van a leányok nevelésének?

Mi más célja lehetne, mint képesbe tenni őket arra, hogy boldogulni tudjanak az életben és boldogságot tudjanak teremteni családi körükben. Ehhez műveltség is kell. Régebben nem kellett. A hajdani egyszerű életviszonyok közt, a régi jó világban a nő eleget tett hivatásának, ha tudott szőni, fonni, mosni, varrni, főzni. — Így tudjuk legalább.

Igazán nem volt többre szüksége? A történelem mást mutat. Ott vannak a Lorántfy Zsuzsannák, a Károlyi Zsuzsannák, a Szilágyi Erzsébetek, a Zrínyi Ilonák s más kiváló magyar asszonyok, a kik minden nőies erénnyel ékeskedtek, de azért képesek voltak férjük távollétében várakat védeni, fegyverszállítókkal szer-

zódni, nagy kiterjedésű jószágokat kormányozni, építkezéseket vezetni, gyermekeik neveltetésére felügyelni, iskolákat állítani, tudós férfiakkal értekezni. Ezek a kiváló nők mind hűséges osztályosai tudtak lenni férjük munkájának. — Kisebb arányokban ugyanezt tették a kisebb emberek nejei is.

Ha a nőnek a régi idők egyszerű viszonyai közt is szüksége volt a szív és énje nemesebb tulajdonságaira, mennyivel inkább szüksége van ma, mikor a bonyolult életviszonyok a megélhetést súlyosítják, a minden téren való kegyetlen verseny a boldogulás elé számtalan akadályt gördít, és a fokozott igények s maga a megélhetés nehézsége a családalapítást megnehezítik és mikor a családi boldogságot több veszedelem fenyegeti, mint valaha. Hogyne lenne most a nőnek szüksége a műveltségre, vagy a mi ezzel egyértelmű: *a lélek fegyelmeztségére?* Mert a műveltséget csakis ebben az értelemben fogadom el. Nem az a művelt, a ki sokfélét tud és a mellett rabja szenvedélyének, hanem az, *ki szenvedélyei felett mindig, minden életkörülmény közt tud uralkodni és vágyait nemesebb céloknak alá tudja rendelni.* Maga a tanulás is csak anyiban értékes, a mennyiben e lelki fegyelmezésre megtanít.

Sokszor hallom ezt a félig tréfás mondást:

„Az asszonynak elég, ha annyi esze van, hogy mikor esik, a csorgás alá ne álljon.” Sajnálom, ezt a nézetet nem fogadhatom el. Az élet másra tanított. Úgy esett, hogy közvetlen közelből volt alkalmam megfigyelni a mai magyar társadalom átalakulását; a régi társadalmi osztályok, főképp a gentry bomlását; az új rétegek, főképp a polgárság megerősödését. S mindenütt azt láttam, hogy az a család ment tönkre, a melynek női üreslelkűek, léhák, a hiúság rabjai voltak: és azok a családok emelkedtek, a melyekben a nők okosak, műveltek, munkások, előítélet nélkül valók voltak. Alkalmam volt megfigyelni a közélet terén szereplő egyének működését és emelkedését vagy süllyedését. Ott is mindig azt láttam, hogy a legtehetségesebb férfi is csak akkor fejthette ki tehetségét teljesen, akkor emelkedett tehetségével arányban, ha magához méltó élettársat talált, a ki eszméi iránt érdeklődni s őt törekvéseiben támogatni képes volt. Az elzüllött tehetségeknél pedig — s nálunk sokan vannak ilyenek — az láttam, hogy a súly, a mely őket a lejtőn lefelé vonta, többnyire egy közönyös természetű, férje eszményei iránt lelkesedni nem tudó, a maga önző hiúságának élő, szenvedélyeit korlátozni képtelen nő volt, a kinek követeléseit férje tisztességes úton szerzett jövedelméből kielégíteni nem bírta.

Ne mondja azt senki, hogy a nőnek műveltségre nincs szüksége. Mert csak önmagát ámítja vele. Tessék az életben szétnézni. Bármennyire romlottnak tartják is a mai társadalmat, két ember közül ma mindig műveltebbik boldogul jobban. A másoknak ideig-óráig olykor kedvez a szerencse; de a végleges, az állandó győzelem mindig azé, a ki szíve nemes érzelmeit, művelt, fogékony elméjét, erős erkölcsi meggyőződését és fegyelmezett akaratát viheti a harcba. A szépség, születés, vagyon, bármily hatalmas tényezői legyenek is az emelkedésnek, ezekkel szemben mindig gyöngébbnek bizonyul. És a sors csapásai ellen is jobban fel van fegyverkezve a művelt lélek. Azok a csapások nem sújtják teljesen, vagy ha lesújtották is, mindig van benne elég ruganyosság, hogy újra talpra álljon.

Azért a szerető szülő, a ki gyermekének boldogulását biztosítani akarja, a ki örömet áldozná életét azért a másik életért, a mely az ő lényének megifjulására, ne hagyja magát elcsábíttatni az olyan „ne álljon a csorgás alá”-féle jelszavak által; nem gyermekeikért aggódó, őket nemesen szerető szülők gondolták azokat ki, hanem léha tréfákozás közben olyan emberek, a kik azt sem tudják, mi fán terem az igazi szülői szeretet.

Adjanak leánygyermeküknek vagyoni körülményeiktől telhető műveltséget. — Műveljék ki elméjüket, hogy az üresen hagyott lélekben ne a szenvedélyek mérges dudvája verődjék fel, de hogy abban a termékeny földben, a melynek neve gyermeki lélek, a női erények: a kötelességtudás, az önfeláldozás, a szép és jó iránti fogékonyság, az önuralom, a vallásosság és a tiszta erkölcs verjenek kitéphetetlenül erős gyökeret. Ne sajnálják azt az anyagi áldozatot, a mibe kerül. Becesebb hozomány lesz az hajadon leányaik számára a legdrágább bécsi kelengyénél, a legszebb emeletes háznál, a legszolidabb értékpapírosnál. Szép, czifra kelengyét láttam már dobra kerülni; emeletes házak urait láttam hajléktalannokká válni; értékpapírokat láttam a mások zsebébe vándorolni. Egyet nem láttam soha: művelt lelkű, erős akarata, kötelességtudó, okos asszony családját elzülleni nem láttam soha. Csapás érhet az ilyen családokat is, de kiheverték mindig, s még a nehéz idők alatt is boldogabbak voltak, mint a léha családok a bőség napjaiban.

Műveljék ki leányaikat!

Műveltség alatt, persze, nem azt értve, hogy minél több nyelven beszéljenek. A francia nő, az angol nő műveltség dolgában első asszonya a világnak; pedig csak anyanyelvét beszéli. De anyanyelvén teleszívta magát azokkal a nemes

eszmékkel, melyek a nagy írók műveiben vannak letéve és szerzett annyi életbölcsséget, a mennyivel a boldogulást magának, a megelégedést környezetének biztosítani képes.

A mennyit a 10—14 éves fiatal leánynak tanulnia szükséges, annyit megtanulhat a polgári leányiskolában. Innen, a ki kenyéradó pályára akar lépni, az előtt nyitva áll a tanítónő-, az óvónőképezde, nyitva állnak a posta- és távirdai-, a kereskedelmi, az ipari tanfolyamok. Mindegyiknek megvan a maga haszna és így jogosultsága. De a leánytanulóknak mindig csekély százaléka az, a mely ez önálló pályákra lép. A nagyobb rész megmarad a maga természetkijelölte útján és a női hivatásra készül elő.

Hogy készül?

Tisztelet a kivételeknek, de én azok közt a magán kézimunka-iskolák között, melyekbe a polgári iskolából kikerült 14 éves leányt adni szokták, alig ismertem még eddig egy-kettőt, a mely megállta volna a helyét, a melyben a fiatal leány valóban nemes és tiszta légkört szívott volna magába; sokkal többet láttam olyat, a hol a léha, sokszor trágár tréfálkozás adta meg a társalgási hang színét. Ismét tisztelet a kivételeknek, de én azok közt a magántanítók közt, kikre az ily fiatal leányok kiképzésének befejezését bízni szokták, alig ismertem

eddig még egy-kettőt, a ki képes lett volna a reá bízott serdülő leány fogékony lelkében a nemesebb érzések csíráját ápolni. A mi másképp nem is lehet; mindezen vállalatok a megélhetést biztosító nyereszkesedésre lévén alapítva. Törekvésük kizárólag minél több növendék odaédesgetése, a minél nagyobb jövedelem biztosítása céljából. Hogy ily körülmények közt lelkiismeretes szigorúságról és ellenőrzésről szó nem lehet, minden gondolkozó ember előtt világos. Sőt e vállalkozókat teljesen elítélni nem is lehet.

Mindenki úgy él vagy élősködik, a hogy tud. Sokszor a mások jóhiszeműségének rovására. Sajnos a dologban csak az, hogy a jóhiszemű szülők oly könnyen lépnek mennek és épp a legkényesebb időszakban, 14 és 16 évük közt, adják be oda leányaikat; abban az időben, mikor a gyermekleány hajadonná serdül, mikor érzelmvilága, jelleme, természete a legnagyobb átalakuláson, a legrohamosabb fejlődésen megy keresztül. Abban a korban, a mikor a fiatal leány lelkének a leggyöngédebb irányításra, a legtapintatosabb vezetésre és a legnemesítőbb befolyásra lenne szükséges. Mert a női jellem ebben a két becses évben szokott kialakulni.

Ezen a bajon akart segíteni a gondnokság és a tanítóttestület, midőn elhatározta, hogy a

jövő tanévben továbbképző kurzussal egybekötött ipari tanfolyamot nyit.

Bár átértené társadalmunk e kezdeményezés fontosságát és bár minél nagyobb számban venné igénybe a tanító-testület áldozatkészségét! Az anyagi és az erkölcsi haszon mindenesetre a társadalomé lesz. A tanító-testület örülni fog, ha ehhez a maga erejéhez képest hozzájárulhat.

TARTALOM.

Előszó. Írta Kákosi Jenő	
Természettudomány és társadalom	1
Urak és parasztok	21
Népünkért	33
A szövetkezetekről	45
A magyar gazdaosztály	51
Egészségügyi statisztika	61
A mai magyar társadalom	71
Társadalmi politika	81
A magyar nép és a hegyek	89
„Magyarország madárvilága.”	99
Hogy támad a népdal?	105
Egy kis program	119
A magyar gyermek és a haza földje	129
Népköltési gyűjtemények az iskolában	141
A mai magyar társadalom és a nőnevelés	158
A magyar nő kozmopolitása	167
A magyar tanítónő	177
A leányok középtokú oktatásáról	185
A leánygyermek testnevelése	201
A serdülő leányok neveléséről	211